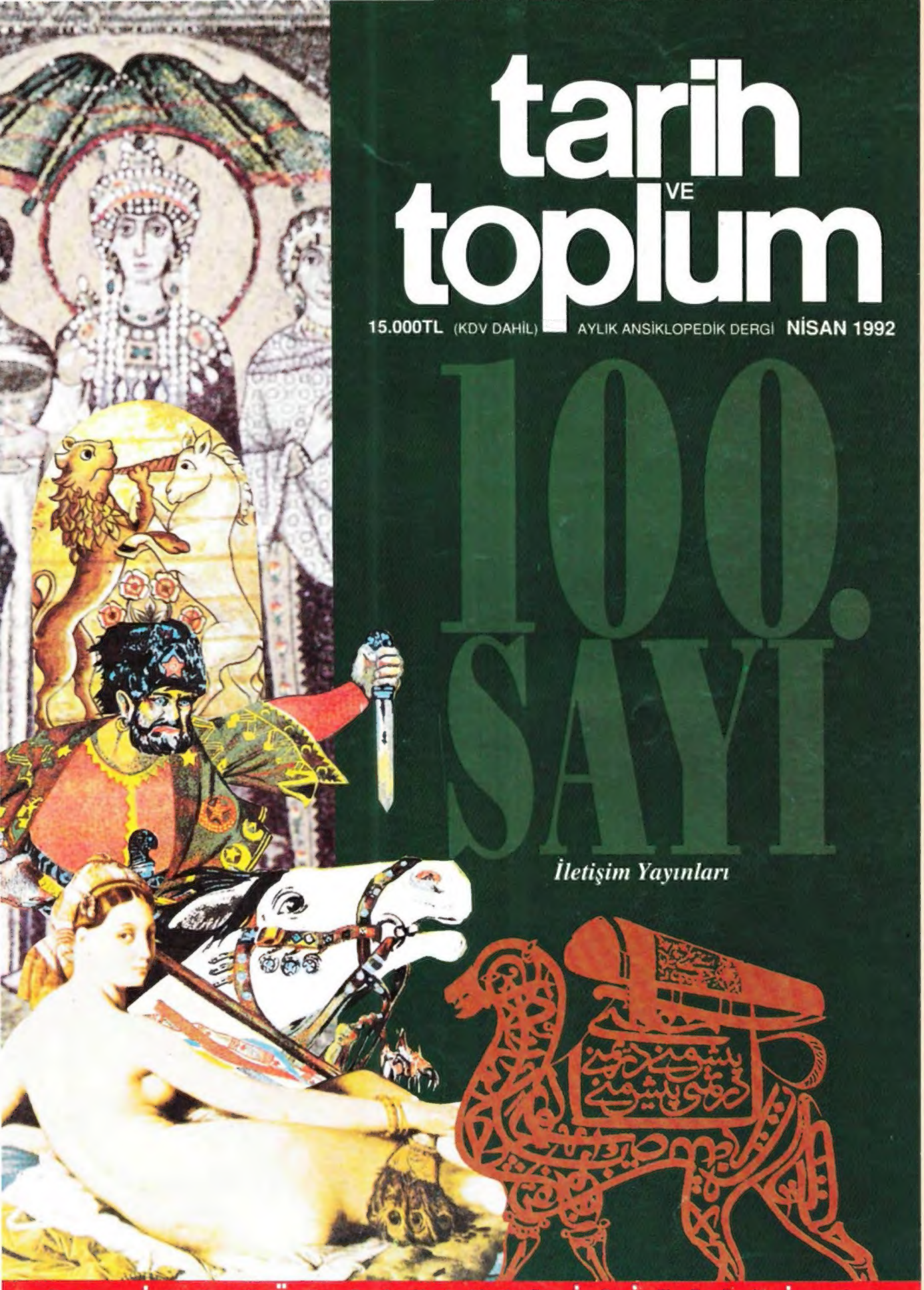

tarih ve toplum

15.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ NİSAN 1992

100. SAYI

İletişim Yayınları

EK: İLK YÜZ SAYININ İÇİNDEKİLER

tarih ve toplum

Serbest Cumhuriyet Fırkasına Ait Bir Seçim Beyannamesi	*Ercan Haytoğlu*	2
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Trablusgarp Savaşına İlişkin Bir Belge	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	6
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*Salih Kuyaş*	8
Dizelerde Saklı Kalan	*Halil Erdoğan Cengiz*	9
Özbekler Tekkesi Postnişini	*Azmi Özcan*	12
Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar	*Arslan Terzioğlu*	17
Beyoğlu'nda Resimli Kartpostal Yayımcıları	*Behzat Üsdiken*	27
Bugünkü Türkçe	*Orhan Şaik Gökyay*	35
Türk İhtilâlî'nin Düşünceleri ve Mahmut Esat Bozkurt -II-	*Hakkı Uyar*	39
İnsaniyyet ve Kavmiyyet	*Kudret Emiroğlu*	47
Dr. Mehmed Reşid Bey'in Taşkışla Hatıraları Hakkında	*Nejdet Bilgi*	52
Kitabiyat		57
Leskovik'li Mehmed Rauf ve Eseri: İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?	*Ali Birinci*	
Kitabiyat Vadisinde Unutulan Bir Halk Yazarımız: Ecz. Bnb. Avanzade Mehmed Süleyman	*Halil Bingöl*	

Kapak: Eski sayılarımızdan bir kolaj (Murat Öneş).

NİSAN 1992 • CİLT 17 • SAYI 100

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fatih M. Öztan / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 180.000 TL/yıl - 90.000 TL/ 6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 15.000 TL.

tarih ve toplum

OKUYUCU MEKTUPLARI

Serbest Cumhuriyet Fırkasına Ait Bir Seçim Beyannamesi

Gazi Mustafa Kemal'in isteğiyle, Fethi (Okyar) bey tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, 16 Kasım 1930 tarihinde Fethi bey tarafından kapatıldı. Partinin siyasi hayatı çok uzun olmadığından yalnız, 1930 Belediye Seçimlerine katılmıştır. Elimizdeki Belge de 1930 Belediye Seçimleri sırasında İzmir,Serbest Cumhuriyet Fırkası Merkez Ocağı tarafından dağıtılmış bir bildiridir.

Seçimlerin yapıldığı sırada, Cumhuriyet Halk partisi taraftarlarından kaynaklanabilecek tehditler göz önüne alınarak bu davranışlar karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının, yapmak istediklerini; bir diğer deyişle vaadlerini bunun devamında görmekteyiz. Bu bildiride vatandaşın ekonomik kaygılarını hedef alan açıklamalara da yer verilmiştir. Daha sonra ekonomik ve siyasi anlamda bir özgürlüğe ve serbestliğe ulaşılmasının Serbes Cumhuriyet Fırkası etrafında birleşmekle gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Bundan sonra oy kullanacak seçmenin, oyunu sağlıklı bir şekilde kullanabilmesi için açıklamalar yapılıyor.

Belgede dikkat çekici özelliği olan satırlar, "Bu vazifelerini ifaya kim mani olursa hemen ismini öğrenip geriye dönmek ve derhal, bizzat veya en yakın telefonla Belediye Riyasetine ve bize yani merkez ve nahiye ocaklarımıza haber vermektir" şeklindedir.

Belediye seçimleri dikkat çekilen yönde olaylı gerçekleşmiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası yanlı gazeteler, olayları Cumhuriyet Halk Fırkası yerel yöneticileri ve güvenlik kuvvetlerinin çıkardığını, seçim anında büyük baskı ve yolsuzluklar yapıldığını açıklamıştır. Yolsuzluklar yapıldığına dair itirazlar Türkiye Büyük Millet Meclisine dahi getirilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının seçim öncesi bildirilerinde belirttikleri, seçimlerin yapıldığı günlere yönelik kuşkuları, çıkan yolsuzluk ve baskı iddiaları doğrultusunda olmuştur. İzmir *Hizmet* gazetesinde seçimlerle ilgili bilgiler sürekli çıkmakta seçim güvenliğinin bulunmadığı iddia edilmektedir. *Hizmet* gazetesinin 15 Teşrinievvel (Ekim) 1930 tarihli nüshasında elimizdeki bildiri yayınlanmıştı.

Ercan HAYTOĞLU, İzmir

S. C. F.

Hürriyet âşıkı, her meslekte serbestî taraftarıdır

Ey muhterem Türk kardeşim!

Senin irâdeni, senin kalbinden koparıp gelen arzuları değiştirmek için neler, ne mâniâlarla, karşılaşılacağını biliyoruz. Halbuki senin kanında olan asâlet ve medenî cesaret bu tehditlere, bu mâniâlara yakında galebe çalacaktır.

Rey sandıkları başında isteğine mahallî kâğıtların ellne tutuşturulmak istendiğini de biliyoruz. Bunlara kanma, aldanma, korkma. Bunları al oku okumak bilmiyorsan emniyet ve itimat ettiğin bir zata oku, namzetlerini anladıktan sonra reyini kullan.

Bu hakkı sana kanun veriyor. Emin ol ki; bundan dolayı sana muhalefet etmek isteyenler seni korkutamaz. Sana bir şey yapamaz.

Bilirler onlar senden korkarlar. Çünkü sen kanunun verdiği hakkı kullanıyorsun. Kanunun pençesi senin değil, onların üzerindedir.

Serbest fırka sana saadet ve refah temin edecektir.

Serbest fırka bugün elli kuruşa aldığın şekeri kanunun mevzuatı dairesinde sana gayet ucuz yedirecek ve gazı daha ucuz yakıracak ve vergi yüklerini hafifletecektir.

Serbest fırka senin servetini artıracaktır, sana sözünde, fikrinde, işinde serbestlik verecektir.

Dünyada kanun dairesinde hür ve serbestlik gibi tatlı hangi şey vardır. Bugün küçük bir sabır ve sebatın ve iradeni güzelce ve serbestçe kullanman sayesinde sen bu nimetlere kavuşacaksın.

Sen kapılarına kadar gelip reyini satın alanlara karşı hiç kulak vermiyerek reyini, iradeni serbest kullanırsan hiç bir tehlikeye maruz kalmadıktan başka ebedî saadete kavuşacaksın.

Atacağın reyin boşa gitmeyip fırkamızı muhakkak surette kazandıracağına emin ol.

Senin bu gayret ve fedakârlığın sayesinde şimdiye kadar Serbest Cümhuriyet fırkasının kazandığı muvaffakiyet muhafaza edilmiş olacaktır.

Var ol asil ve necip Türk milleti

Reyini vermek istediğin zamanda sana tevdiîp eden başlıca vazife :

1. - Evvelâ fikir ve iradeni kimseye bildirmeden defterde ismini bulduruuak.
2. - Bunu bulduruktan sonra namzetlerinizin pusulasını istemek.
3. - Okumak bilmiyorsan bunları güzelce okutmak ve hangi fırkanın namzetlerine ait olduğunu anlamak.
4. - Bunu tamamen kanaat ettikten sonra reyini kendi eliyle ve kimseye emniyet etmiyerek sandığa atmak ve aynı zamanda defterdeki ismînin hizasına mühür veya parmağını basmak.

Bu vazifelerini ifaya kim mani olursa hemen ismini öğrenip geriye dönmek ve derhal bizzat veya en yakın telefonla belediye riyasetine ve bize yani merkez ve nahiye ocaklarımıza haber vermektir.

Belediye riyaset telefon No. 2309 — Fırkamız vilâyet ocak No. 2480

S. C. F.

Vilâyet Merkez Ocağı

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

100'üncü sayımızda kıvanç ve övünçle "dalya" diyor ve devam ediyoruz. Umarım ki, sizler de pes etmez, *Tarih ve Toplum*'u bulmakta çektiğiniz güçlüklerin üstesinden gelirsiniz. Ramazan Bayramınızı içtenlikle kutluyorum. Bu ay, dergimizin sayfalarında okuyacağınız yazılardan evvel, ön ve arka kapak resimlerine değinmek isterim. Baştaki, eski sayılarımızdan bir kolaj. Sondakilerse, Harb-i Umumî'den çok ilginç iki pul ve Sakarya Savaşından bir sancak. Pulları, değerli filatelist dostumuz Salih Kuyaş verdi. Sancağı, Necdet Sakaoğlu buldu; açıklamasını da o yazdı. Bu tarihsel belgelerin yorumu, yakın dönem araştırıcılarına düşüyor.

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu'nun GS Tıbbiyesiyle ilgili çalışması, Türkiye'de hekimlik öğretiminin tarihine önemli ve kalıcı bir katkı niteliğinde. Dr. Azmi Özcan'ın İngiliz belgelerinden yararlanarak yaptığı inceleme, yurtsever diye bilinen bir din adamının aleyhimizdeki casusluğunu da ortaya koyuyor. Nejdet Bilgi'nin aktardığı, (1915 Ermeni Kıyımı için Mütareke'de başlatılan soruşturma sırasında intihar eden) vali Dr. Reşid'in daha önceye ilişkin hapishane hatıralarıyla, bu yüzyıl başlarının toplumsal yaşamına ışık tutmakta.

Kudret Emiroğlu'nun İnsaniyet ve Kavmiyet yazısını zevkle okuyacağınıza eminim. Çingenelerin kendilerine *Roman* (insan) dediklerini bilirsiniz. (Mefhum-u muhalifinden, biz ne oluyoruz?) Ermenilerin Türklere niçin Tacik dediklerini, uzun süredir merak ediyordum. Geçenlerde, bir arkadaşımdan bunun Fars-olmayan anlamına genel bir deyim olduğunu öğrendim. (Doğru mu, acaba?) Aslında, kalübelâdan beri, kendini "uygar" sayan her kavim, dışındakileri aşağılamıştır. Yunanlılar, başkalarına (Elence bilmeyip vır-vır edenler anlamına) Barbar demişler; Slavlar [Köleler!] karşılaştıkları Cermenlerin, kendi dillerini bilmemelerini garipseyerek, onlara Nemetz (dil-siz; bizim Avusturya için kullandığımız Nemçe) adını takmışlardır. Yahudiler için, başkaları Goy'dur (eskiden Latince Gentile derlerdi); Araplar Arap-olmayanları Acem saymışlardır (biz bu terimi İranlılar, dolayısıyla da Azerîler için kullanırdık) vb.

Sayın Salih Kuyaş'tan kopyasını sağladığımız, Lausanne sonrası nüfus mübadelesine ilişkin Kıbrıs'tan aile "mürur tezkeresi," bana çok ilginç geldi. (Elinde, Yunanistan mübadillerine ait bunun gibi "mürur tezkeresi" ya da benzeri belge olan okuyucularımız, bize iyi bir fotokopisini gönderirlerse, memnuniyetle yayımlarız.) Bu ay sunduğumuz bir başka vesika da, Trablusgarp harbi sırasında (1913) İtalyanların yerli halkı bize karşı kışkırtmak için dağıttıkları Arapça bir bildiri. Bu metni, Türkçe çevirisiyle birlikte yayıma hazırlayan Ahmet Mehmetefendioğlu'na teşekkür ediyoruz.

Behzat Üsdiken'in Osmanlı Kartpostal Tarihi araştırması, bu alanda bir öncü çalışma. Dostumuzun yazısına sekiz sayfa ayırmamıza rağmen, bize verdiği örneklerin hepsini kullanamadık. Uzun süredir katkılarını özlediğimiz Orhan Şaik Gökyay hocamız, bu ay yine keskin bir eleştiri yazısıyla aramızda. Günümüzün diline aktarılma denemesini kıyasıya eleştirdiği, Fuzulî'nin divanının Türkçe dibaçesini, kendisi yakında dergimiz için hazırlayacak. Şimdiden müjdelerim.

Halil Erdoğan Cengiz'in, Necdet Sakaoğlu arkadaşımızın Şubattaki "Dizelerde Saklı Kalan..." yazısına dair kaleme aldığı inceleme, benim için çok yararlı oldu. Sizlerin de zevk ve istifadeyle okuyacağınızı umuyorum. Erdoğan, geçtiğimiz günlerde TTK'nın *Belgeler* dergisinde, Prof. Dr. Yaşar Yücel'le birlikte, "Ruhî Tarihi"ni yayımladı. Şimdi de (Atatürk döneminde Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti Şefi) Hafız Yaşar Okur'un (1885-1966) anılarını yayımlayacak. Şinasi Okur adında bir oğlu olduğunu öğrenmiş, ama bulamıyor. Acaba, dergimiz okuyucularından adresini bilen çıkar mı diye sormakta.

Kitabiyat sayfalarımızda Ali Birinci, İttihat ve Terakki hakkındaki kitabının yeni basımı bu yakınlarda çıkan Leskovikli Mehmet Rauf'u; Halil Bingöl de bu yüzyılın en velût yazarlarından Eczacı Binbaşı M. Süleyman'ın külliyatını tanıtıyor. Tiryakileri için, Osmanlı Basınından seçmelerimiz eksik değil. Çığsız, grizusuz, depremsiz günler dileğiyle, Mayıs'ta buluşmak üzere, hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

METE TUNÇAY

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Nisan 1892)

AYŞE ŞEN

DAHİLİYE

◆ Aydın vali-i âlisi übbuhetlû devletlû Abdurrahman Paşa hazretlerinin Kastamonu vilayet-i celilesinde bulundukları sırada vücuda getirmiş oldukları âsâr-ı ümran ve terakkiyata zamime olmak üzere Karadeniz sevahilinde münasebet-i mevkiiyyesi ve ehemmiyet-i ticariyyesi âzâde-i güvâh bulunan İnebolu limanında inşaatına ibtidar olunan iskele ve rıhtım inşaatını ikmal için tedarikine lüzum görülen âlât ve edevâtın mübâyaası için mezkur rıhtımın sermühendisi izzetlû Aziz beyin Dersaadet'e gelmiş olduğu evvelce yazılmış idi.

Bu kere vukû bulan istihbarâtımıza nazaran mezkur rıhtım inşaatını ikmal için istihzârına lüzum görülen dört duba ile bir römorkör vapurunun ve sâir âlât ve edevât-ı inşâiyyenin beş bin sekiz yüz lira mukâbilinde iştirâsı için Bahriye Nezaret-i celilesiyle bir zamandan beri cereyân eden müzakerât bu kere netice-pezir olarak ol bâbta iktizâ eden mukavele akd edilmiş ve binâenaleyh ser-mühendis mumâileyhin artık buraca temdîdi ikâmetine lüzum kalmamış olduğundan kariben İnebolu'ya avdet edeceği ve kendisinin sebk eden hıdemâtı Nafia Nezaret-i celilesince mazhar-ı takdir olarak maaş-ı mahsusu iki bin kuruşa iblâğ edilmiş olduğu gibi Kastamonu vilayeti birinci sınıf kondüktörlüğünden müsta'fi Cemil efendi dahi altı yüz elli kuruş maaşla mîr-i mumâileyhe muavin tayin olunmuştur.

Bu halde mezkur rıhtımın ikmali inşaatı için her nev esbâb istihzâr kılınmış demek olacağından ahd-i karîbde [yakın zamanda] inşaatın rehin-i hadd-i hitam olarak İnebolu Limanının bir kat daha kesb-i ma'mûriyet eyleyeceği bedihîdir... (4 Nisan 1892)

◆ Selanik şehrine Vardar nehrinden su getirmek imtiyazını satın almış olan Belçika kumpanyasının muâmelât-ı batâet-kârânesine [ağır, yavaş muamelelerine] dair şehr-i mezkurdan Monitör Oryantal gazetesine verilen malumât şâyân-ı nazar-ı dikkat olduğundan ber-vech-i âtî tercüme edilmiştir:

Şehrimize su celb edecek olan Belçika kumpanyası bir sene kadar leyte laalle [savsaklama] ile vakit geçirdikten sonra ameliyyâta başlamağa karar vermiştir.

Bundan bir sene evvelki inşâ olunacak su yolunun keşfiyât-ı kat'iyyesini icrâ ile ameliyyâta başlamak üzere Belçika'dan iki mühendis gelmiş ise de şimdiye kadar göze çarpacak hiç bir iş yapılmadığından Selanik ahalisi bu kumpanyanın da şehre su celb edebileceğine ihtimal vermemeye başladı.

Mezkur kumpanyanın muâmelât-ı batâet-kârânesi hakkında bir fikir peydâsı için şu mukayesenin nazar-ı dikkate alınması lâzımdır.

Dersaadet'e Terkos Gölünden su celb edildiği zaman elli kilometrelik bir mesafeye borular ferş etmek [döşemek] ve tünel ve kemer ve sâire gibi bir takım ameliyyât-ı mühimme-i sinâiyye icrâ eylemek mecburî olduğu ve bâ-husus boruların geçeceği arazi arızalı bulunduğu halde su kumpanyası bu yola müteallik olan keşfiyât-ı mühimmeyi nihayet dört ay zarfında ikmal edebilmiştir.

Selânik'te ise yapılacak yol en ziyade on iki kilometre t lünde bulunup yolun geçeceği mâhal ise dümdüz bir ovadan ibaret olduğu halde yine bir güzergâh tayini için bir sene uğraşılmıştır... (8 Nisan 1892)

HARİCİYE

«Rusya'da Bir Facia»

◆ Rusya memurlarından (Vladovski) nâm kimesne yedi sene evvel zengin bir dul kadın ile akdi izdivac ettiği halde muahharen bu kadın, merkumun başka bir kadına alaka etmesinden dolayı pek çok merak ederek teverrüm etmiş ve geçende zevci uyumakta olduğu sırada revolver ile merkumu vurmuş ise de kurşun tesadüf etmediğinden merkum uyanmış ve

zevcesi hareketinin sebebini beyanla i'tizâr ettikte [özür dilediktе] mösyö Vladovski merkumenin hastalığına mebnî hareket-i vâkıasına ehemmiyet vermemiş ve nefsini muhafaza etmemiştir.

Zevcesi ise bir gece yine merkumu revolver ile vurup telef etmiştir. Merkume tevkif olunmuş ise de tabipler kendisinin maraz-ı mevtte olduğunu beyan ettiklerinden muhakemesine lüzum görülmemiştir... (1 Nisan 1892)

«Rusya Yahudilerinin Muhacereti»

◆ İngiltere Parlamentosunun 1 Nisan tarihli ictimâında mösyö (Luter) nâm zât Rusya Yahudilerinin külliyet üzere hicretleri me'mûl olduğu Petersburgdaki İngiltere Sefarethânesinden Hariciye Nezaretine vârid olan ihbar-ı resmiyyeden malum olmuş bulunduğu cihetle hükûmetin muâvenetine [yardımına] muhtaç olan bu kadar kimesnelerin İngiltere'ye duhûlleri men olunması için parlamentoya bir lâyiha-i nizamiyye i'tâ olunup olunmayacağını hazinenin birinci lordundan sual etmiş ve (mösyö Balfor) dahi şimdiye kadar böyle bir lâyihanın itâsına lüzum görülmediğini ve Rusya Musevilerinin külliyet üzere İngiltere'ye hicret edecekleri rivayet olunmuş ise de bu rivayetin Rusya Yahudilerinin memâlik-i müctemia limanlarına kabul olunmayacakları zannından ileri geldiğini ve binâberin İngiltere Hükümeti tarafından bu hususta tahkikât icrâ olunduğunu ve Almanya ve Avusturya Hükümetlerinin hudutlarını Rusya Yahudilerine seddeyledikleri [kapattıkları] mervî [rivâyet] olduğundan bu rivâyet sahih olur ise İngiltere limanlarının dahi Yahudilere açık olamayacağını ve işin ehemmiyetine binâen İngiltere Hükümetinin bu meseleye nazar-ı dikkatle baktığını ve muhaceret-i umumiyyenin vukûuna meydan verilemeyeceğini beyan eylemiştir... (10 Nisan 1892)

◆ Geçen sene Amerika Hükümetiyle Amerika'nın kadîm yerlilerini teşkil eden kırmızı derili denilen vahşiler arasında bir muharebe vukû bulmuş ve Amerika askeri tarafından gösterilen şiddet üzerine bu muharebede yerlilerin mağlup olmuş olduğu malumdur.

Halbuki yerliler bu mağlubiyet üzerine bir zaman daire-i sükunda kalmışlar ise de Amerika müsta'mirleri [sömürgecileri] yerlilere tahsis olunan mahallerde pâyendâz-i tecâvüz [tecavüze adım atmış] olup bîçâreleri her bulundukları yerden çıkarmak azminde bulundukları cihetle bundan dolayı yerliler müsta'mirlere husûmet bağlamış ve fırsat zuhur ettikçe onların üzerine hücum eylemekten geri kalmamakta bulunmuştur.

Amerika Hükümeti yerliler ile müsta'mirler arasında mütemadiel-husûl olan [aralıksız ortaya çıkan, üreyen] bu husûmeti mümkün olduğu kadar tahfîf edip sefki dimâ'yı [kan dökmeyi] men eylemek üzere yerliler ile birçok defalar akd-i mukavele etmiş ve bunlara mahsus olan araziyi Amerika eczâ-yı memâliki haricinde addiyle [Amerika memleketlerinin parçası dışında sayarak] oralara gidecek olan müsta'mirlerin Amerika tebaasından ma'dûd olmayacaklarını [sayılmayacaklarını] ve şayet yerlilere mahsus olan arazide yerleşmek arzusunda bulunan müsta'mirler zuhur edecek olursa kendilerinin Amerika mahmîsi [himaye edileni, korunanı] addolunamayacaklarını ilân eylemiştir.

Ancak böyle bir karar icra olunduktan birkaç sene sonra müsta'mirlerin mikdarı fevkalade çoğalmakta olduğundan Amerika Hükümeti o halde yerlilerin hatt-ı tasarrufunda bulunan araziden çıkıp daha ileriye gitmelerini ve araziyi Amerika'ya terk etmelerini tebliğ ettirmektedir ki geçende [Oklahoma] nâm mahal bu vechile Amerika eczâ-yı memâliki dahiline idhal edilmiştir... (11 Nisan 1892)

MÜTENEVVİA

◆ Oyun kağıtlarının beş yüzüncü sene-i devriyye-i icadı münasebetiyle Viyana'da bir şenlik icrâ edilmesi için şehr-i mezkur doktorlarından mösyö Rudolf Lotar bu kere iâne cem'ine ibtidâr eylemiştir. Mezkur şenlik esnasında oyun kağıtlarının 1392 sene-i miladiyyesinde icadından bu zamana kadar ne gibi oyunlar icadına meydan açtığına dair halka malûmât i'tâsı için bazı konferanslar dahi tertip olunacaktır... (1 Nisan 1892)

◆ Dünyanın en eski gazetesi Çin devletinin ceride-i resmiyyesi olup mezkur gazete (King Pan) nâmıyla milâd-ı İsa'nın dokuz yüz on birinci senesinde tesis edilmiştir. Bin üç yüz altmış sene-i milâdiyyesine kadar mezkur gazete ara sıra neşr olunur iken tarih-i mezkurdan itibaren haftada bir defa çıkmağa başlamış ve 1804 senesinde yevmi olmuştur.

Bu gazete tarih-i neşrinden beri dört paraya satılmakta olup elyevm yine o fiyat ile günde üç defa neşr edilmekte imiş.

Sabahleyin sarı kağıt üzerine basılan nüshası ticaretten bâhis olup [bahsedip] sekiz bin nüsha kadar satılmaktadır.

Öğle zamanı neşr olunan nüsha evrak-ı resmiyye ile havadis-i mütenevviayı şâmil bulunur.

Akşam nüshası kırmızı kağıt üzerine basılarak bend-i mahsuslar ve sâir havadisler ile doldurulur. Mezkur gazete cemiyet-i ilmiyye âzâsından altı kişi tarafından tahrir olunur ve bunların maaşâtı taraf-ı hükümetten i'tâ kılınır.

Bu gazeteden on dört bin nüsha satılmakta imiş... (7 Nisan 1892)

Dersaadet Tiyatrolarında Bu Ay

Şehzadebaşında Vezneciler'de vâki müceddeden inşâ olunan Osmanlı Operet Tiyatrosu:

Temâşâhâne Kumpanyası - İdare-i İsmail Efendi. Ramazan-ı Şerifin on dokuzuncu günü saat üçte.

«Kemancı Alber - yahut muzıkası Orfe» Opera 4 perde komedi 1 perde

İsmail efendi tarafından kanto bale 1 perde Virjini hanım tarafından... (16 Nisan 1892)

Ramazan-ı şerifin yirmi beşinci günü akşamı saat üçte.

«Belle Helen»

Opera 4 perde kanto 1 perde komedi 1 perde bale 1 perde ... (22 Nisan 1892)

Şehzadebaşında Veznecilerde vâkî tiyatroda Handehâne-i Osmanî:

(İdare-i Abdi)

İşbu 1309 senesi Ramazan-ı şerifin yirmi dördüncü günü akşamı yani yirmi beşinci gecesi saat üçte.

«Talihsiz Kızcağız - yahut Merdânê, Kavuşmak» Gülünçlü oyun 4 perde kanto 1 perde komedi 1 perde... (22 Nisan 1892) ☆

Trablusgarp Savaşına İlişkin Bir Belge*

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

İkinci Meşrutiyet döneminin en önemli dış olaylarından birisi de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesidir. 1869 yılında milli birliğini kurduktan sonra sömürgeci bir politika takip etmeye başlayan İtalya, kendisine yayılma alanı olarak Trablusgarp'ı seçti. 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u, 1882 yılında da İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi İtalya'yı Trablusgarp için cesaretlendirdi. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna Hersek'i, Yunanistan'ın Girit'i ilhak etmeleri, uzun bir süredir kamuoyunu hazırlamış bulunan İtalya'nın Trablusgarp'ın işgalini kolaylaştıran ve hızlandıran gelişmeler oldu. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi karşısında Osmanlı yönetimi bu olayı protesto etmekten öteye gidemedi. Ne asker gönderebildi ne de donanma. Devletin yapamadığını aralarında yüzbaşı Mustafa Kemal ve Binbaşı Enver Beylerinde bulunduğu bir grup Türk subayı yaptı. Değişik yollardan Libya'ya giden bu Türk subayları İtalyan işgaline karşı direniş kuvvetleri oluşturdular ve bunları örgütlediler. Bütün olanaksızlıklara rağmen büyük başarılar elde edildi. 1912 yılı Mart ayında İkihurmalık bölgesindeki çarpışmalarda İtalyanlara büyük kayıplar verdirildi.[1] Savaşın seyrini değiştiren bu olay sonrasında yeni tedbirler almak zorunda kalan İtalyanlar yazılı ve sözlü propaganda faaliyetlerini artırdılar. Enver Bey'in öldüğü yolunda söylentiler yayarlarken[2], sokaklara astıkları bildiri ve afişlerle de halkın direnme gücünü kırmaya çalıştılar.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucu üyelerinden Doktor Çerkez Mehmet Reşit Bey ve cemiyetin önde gelenlerinden Küçük Talat (Muşkara) hakkında yaptığım araştırmalar sırasında Turan Muşkara özel arşivinde bulduğum bir bildiri İtalyanların Trablusgarp savaşı sırasında propagandaya ne kadar önem verdiklerini göstermesi bakımından ilginçtir. İtalyanların İkihurmalık bölgesinde uğradıkları yenilgiden hemen sonra sokaklara asılan ve 25. Mart 1912 tarihini taşıyan 58x42 cm. boyutlarındaki bu bildiri fütürist İtalyan düşüncesindeki Türk kavramının izlerini taşımaktadır.[3] Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında oynadığı "din" oyununun[4] Trablusgarp'ın işgali sırasında İtalyanlar tarafından tekrar oynandığını görmekteyiz. İslâmi ögelerle kaleme alınan bu bildiride dikkat çeken bir diğer unsur da bir Türk - Arap çatışmasının ve ayrımının sürekli olarak işlenmesiyle de Arap Milliyetçiliğinin kamçılanmasıdır. Bu bildiride emperyalizmin sömürge veya sömürgeleşmesi beklenen ülke halklarına karşı aldığı tavrı görmekteyiz. Halkı büyük yıkımlarla tehdit etmek, kendi durumunu parlak, karşı tarafı kötü göstermek, dini sömürmek, halkı bir takım vaatlerle kandırmak, halka iyilik edileceği düşüncesini uyandırmak gibi bütün sömürgeci incelikler[5] bu bildiride yer almıştır.

* - Belgenin yayınlanmasına izin veren Sayın Turan Muşkara'ya ve metnin çevrilmesindeki yardımlarından dolayı arkadaşım Nur Babuş'a teşekkür ederim.

1 *1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1985 s. 77-78

2 *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Yayına Hazırlayan: M.Şükrü Hanioğlu, İstanbul 1981, s. 131

3 İtalyan Fütürist yazınında Türk Kavramı, *Yazko Çeviri*, Eylül - Ekim 1983, Çeviren: Ümit Gürol, Sayı: 14, s. 49-51

4 İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul 1987, s:205-215 İskender Gökalp ve François Georgeon, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, İstanbul 1990, s.14-22

5 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, C:3, Kısım: 2, Ankara 1983, s. 94

Belgenin Çevirisi

Bismillahirrahmanirrahim

Bingazi ve havalisi Arapları beni dinleyiniz

Bundan bir ay önce uçaklarımızla göndermiş olduğumuz bildirilerde şunları söylemiştik:

Siz Türklerin söyledikleri yalanların kurbanısınız. Bizim sözümüzü dinleyin ki bir parça harp gücünüz olsun ve tamamen aleyhinize olan durum lehinize dönsün.

Bütün olaylar bizim haklı olduğumuzu gösterdi. Yüce Allah 12 Mart 1912, hicri sene 23 Rebî-ül Evvel 1330 tarihinde bize büyük zaferi verdi. Yüce Allah hangi tarafa nimetini ve hak kıldığını bize ve size göstersin.

Acaba, o gün sizlerden kaç kişi geri dönmedi? Yüzlerce ve yüzlerce insan öldü. Ve biz inceledik hepsi Araplardandı.

Sizin kardeşleriniz o gün bizim top ve tüfeklerimize karşı savaşırken Türkler neredeydi ve ne yapıyorlardı. Onlar her türlü tehlikeden uzak kendilerini koruyorlardı.

Siz ne zaman gözlerinizi açacaksınız, ne zaman ikna olacaksınız. Türkleri bırakmanız sizin menfaatiniz icabıdır. Onlar sizi aldatıyorlar ve sonucu olmayan ümitsiz siyasetlerine alet olarak kullanıyorlar. Ve bu şekilde sizi ölüme ve mutlak yenilgiye sürüklüyorlar. Onlar üzerinden uzun seneler geçmesine rağmen sizin memleketinizi kuraklaştırarak, harap olmuş, fakirleşmiş, adaletsizlik ve yolsuzluklarla dolu bir yer olarak bırakmışlardır.

Her şeye kâdir olan, her şeyi gören ve her şeyi bilen Allah'tan sizin akıllarınızı aydınlatmasını dileriz.

Bingazi ve beldesi sakinleri şimdi sevinçli, huzurlu ve güven içindedirler. Ve herkes kendi ailesinin yaşamı için yardım edebilir.

Dininiz saygın, örf ve adetleriniz ve yasalarınız saygın olduğuna göre mülkleriniz de saygın olacaktır.

بسم الله الرحمن الرحيم

اسمعوا يا عربان بلاد بنغازي وملحقاتها

قومندان الفرقة الثانية

الجنرال بريكولا

Eğer, bizim tarafımıza geçerseniz sözlerimizin doğruluğunu gözlerinizle görüp kulaklarınızla duyacaksınız.

İtaatinizin delili olarak beyaz bayrak dalgalandırarak bizim tarafımıza geçin. Bizden size hiçbir kötülük gelmeyecektir ve sizi büyük bir istekle karşılayacağız. O zaman aramızda konuşur, olayları düzeltir ve hepimizin hayrı için çalışırız.

Ama, Allah korusun eğer, Türklerin yalanlarını dinleyerek bu halinizin devamını tercih ederseniz siz bilirsiniz; bizim silahlarımızın gücünü tanıyorsunuz.

Allahın gücü ile havadan uçaklarımızla evlerinizin ve sizin üzerinize, hayvanlarınız, arpa ve buğday yetiştirdiğiniz tarlalarınızın üzerine yakıcı ateş atacağız. Ama, bu zararın size olmamasını yüce Allah'tan dileriz. Bilakis o bu memlekete birlik ve ilerleme bahşetsin.

Çünkü, "O her şeye kadirdir"

Bingazi,
25 Mart 1912,
hicri sene Rebî-ül-Sani 1330

İkinci Fırka Kumandanı
General Bricola

☆

Türkiye Cumhuriyeti
Kıbrıs Şehbenderliği
aded: 2185

Kıbrıs'tan Türkiye'ye Hicret Edenlere Mahsus Mürur Tezkeresidir.

Bâlâya fotoğrafı ilsak edilen Kıbrıs'ta mütevellid *Nuri bin Mehmet refakatinde zevcesi Hamide ve kerimesi Feriha*

Lozan Muahedenamesi mucibince hakk-ı hıyarını istimal ederek Türk. tâbiyetini kabul etmiş olduğundan Türkiye'ye hicret etmek üzere işbu mürur tezkeresi ita kılındı.

Kıbrıs Şehbenderi
29 Temmuz 1926
Asaf (?)

[Konsolosluk mühründe Fransızca olarak "Türkiye" değil, "Türk" Cumhuriyeti yazıyor!]

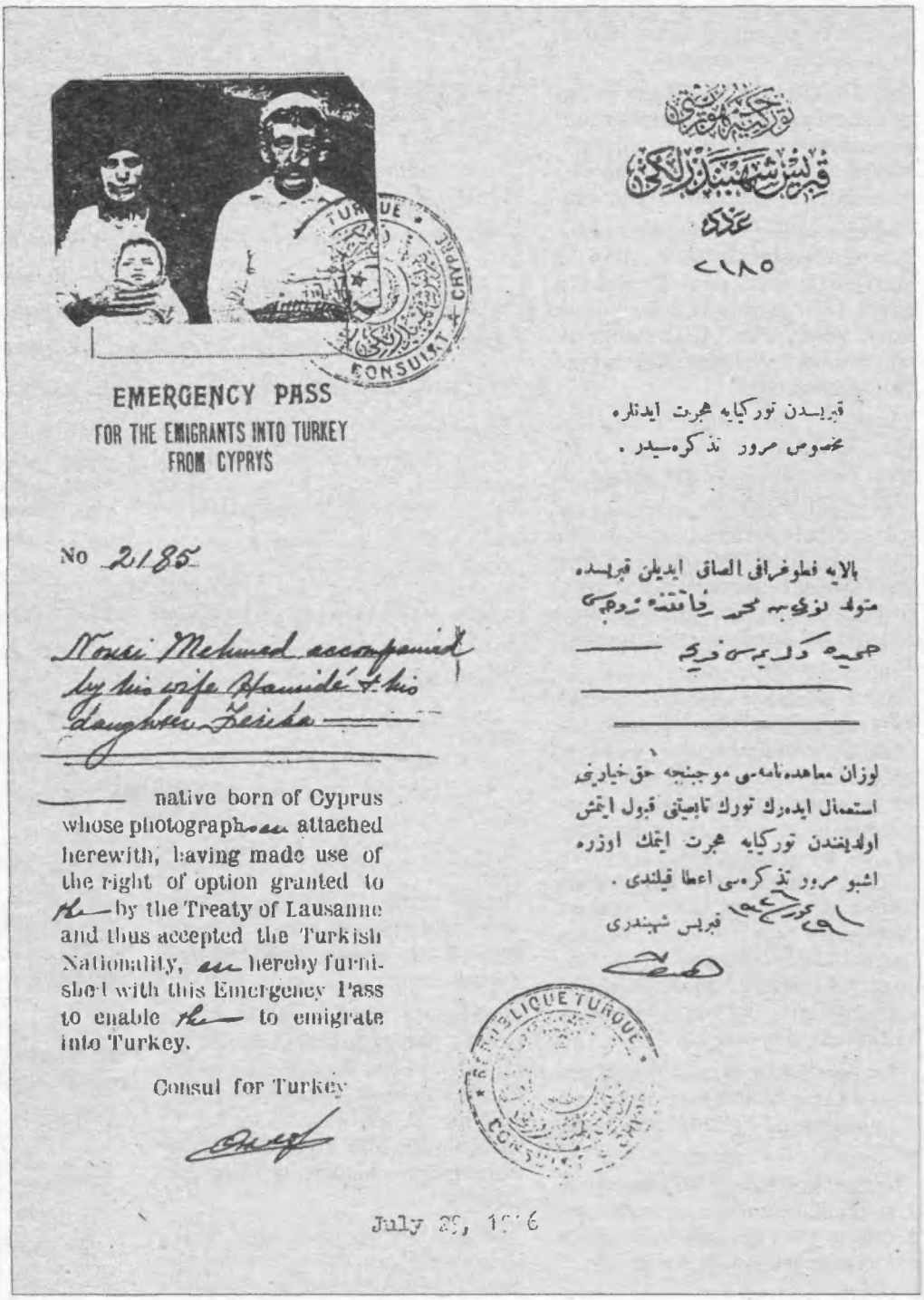

SALİH KUYAŞ KOLEKSİYONU

Dizelerde Saklı Kalan...

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

Dergimizin Şubat/1992 târihli nüshasında yer alan Sayın Necdet Sakaoğlu'nun "Osmanlıca Yazmalardan Seçmeler - Dizelerde Saklı Kalan" başlıklı yazısını ilgi ile severek okudum. Bence birazı dizgiden, birazı yazmadaki imlâdan, birazı da yazarın dikkatsizliğinden kaynaklanmış görünen yanlışlar var. Yazının, kaleme alınış amacını da, örneklerini de beğendiğim için, o hâliyle kalmasına gönlüm râzı olmadı. Dikkatimi çeken hususların bir kısmını arz ediyorum.

a. Yazının en başında yer alan beytin ilk mısrâındaki *anın* kelimesi,

b. Kezâ aynı mısrâdaki *Hassân* kelimesi,

yanlışlıkla *ânın* ve *Hasan* şeklinde çıkmıştır. Diğerlerine değinmiyorum.

c. Yine ilk sayfada, klişesi verilmiş olan sayfadan alınmış beytin ilk mısrâı da doğru değildir. İkinci mısrâdan beytin vezninin *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* olduğu kolayca anlaşıldığına göre, ilk mısrâın *"Goncadan gül-i nîze çıkdı..."* şeklinde okunamayacağı açıktır.

ç. 104. sayfa 3. sütundaki: *"Çelebilikde beylik medhâli yokdur nesebin"* mısrâındaki *beylik* kelimesi yanlıştır. Yerine oturmamakta, anlam verilmesini engellemektedir. İkinci mısrâdan anlaşıldığına göre beytin vezni *feilâtün feilâtün feilâtün feilün*'dür. Bu yüzden vezne uymayan o kelimenin ya *bilin* "bilüñ" okunması ya da *begüm* gibi bir açık bir kapalı heceden ibâret olması gerekmektedir.

d. 105. sayfada 2. sütunda yer alan Bâkî'nin: *"Bîdâdımla serde zahm-ı hûninim ki var / Seng-i kûşe-i destârda rengîn karanfildir bana"* şeklinde yazılan beytinden de anlam çıkmamaktadır. Yazılanı düzyazıya çevirdiğimizde: "Senin zulmünle, insafsızlığınla başımda var olan, açılan kanlı yara; bana, sarığın köşesinin taşında yer alan bir karanfildir" denildiği görülmektedir. Seng, taş demek olduğuna göre sarığın köşesinin taşına ne anlam verilecektir? Taşta karanfilin işi nedir? Oysa, Bâkî Dîvânı'na bakıldığında, beytin: *"Seng-i bî-dâdımla serde zahm-ı hûnînim ki var / Gûşe-i destârda rengin karanfüldür bana"* şeklinde olduğu ve "Zulüm taşıyla başımda açtığın kanlı yara, benim için, sarığımın köşesinde taşıdığım bir karanfilden başka bir şey değildir" yolunda anlamlandırılabileceği anlaşılmaktadır. İkinci mısrâın başındaki kelime birinci mısrâın başına getirilmek sûretiyle Sayın Sakaoğlu bir azîzliğe uğratılmıştır. Ancak Bâkî bu beytiyle sâdece karanfili anmış olmuyor, o dönemde sarığa çiçek takmak âdetinin bulunduğunu da açıklıyor. Bu güzel âdet -şimdi ne durumdadır bilemiyorum- 40 yıl önce Tosya'da hâlâ yaşıyordu. Özellikle Ekincik köyünden ilçeye inenler, çoğu zaman şapkalarının kenarına bir çiçek iliştirmiş olurdu.

e. Aynı sayfanın 3. sütunundaki *"Göğü mismâra tebdil eyleyen Perverdigâr"* mısrâında, acabâ: "Göğü çiviye, kazığa dönüştüren Allah" mı denilmek istenilmiştir? İstenilmemişse, mısrâ nasıl anlamlandırılabilecektir? Galibâ, *fâilâtün* kalıbına uymadığı gerçeğinden hareketle bu mısrâın da yanlış yazıldığını kabûl etmek gerekmektedir.

f. Şüphesiz "*Sağlık yekdir cihânın varlığından*" mısrâında da "*yeğdir: daha iyidir, üstündür*" yerine "*yekdir: tekdir*" dizilmiş olduğu açıktır.

g. Aynı sütundaki: "*Kesb-i kâr et cem'i mal et sakla pek/Kalursa düşmana kalsun dostuna muhtaç olma tek*" beytinde, her iki mısrâda da vezin bozuktur. İkinci mısrâdaki dizgi hatâsı açıktır. Birinci mısrâdaki "*cem'-i mâl*" da da aynı durum vardır.

ğ. Aynı sütundaki: "*Pür-murâd olmağa saya etdikçe oldum nâ-murâd/Nâ-murad olan imiş â'lemde bildim pür-murâd*" beyti de, her hâlde: "*Ber-murâd olmağa sa'y etdikçe oldum nâ-murad/ Nâ-murâd olan imiş âlemde bildim ber-murâd*" olmalıydı. Yazmada, (be) yerine (pe) kullanılmış ise, sanırım düzeltilmesi ve bir dip not konulması bizim için yararlı olurdu.

h. Mizah da, mizah yollu sohbet yazıları da son derece ciddî bir iştir. Sayın Sakaoğlu'nun da aynı düşüncede olduğu anlaşılıyor. Ancak, aynı sayfada, aynı sütunda yer alan: "*Hepimizin Kanunî'ye ait bildiğimiz, neyleyelim mecmuaya* kıt'a-yı Ebussuud *olarak* belki de doğru *kaydedilmiş şu dörtlük*" ibâresindeki belki de doğru eklemesi bizce yazıdaki ciddiyet ve ihtiyatlılıkla çelişmektedir.

Yazarın da belirttiği gibi, o şiir Kanunî'ye âit olarak bilinir ve öyle bilinecektir. Çünkü: 1. Kanûnî'nin (Muhibbî'nin) dîvânında yer alan, 2. Ebussuud Efendi hakkında bilgi veren ciddî kaynaklarda rastlanmayan, 3. Bâkî gibi, Kanunî döneminde yaşamış, onun himâyesine mazhar olmuş bir şâir tarafından Kanunî'ye âit olduğu belirtilerek tahmîs edilmiş bir şiirin, herhangi bir mecmuadaki -benzerleri pek sık görülen- yanlış bir kayda dayanılarak, Ebussuûd Efendi'ye de âit olabilir şeklinde, kuşku yaratabilecek bir biçimde nitelenmesi doğru olmasa gerektir. Başka pâdişâhlara atfedilen şiirlerden bâzılarının onlara âit olmaması ihtimâl dahilindedir, mümkündür. Fakat, Kanunî'nin söz konusu şiiri hakkında böyle bir ihtimâlin yanına yaklaşılmasını, Bakî'nin tanıklığı engellemektedir.

ı. 106. sayfada, 2. sütunun başlarında yer alan iki mısrâ şu şekilde dizilmiş: "*Zerreyi münevver et katreyi deryâ gözet/A'kil isen hakaretle kimseye etme nazar*". Bunların her ikisinde de vezin aksamaktadır. İlkinde "mihr-i" gibi bir kelime noksandır; ikincisinde *hakaretle* yerine oturmamaktadır.

i. Aynı sütundaki: "*Çâk olunca ten kayası hançer-i takdîr ile/ Mümkün olmaz ânı delmek nişter-i tedbîr ile*" beyti de düzyazıya çevrildiğinde kişiyi şaşırtmaktadır.

Anlayabildiğimiz kadarıyla, beyitte: *Ten kayası, takdîr hançeri ile yırtılınca; onu, tedbir neşteriyle delmek mümkün olmaz*, denilmektedir. Dîvân şiirimizde, tenin kayaya benzetilmesi mûnis bir benzetme olmasa gerektir. Kaldı ki takdir hançeri ile yırtılmış, parçalanmış olan teni, bu yetmezmiş gibi bir de neşterle delmeye kalkışmadaki tedbirin sebeb-i hikmeti de anlaşılamamaktadır. Yırtığın tedbiri; önce yırttırmamak, şâyet bu önlenememişse yırtığı dikmekten ibârettir. Zâten, takdir ve tedbir kafiyeleri, hemen "Kulun tedbiri, Allâh'ın takdirini bozamaz" inancımızı hatıra getirdiğinden, bizi o yolda düşünmeye sevk etmektedir. Ayrıca *kabâ* yâni giysi, kaftan kelimesinin, mecmuaya *kaya* şeklinde yazıldığını ya da dizgide *kaya*'ya dönüştüğünü belirtmeye gerek yoktur.

j. Meğer ehl-i ilmdir *asıl*fesâd-ı rûzgâr
k. Azîzim hoş safâ *geldinse* bu gice bunda mihmân ol
l. Bârgâh-ı kurba *cevelân* eyleyince Han Murâd
m. Mutii Hakk vekil-i mutlak hakan-ı heft-iklîm

mısrâları da 106. sayfanın birinci, ikinci sütunlarında yer alan ve anlamı ya da vezni bazen aksaklıklar taşıyan mısrâlardandır sanıyorum. Özellikle son mısrâda, bir sadrâzama "*hakan-ı heft-iklîm*" şeklinde seslenilemeyeceği, olsa olsa *hakan-ı heft-iklîmin vekîl-i mutlakı* denilebileceği de belirgindir.

n. Aynı sayfa 3. sütundaki "*A'rakdur pîş lâzımdır bezmde nûş-ı sahbâya*" mısrâının da bozuk olduğu bellidir. Bu mısrâın belki de "*Arak der-pîş lâzımdır bezimde nûş-i sahbâya*" şeklinde okunması düşünülebilecektir.

o. Aynı sütunda sözü edilen, Anadolu kıyılarında ayyaş bir denizci olarak dolaştıktan sonra İran'a giden Münif adlı şâir kimdir? Açıklanmamış. Zâten açıklanması da şart koşulamaz. Ancak, edebiyâtımızdaki Münîf'lerin sayısı fazla değildir. Meselâ "*Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*" adlı eserde (s: 308) sâdece üç Münîf'ten söz edilmiştir. Bunların da denizci olduklarını bilmiyoruz.

Münîf'in ayyaş bir denizci olduğu, incelenen mecmuadaki bir kayıttan mı öğrenilmiştir, yoksa yazar tarafından beytin anlamından mı çıkarılmıştır, o dahi belli değildir. Şâyet Münîf'in sarhoş bir denizci şâir olduğu mecmuada kayıtlı ise, bunun kaynağının bilinmesi edebiyat târihçileri bakımından önemli bir kazanç oluşturacaktır. Çünkü o beytin Antakyalı Münîf'e âit olduğunu söyleyenler vardır. Kaynaklarda, Antakyalı Münîf'in 1130 târihinde İstanbul'a geldiği, târihçi Râşid Efendi'nin maiyyetinde İran'a gönderildiği, dönüşünde Defterdâr Âtıf Efendi'ye intisap ettiği, bâzı memûriyetlerde bulunduktan sonra öldüğü yolunda bilgiler varsa da, denizciliğinden bahis yoktur. Muhtemelen şâirin denizcilikle olan ilgisi, İstanbul'da kayığa binmekten ibâret kalmış olacaktır.

ö. Öte yandan, aynı beyitte var olduğu ileri sürülen tevriye konusunda da düşünülmesi gerekmektedir. Bilebildiğimiz, görebildiğimiz kadarıyla *deryâ-keş* kelimesinin *denizci* anlamı yoktur. Bu kelime "sünger" dedikleri cinsten, çok içki içen kişi demek-

tir. Burhân-ı Kaat'ı'da (C:1, s: 254): "*Geç serhoş olan sâhib-i havsala yârâna ıtlaak olunur*" 'dan başka bir anlam verilmemiştir. Steingass'ta da: "*A bottomless toper, a deep drinker (able to drain sea)*" 'den başka bir şey yazılmamıştır. Salâhî: "*Deryâ-nûş, çok içki içen*" demekte, Nâcî de tamâmen aynı karşılığı vermekte ve tanık olarak da söz konusu beyti yazmaktadır. Bu durumda şu soru akla gelmektedir: Acabâ tevriyenin oluşmasını sağlayacak ikinci anlam nedir ki?

p. Bu vesile ile, yazmalarda görülen bâzı kayıtların kimi zaman yepyeni bilgiler ortaya koyduğunu, kimi zaman da karışıklıklara yol açtığını bir kez daha arzda yarar görmekteyiz. Sayın Sakaoğlu'nun incelediği mecmuada söz konusu beyit Münîf'e atfedilmiştir. Aynı beyit, bizim karşımıza Harputlu Rahmi Efendi'nin dîvânın ekini oluşturan bir yazmada (Büyük dedesine âit olan bu yazma hâlen edebiyat öğretmeni Gönül Eren'dedir) aynen şu şekilde çıkmıştır:

Râgıb paşa merhûmun Îrân'da çay içdiği esnâda
Bir sâkî-i perî-çehreye hitâben ber-vech-i
Latîfe, bi'l-bedâhe söylediğidir

Ne keş-â-keşde kalırdık o kaşı yâ(y)ile biz
Düşmesek hançer-i ebrûsuna ger râ(y)ile biz

Bir zamân Rûm'da deryâ-keş idik ey sâkî
Şimdi Îrân'da kanâ'at ederiz çây ile biz

Sâkînin Cevâbı

Ger misâfir gele ikrâm ederiz çây ile biz
Telh-gâm eylemeyiz kimseyi deryâ(y)ile biz

Sende ki havsala yok sabr ede tâkat kılasın
Şimdi deryâları sîr-âb ederiz çay ile biz

Harputlu Rahmî Efendi gibi dîvân sâhibi bir şâirin kaydı elbette yabana atılamayacaktır. Ayrıca, Koca Râgıb Paşa'nın da İran'a gittiği bilinmektedir. Ne var ki Muallim Nâcî, bu beytin İran'a giderken Münîf'i de yanına alan Târihçi Râşid Efendi'ye âit bulunduğundan o kadar emindir ki beyti, Râşid'in adını da koyarak, *deryâ-keş*'in tanığı olarak sözlüğüne alıvermiştir. Ötesini bilmiyoruz.

r. 107. sayfanın birinci sütûnunun başlarında, büyük bir isâbetle, ihtiyatlı bir dille, yanlış okunmuş olabileceği belirtilen Arapça mesel, gerçekten de yanlış okunmuştur. Bunu Arapça bilgimizden değil, vezinden çıkarıyoruz. Doğrusu *Huz mâ safâ da' mâ keder* olabilir. O yanlış okunuştan "Tedbirini al ki üzülmeyesin" anlamının nasıl çıkarıldığı ve anlamın üst mısrâdakilerle nasıl bağdaştırılabildiği anlaşılamamaktadır.

s. Aynı sütundaki "*zen-i mahbûbeye*" şeklinde başlayan beyitte de dizgi hatası ve vezin aksaklığı var sanıyorum. İki altındaki beyitte yer alan "*anın-çün*" de, vezin gereği "anın içün" okunmalıdır.

ş. Aynı sütundaki: "*Rikâb-ı âb eğer öpmek dilersen pây-i dildarı*" mısrâından da anlam çıkarılması mümkün değildir. Eski yazılı metni görmediğimiz için yanılmamız mümkündür ama, şâir: Şâyet sevgilinin ayağını öpmek istiyorsan, onun ayağını bastığı üzengiyi öp, demiş olabilir. O zaman, beytin, vezne uygun olarak: *Rikâbı öp eğer öpmek dilersen pây-ı dil-dârı* gibi bir biçimde okunması mümkündür.

t. *Gül gibi güldü didi gül-âb andan çıkar,*
u. *Dedim bir bûse câná ver ihsan etmedi*

mısrâlarında da vezin bozuktur.

ü. Sayfa: 104, sütun 1'deki "*dûr-ı dîde-i şevk-i iştimâlimiz*", "*şehr-i ramazân-ı ferîh-tâbân-nişân*" yazıdaki anlamlandırılmayacak tamlamalar biçiminde dizilmiştir.

v. Üçüncü sütundaki "*Panayot'un güftü*" de alışılmış bir şekil değildir.

y. Eski metinlerdeki birçok kelimeyi muhtelif sebeplerle değişik biçimlerde okuyup yazdığımız, doğrusunu bilemediğimiz ya da kullanmadığımız bir gerçektir. Bunun belli başlı etkenlerinden biri de aynı kelimenin değişik sözlüklerde değişik biçimlerde görülebilmesidir. Ancak "*Gününe göre giy sen dahi kürkün*" mısrâındaki popo, kıç anlamına gelen kelime Bianchi'de, Redhouse'da ve Steingass'da hep kef ile okunmuştur. O yüzden "g" değil, "k" ile yazılmalıdır sanıyoruz.

z. Son olarak Sayın Sakaoğlu'nun, isâbetle, yanına (Keçecizâde mi?) kaydını koyduğu: "*İç bâde güzel sev de ne derlerse desünler/Meyhânede yat evde ne derlerse desünler*" beytinin, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Dîvânı'nın (Bahâr–ı Âsâr'ın) İbtidâ-i Tahmîs başlıklı bölümünün sonunda 60. sayfada, beyitler arasında bulunduğunu belirtelim.

Fırsat düşmüşken, eskilerini bırakıyorum, Halil Erdoğan Cengiz'in aynı nüshadaki yazısında yer alan dizgi yanlışlarına da değinmeliyim:

- 94. sayfa 3. sütundaki Zeyneb Hatun'un beytinin ilk mısrâında vezin bozuktur. Orada *cevrin* kelimesinden önce *senin* kelimesinin bulunması gerekmektedir.

- 95. sayfada, 2. sütunun sonlarında *hammâm* yerine *hamınân* yazılmıştır.

-96. sayfadaki 423 no.lu sırda (*yine diri iken*) yerine (*yiyen diri iken*) yazılmıştır. Ne demek istenildiği anlaşılamamaktadır.

-Yazının sonun *hakka ve Hakka* yerine *halka ve Hakka* denilmiştir. Vb.

Dergimiz, bir zamanlar, gözümüzden kaçanları, daktiloda eksik, yanlış yazılanları düzeltirdi. Şimdi "*Gürcü Mehmed Paşa hadımdır*" diyen cümlemizi "*kadındır*" şeklinde yazıyor, beyitlerimizin veznini, anlamını bozuk gösteriyor.

Eski metinlerden, eski himmetlerin esirgenmemesi dileğimizdir.

Saygı ile. ☆

Özbekler Tekkesi Postnişini

Buharalı Şeyh Süleyman Efendi Bir "Double Agent" mı İdi?

AZMİ ÖZCAN

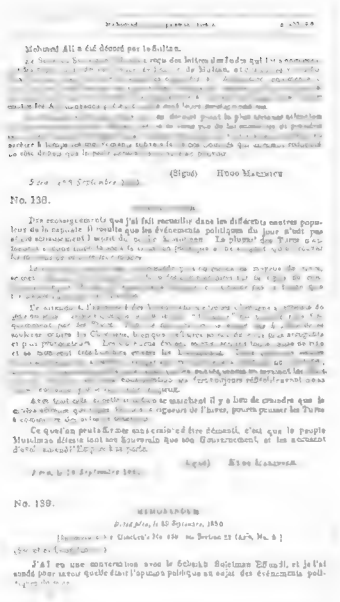

Şeyh Süleyman Efendi'nin sağladığı bilgilerle düzenlenmiş "Memorandum"lardan birkaçı.

"'Dünya'da İstanbul'da olduğu kadar çok casusun bulunduğu başka bir yer muhtemelen yoktur. Fakat öyle anlaşılıyor ki, bizim oradaki Büyükelçiliğimiz.... böyle birisini bulabilmekte pek başarılı olamıyor"[1]

Bu ifadeler Hindistan Hükümetinin İstanbul'da profesyonel bir casus istihdamı ile ilgili olarak Londra'ya yazdığı bir raporda geçmektedir. Aşağıda 1878-1897 yılları arasında sık sık gündeme gelen bu mesele üzerinde İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinin ilk anlarda ne kadar başarılı olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

1870'lerin ortalarında patlak veren Şark Kriziyle birlikte milletlerarası siyasette Osmanlı Devletine sırt çevirmeye başlayan İngiltere'nin, buna paralel olarak, İslam dünyasında görülen Pan-Islamik haraketlilikden gittikçe rahatsız olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle Sultan II. Abdulhamid'in tahta geçmesinden sonra, Pan-İslamizmin potansiyel bir güç olarak her zaman kendi çıkarlarını tehdit edeceğini anlayan İngiltere ilk anlarda her ne kadar bu güçden yararlanmaya çalışmışsa da, gelişen hadiselerin bunu pek mümkün kılmayacağı endişesiyle mecburen karşı tedbirler almaya yöneldi. Bu tedbirlerin başında da tabii olarak istihbarat toplama geliyordu.

Buna bağlı olarak, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği İngiltere'nin yüksek menfaatleri açısından, Pan-İslamik gelişmelerin merkezi olarak nitelediği İstanbul'da istihbarat faaliyetlerine daha ciddi olarak eğilmeye başlıyor ve bir taraftan profesyonel istihbaratçılar istihdam etmeye çalışırken, diğer taraftan da mahalli bilgi kaynakları elde etmeye gayret sarfediyordu. Özellikle 93 Harbinden sonra bir anda bütün Avrupa devletlerinin gündemini işgal eden "beynelmilel bir Pan-Islamik tehlikenin" ortaya çıkarılması(!) daha çok işte bu çalışmaların bir sonucudur. Bu konuda da en büyük pay, şüphesiz, 1877-1880 arasında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olan Henry Layard'ındır. Layard Batılıların bir heyula olarak telakki edeceği bu tehlikeyi ortaya çıkarmanın vereceği itibar hesapları içerisinde İstanbul'daki mahalli kaynaklardan elde ettiği son derece sıhhatsiz ve doğruluğu araştırılmamış bilgilere dayanarak "Pan-İslamik komplo" senaryoları yazmaya başlamış ve bunları hükümetine bildirmiştir. Layard'ın raporları zaman zaman hakikaten dehşet verici boyutlardadır.[2] Öyle ki, bunlara göre, Sultan II. Abdulhamid ve çevresindekiler sanki bütün işlerini bırakmış sadece ve sadece Batılı devletlerin çıkar, emniyet ve güvenliklerini ortadan kaldırmaya yönelik planlar geliştirmektedirler. Bu gaye ile bir taraftan İstanbul'da yoğun çalışmalar yapılırken, diğer taraftan da bütün İslam alemi ile irtibat sağlanmakta, buralarda, özellikle Hindistan'da, gizli teşkilatlar kurulmakta ve yakında ilanı muhtemel olan büyük bir cihad için hazırlıklar tamamlanmaktadır.[3]

Böylesine büyük iddiaların ve tesbitlerin, normal olarak çok iyi tahlil edilmiş, değerlendirilmiş ve herşeyden önce de sıhhat derecesi çok yüksek olan istihbarat neticesinde ortaya atılmış olması gerekirdi. Ancak ne gariptir ki Layard Batılıları tehdid eden bir büyük tehlikeyi(!) resmen açığa çıkartırken, tam tersine büyük oranda tek bir kaynağa dayan-

maktadır. Bu kaynak yine oldukça garip bir şekilde İstanbul Sultanahmet'deki ünlü Özbek tekkesi Postnişini Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'dir.

Şeyh Süleyman Efendi ile İngilizler arasındaki irtibata geçmeden, onu biraz yakından tanımak her halde iyi olacaktır. 1821 (22)-1890 yılları arasında yaşamış olan Şeyh, İstanbul'a ilk olarak 1847'de, Buhara Emiri'nin Dersaadet Kapı kethudası (elçisi) olarak geldi. Daha sonra Sultanahmet'de bulunan Özbek tekkesinin Postnişini oldu ve özellikle 1860'ların sonlarından itibaren Osmanlı Devletiyle Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkilerde adından sıkça bahsedilmeye başlandı. Şeyh Süleyman Efendi zaman zaman da Bab-ı Âli tarafından bir çok ülkelere elçi olarak gönderildi. Mesela 8 Zilkade 1285 (20 Şubat 1869) tarihli sadaret tezkiresi, Padişahtan "aslen Buharalı olup hayli müddedtir. İstanbul'da... bulunan Şeyh Süleyman Efendi'nin" Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetini ve Buharalılar'a tavsiyelerini anlatmak üzere gönderilmesine müsade istemektedir. Padişahın izniyle çıkılan bu seyahatten 1871'de dönen Şeyh Efendi, daha sonra Buhara elçisiyle beraber hazırladığı bir raporunu da Bab-ı Âli'ye sunmuştur.[4]

Şeyh Süleyman Efendi'nin gerek bulunduğu mevki ve gerekse bu seyahatleri sırasında uğradığı yerlerde bıraktığı intibalar sayesinde bir çok İslam memleketlerinde geniş bir çevreye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti için İslam Dünyasından yardım toplanılması için yaptığı çalışmalar bunu açıkca gösterir. Mesela savaş sırasında diğer bazı şeyhler ve ulema ile birlikte "Osmanlı askerine her surette iane ve muavenet olunması lüzumuna şâmil bazı Âyât-ı Kerime ve Ehâdis-i Nebeviyyenin cem ve derciyle tertîb olunan" bir risalenin Hindistan ve Asya taraflarına gönderilmesinde etkili olmuştur.[5] Şeyh Süleyman Efendi ayrıca savaş sırasında İstanbul'a gelen bir Macar Parlamento heyetine iade-i ziyarette bulunmak üzere tertip edilen onbeş kişilik bir Osmanlı heyetinin başkanı olarak Macaristan'a da gitmiştir.[6] Görüldüğü gibi son derece aktif ve Bab-ı Âli'ce güvenilir bir kişi olan Şeyh, aynı zamanda, Türk dili çalışmaları için bir kaynak niteliğinde olan ünlü *Lugat-ı Çağatayi ve Türki-yi Osmanî* (İstanbul 1882)'yi yazacak derecede de bir alimdir.[7] Lugatı'nın Çağatayca manzum mukaddimesinde hayatı, Sultan II. Abdulhamid ile ilişkileri ve özellikle gezip gördüğü yerler hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buradan hareketle, Şeyh'in sefaretle görevli olarak Asya'yı dolaştığı anlaşılmaktadır. Saray'ın kendisine bu görevi vermesiyle ilgili olarak şöyle söylemektedir:

"Meni hem köp yere memur etti;/ Köp köp ihsan ile mesrur etti./ Hem sefaretle seyahat kıldım,/Hind ve Serhind'i ziyaret kıldım."

Daha sonra, Afganistan'ı, Buhara'yı, Hive'yi ve Türkmenistan'ı dolaştığını belirten Şeyh Efendi özellikle Afganistan'da Emir Şir Ali Han tarafından izzet ve ikram ile ağırlandığını söyler. Nihayet İstanbul'a geri döndüğü zaman, *"Gelerek hizmetim ifa ettim./ Neye memur isem icra ettim"* demektedir. Şeyh Efendi, İstanbul'da, Sultan tarafından bu hizmetlerine mukabil taltif edildiğini belirttikten sonra, Macaristan seyahatiyle ilgili olarak da şunları söyler:

"Milletin namına gitgin dediler/ Macar'a tiz yürü yitgin dediler." Macaristan'da gördükleri hakkında ise, *"Cümlesi bir bir gelip el öptü;/ Türk diye alkışla kıyamet koptu/ ...Asya'dan gelişim anladılar;/ Çağatay bildiğimi dinlediler."* demektedir.[8]

İngiliz belgelerinden anlaşıldığı üzere Şeyh Süleyman Efendi'nin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği ile tanışmasında, onun Türkistan ile olan bağlantıların büyük etkisi olmuştur. Bilindiği gibi özellikle 93 Harbinden önce Asya'daki Rus ve Çin yayılmacılığına karşı Türkistan'la ilgili bazı meselelerde Osmanlı Devleti ile İngiltere zaman zaman müşterek hareket etmişlerdi. Bu cümleden olarak Türkistan ve Kaşgar'dan gelen heyetler İstanbul'da Özbek Tekkelerinde kalıyorlardı.[9] Öyle anlaşılıyorki bu heyetlerin İngiliz Büyükelçiliği ile olan görüşmelerinde bazen Şeyh Süleyman Efendi de bulunmuştur.[10] Ancak Layard'ın ifadelerine bakılırsa, ilk anlarda Şeyh İngilizler'e hiç de güven telkin etmemiştir. Zira 1877'de Bab-ı Âli'nin İngilizler'le birlikte, Afganistan Emiri'nin Ruslar'a karşı desteğini kazanmak için gönderilecek olan heyet üyelerinin tesbiti sırasında Şeyh Süleyman'ın da ismi gündeme gelince Layard buna itiraz etmişti[11] Hindistan genel Valisine ve Londra'ya bununla ilgili olarak yazdığı mektuplarında Layard bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: "Buharalı olan Şeyh Süleyman Efendi daha önce de benzer görevler için seçilmiş. Bab-ı Âli onun güvenilir olduğunu düşünüyor. Fakat ben onun öyle olmadığını öğrendim. Edindiğim bilgilere göre, Şeyh İngilizler'e düşmandır ve Rus ajanı olmasından şüphelenilmektedir."[12]

Ancak olayların gelişmesi, İngilizler'in yavaş yavaş Şeyh Süleyman Efendi'ye güvenmeye başladıklarını göstermektedir. Zira, artık Şeyh Efendi Türkistan'da Rus emelleri ile ilgili olarak İngilizler'e raporlar vermeye başlamıştır. Her ne kadar Layard hâlâ tedirgin olsa da İngilizler'in bundan etkilendikleri gözleniyor. Şöyleki; Dışişleri Bakanı Salisbury bizzat Layard'a yazarak gösterdiği iyi niyet için Şeyh Süleyman'a teşekkürlerinin iletilmesini istemiştir.[13] Şeyh Süleyman Efendi bu andan sonra İngilizler'e, İstanbul'da, Saray'da ve Bâb-ı Âli'de gelişen olaylar ve özellikle Osmanlılar'ın İslam alemi ile ilişkileri hakkında bilgiler de vermeye başlar. Buna muka-

bil İngilizler de Şeyh'e maddi destek sağlayacaklardır. Salisbury'nin talimatıyla Layard bu işi de bir sonuca bağlar. Buna göre, Şeyh Efendi ayda elli Sterlin mukabilinde İngilizler'e yukarıdaki hususlarla ilgili istihbarat sağlayacaktır. Fakat Layard gene de onu tam olarak güvenilir bulmamaktadır ve benzer bilgileri Ruslar'a da verebileceğinden şüphelenmektedir.[14] Ne gariptir ki, aynı Layard hâlâ tam olarak güvenemediği Şeyh'den alınan bilgilerle artık "pan-Islamik komplo" teorilerini yazmaya başlayacaktır. Şeyh'in sağladığı bilgiler arasında Osmanlılar'ın özellikle Hindistan'a yönelik faaliyetleri ve İstanbul'daki gelişmeler ağırlığı teşkil etmektedir. İngiliz belgelerinden anlaşıldığına göre, 1879-1881 arasında Şeyh Efendi düzenli olarak kısa aralıklarla İngiliz Elçilik görevlileri ile biraraya gelmiş ve topladığı bilgileri onlara aktarmıştır. Böylece anılan süre içerisinde Şeyh'den sağlanan bilgiler İngiliz Büyükelçiliği Dragoman'ı Hugo Marinich'in kalemiyle yüzlerce sahifelik raporlara mesned teşkil etmiştir. Gerek bu raporlar ve gerekse Büyükelçilerin konu ile ilgili mektupları genel olarak değerlendirildiği zaman ortaya çıkan sonuç şu şekildedir: 93 Harbi sırasında Avrupa devletlerinin, özellikle İngiltere'nin, tavrı Osmanlılar'ı son derece etkilemiş ve kızdırmıştır. Batılıların defalarca taahhüt ettikleri yardımları sağlamamaları bu kızgınlığı daha da arttırmıştır. Bunun üzerine Bâb-ı Âli bütün islam dünyasında organize bir Pan-İslamik faaliyete başlamıştır. Bunun için planlar yapılmış, değişik İslam ülkelerinde gizli teşkilatlar kurulmuş, temsilciler tayin edilmiş, gazeteler çıkartılmaya başlanmış ve Osmanlı konsolosları özel olarak bu konuda görevlendirilmişlerdir.[15] Bu genel çerçeve içerisinde Şeyh Süleyman Efendi'nin Hindistan'a ait olarak verdiği bilgiler ise daha da dikkat çekicidir. Zira eğer bu bilgilere bakılırsa, Hindistan'daki İngiliz çıkarları büyük bir tehdid altındadır. Bombay'daki Osmanlı konsolosu böylesine tehlikeli bir gelişmenin oradaki baş aktörüdür. Şeyh Efendi aynı şekilde İstanbul ile Hindistan arasında irtibatı sağlayan şahısların isimlerini de vermekte ve bunların mutlaka kontrol edilmeleri gerektiğini belirtmektedir. İstanbul'da ise Şeyh Efendi, en çok Gazi Osman Paşa'nın adından bahsetmekte, onun Dünya'nın muhtelif yerlerindeki bir çok önde gelen müslümanlarla irtibat halinde olduğunu ve Sultan ile birlikte dışarıdan sayısız mektuplar aldıklarını söylemektedir.[16] Kısacası eğer tedbir alınmaz ise Batılılar çok büyük bir tehdid altındadır ve vakit geçirilmeden bu gelişmeleri durdurmak için ne lazımsa yapılmalıdır.

Layard'ın bunlarla ilgili raporlarına ve İngiliz hükümetinin değerlendirilmelerine bakılırsa bu bilgiler ilk anlarda İngilizler'i çok telaşlandırmış görünmektedir. Buna bağlı olarak İngilizler bir taraftan Bâb-ı Âli'ye konu ile ilgili diplomatik baskılar yapmaya çalışırken, diğer taraftan da tedbirlerini sıkılaştırmaya başladılar.[17] Özellikle Hindistan'da, gönderilen bilgiler doğrultusunda, yoğun soruşturmalara girişildi. Ancak soruşturmalar neticesinde elde edilen veriler Şeyh Süleyman Efendi'yi pek doğrulamamaktaydı ve tabiatıyla bu da Hindistan hükümetini oldukça rahatlatmıştı. Hindistan otoritelerine göre, Şeyh'den sağlanan bilgiler oldukça mübalağalı ve hatta büyük oranda gerçek dışı idi. Bir başka deyişle, söz konusu olan tehlike Hindistan için ise, bu konuda müşahhas bir şey tesbit edilemediği gibi belirtilen şekilde "sistematik bir Osmanlı faaliyeti" olduğuna dair her hangi bir ipucu da bulunamamıştı. Bu sevindirici sonucu bir an önce Londra'ya bildiren Hindistan Hükümeti, aynı zamanda İstanbul'daki Büyükelçiliğin Şeyh'den sağlanan bilgileri iyice değerlendirdikten sonra rapor etmesi gerektiğine işaret etmekteydi. Bunun üzerine İngiliz hariciyesi İstanbul'daki Büyükelçiliğini uyararak söz konusu husus hakkında daha titiz davranılmasını istedi.[18] Bu sırada Layard'ın yerine Büyükelçi olarak atanan Goschen, durumu değerlendirdikten sonra Londra'ya şunları yazdı:

"Bir çok defalar ben de Şeyh'in verdiği bilgiler hakkında tereddüt ettim. Onun nasıl istihbarat topladığını biliyorsunuz. Şeyh'in İstanbul'daki tekkesi Asya'nın her tarafından gelen ziyaretçileri ağırlıyor. Hatta bir vesileyle bizim görevlilerimiz de... bu tekkeye uğrayarak bunlarla görüşme imkanı bulmuşlardı. Şeyh'in raporları bu ziyaretçilerden edinilen bilgileri bize ulaştırmaktadır... Talimatımız üzerine bilgi toplarken daha dikkatli olmasını ve emin olmadığı şeyleri bize bildirmemesini Şeyh'e söyledik. Fakat belirtmeliyim ki, bu konuda o da her hangi bir şey yapacak durumda değil. Bir çok defalar Şeyh'in bize kıymetli bilgiler verdiğini biliyorum. Mesela Saray... ile ilgili olanlar nisbeten doğru çıktı. Ancak bazılarının hiç bir değeri olmadığı açıkça ortadadır. Eğer biz ondan bilgi almaya devam edeceksek, abartmalı olan bir çok hususu burada tesbit edebilmemiz sanırım mümkün olmayacaktır."[19]

Öte yandan, Hindistan hükümeti tarafından Şeyh'in verdiği bilgiler ışığında soruşturmalar yapmak üzere özel olarak görevlendirilen bir memur, İstanbul'dan gelen istihbaratın büyük oranda gerçek dışı olduğunu tesbit ettikten sonra, Şeyh'le ilgili olarak şunları kaydetmişti:

"Muhtemelen Şeyh veya onun haber kaynağı olan kimse ile buradaki Osmanlı konsolosu arasında bir düşmanlık söz konusu olsa gerek. Şeyh Efendi hakkında bilgi toplamaya çalışıyorum. Sanki gelen bilgilerde buradaki konsolosun Hindistan'dan uzaklaştırılması için şüpheye mucip olarak aşırı bir istek görülmektedir."

Nitekim Şeyh hakkında toplanan bilgiler kesin olmasa da bu

tereddütleri doğrular gibiydi. Şöyle ki:

"Şeyh Süleyman bundan bir kaç sene önce Bombay'a geldiği zaman, buradaki Osmanlı konsolosu ile bir ticari ortaklığa girişmişler... Şeyh'i neden araştırdığımız hakkında hiç bir kanaati olmayan muhbirimiz, Şeyh ile konsolos arasında bu ortaklık yüzünden bir ihtilaf söz konusu olduğuna inanmaktadır. Eğer bu doğruysa işin temelinde şahsi bir düşmanlık olduğunu gösterir."

Hindistan görevlileri devamlı Şeyh'in yakın dostu olan Kaşgar Emiri Yakup Han'ın elçisi Seyid Yakup Han'ın da buradaki konsolosla aralarının iyi olmadığını, dolayısıyla bu gerçeğin de raporlarda etkisi olabileceğinden bahsediyorlardı. Fakat kesin olarak emin oldukları şey, eğer gerçekten bildirildiği gibi bir Osmanlı entrikası söz konusu ise raporlarda isimleri geçen kişilerin bu iş için seçilmeleri en son ihtimal olan kişiler olduğuydu. Bombay'daki yetkililere göre, kaldıki, Sultan Abdulhamid bu kişilere topladıkları ianeler için nişanlar vermiştir. Eğer bunlar gerçekten Sultan'ın gizli ajanları olmuş olsaydı, aleni madalyalar vererek onları hiç deşifre edermiydi? Konsolos'a gelince, İstanbul'dan bildirildiği gibi bir faaliyet içinde olduğunu tesbit edememekle birlikte, eğer her hangi bir çaba içindeyse bile bunların hükümetinin bilgisi dahilinde olması mümkün değildi. Fakat eğer kendi kendine bir şeyler yapmaya çalışıyorsa, en azından Şeyh'in bildirdiği faaliyetleri organize edecek kapasitede birisi olmadığı kesindi ve Bombay'daki herkesin kanaati de bu şekildeydi.[20]

Görüldüğü üzere, ortada son derece komplex bir durum söz konusudur. Şeyh kaynaklı en son raporlardan birisi şu cümlelerle bitmektedir. "... son zamanlardaki başarısızlıklara rağmen, Hindistan'da genel bir ayaklanma için gün tesbit edilecek ve Rus ajanları da böyle bir hareketi desteklıyorlar."[21] Fakat öyle anlaşılıyor ki, yukarıdaki gelişmelerden sonra, 1881'in ilk aylarından itibaren Şeyh Süleyman Efendi ile İngilizler arasındaki istihbarat trafiği birden bire kesilmiş görünüyor. Burada akla gelen iki önemli soru var: Şeyh Süleyman Efendi gerçekten İngilizler'e muhbirlik yaptı mı? Yoksa II. Abdulhamid kaynaklı bir "dezinformasyon" çalışmalarının baş aktörü müydü? Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Şeyh'in son derece önemli birisi ve bir çok İslam memleketleriyle bağlantılarının olduğu bir gerçektir. Bu durumda en azından bulunduğu konum itibariyle bir çok hassas bilgileri kolayca elde edebileceği açıkça ortadadır. Ancak Saray'ın ve Bâb-ı Âli'nin çok güvendiği ve zaman zaman Osmanlı Devleti adına Asya ve Avrupa'ya giden, hatta Sultan'ın açıkca hizmetlerini takdir ettiğini söylediği[22] bir insanın İngilizlerle bu şekil ilişkilerini bir ticari anlaşmazlıkla veya sadece ayda elli Sterlin'le izah edebilmek pek mümkün görünmemektedir. Bir kere, mesele şayet bir maddi menfaat ise, Şeyh'in İstanbul'daki imkanlarının, İngilizler'in sağladığından çok daha fazla olduğu açıkca bellidir. İkincisi, İngiliz raporlarından da anlaşıldığı üzere Şeyh Efendi bilgiler aktarmak üzere bir çok defalar İngiliz görevlilerle bir araya gelmiştir. Bu durumun normal olarak II. Abdulhamid'in o sıkı istihbarat örgütünün dikkatinden kaçmış olması da uzak ihtimaldir. İkinci ihtimal durumunda ise, yine maalesef karinelerle ifade edebileceğimiz bazı hususlar dışında elimizde pek fazla belge mevcut değildir. Acaba Şeyh Süleyman Efendi'nin 1882'de basılan Lugatı'nda belirttiği "*Neye memur isem ifa ettim*" ifadesine bu ihtimal de dahil miydi? Eğer II. Abdulhamid'in "Pan-İslam politikasının" gayelerinden birisinin, İslam dünyasında olan nüfuz ve etkinliğini Batılı devletlerle, özellikle İngiltere ile, ilişkilerinde bir pazarlık unsuru olarak kullanmak olduğunu düşünürsek, bu ihtimal kuvvet kazanmaktadır. Zira, burada esas olan, Batılı devletlerin, Sultan II. Abdulhamid'in İslam dünyasında güçlü bir potansiyele sahip olduğuna inandırılmasıdır ki, Şeyh Efendi'nin söylediği şeyler, bu hususta bazen hakikaten, İngilizler'i tedirgin etmiştir. Bu ihtimali düşündüren bir başka önemli nokta da, Şeyh Efendi'nin İngilizler'e verdiği bilgilerin çoğu zaman abartmalı ve gerçek dışı olmasıdır ki, İngilizler de buna işaret etmişlerdir.

Bütün bunların ışığında, Sultan II. Abdulhamid dönemi ile ilgilenenlerin kaçınılmaz olarak hatırlayacakları bir Arminius Vambery örneği vardır. Bilindiği gibi, Vambery gerçekten her iki tarafın da farkında olduğu bir "double agent" olarak, II. Abdulhamid ile İngilizler arasında karşılıklı olarak uzunca bir süre "informasyon veya dezinformasyon" akışını sağlamıştır.[23] Vambery'nin II. Abdulhamid ile ilgili olarak İngilizler'e söylediği şeylerle Şeyh Süleyman Efendi'nin ifadeleri arasında çoğu zaman bir paralellik göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle, Vambery'nin söylediği şeyler de genel olarak Sultan II. Abdulhamid'in ne kadar güçlü ve etkili olduğu, Pan-İslamizmin muazzam derecelerde geliştiği ve bütün bunların önüne geçilmesi için gerekenin yapılması şeklindedir.[24] Bundan başka Vambery ve Şeyh Süleyman Efendi'nin sahneye çıktıkları zamanlarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarda da bir benzerlik görülebilir. Şöyleki, 1879-1881 arasında Osmanlı Devleti ağır bir savaş yaşamanın sıkıntılarıyla uğraşmakta ve Batılı devletler karşısında son derece güçsüz ve savunmasız bir vaziyette idi. Nitekim çok geçmeden Tunus, Mısır ve Balkanlarda bazı yerler işgal edilecektir. Böyle bir durumda Batılılara karşı takınılabilecek en makul tavırlardan birisi muhtemelen onları Osmanlı Devleti'nin hesap etmedikleri başka güçleri olduğuna inandırmaya çalıştırmaktır ki, başarılı olup olmadığı bir tarafa, nihai

noktada Şeyh Efendi'nin verdiği mesajlar bu doğrultudadır. Aynı şekilde, Vambery'nin bu açıdan gündeme geldiği 1890'ların ortaları da gerek Ermeni olayları, gerekse Girit ve Yunan Savaşı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yoğun baskı altında olduğu bir dönemdir. Az önce belirtildiği üzere Vambery yoluyla yapılmak istenen şey de Osmanlı Devleti'nin sanıldığından çok daha imkanlara sahip olduğunun Batılılara anlatılmasıdır. Fakat burada birkere daha altını çizmekte fayda var-ki bütün bu ihtimallerin kesin olarak açıklığa kavuşması hem dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için hem de böylesine ilginç bir gelişmenin çözümü için son derece gereklidir. Bu nokta da ümid edilir ki, Osmanlı Arşivinde yeni açılacak belgelerde daha net bilgiler bulunabilir.

Son olarak Şeyh Süleyman Efendi ile Vambery arasındaki oldukça ilginç bir benzerlik daha olduğunu belirtelim. Vambery 1860'larda bir müslüman derviş kisvesiyle Asya'yı dolaşmış ve gezi notları Türkçe'de "Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vustaya Seyahati" adıyla yayınlamıştı.[25] Şeyh Süleyman Efendi'nin de benzer seyahati hatırlanırsa, acaba bir sahte dervişle bir gerçek dervişin bu son derece maceralı hayatları ve İngilizler'le ilişkileri sadece ilginç bir tesadüf müydü diye sormaktan insan kendini alamıyor. ☆

Hindistan Hükümetinden, Hindistan Müstemleke Bakanlığına, Foreign Dept. (FD) Secret, January, 1897, nr. 141, *National Archives of India*, N. Delhi*(NAI)*

2 Layard'ın bu konudaki raporları için bkz. L/P S/ 19, nr. 442, *İndia Office Library and Records*, Londra *(IOR)*; FD, Sec. June, 1881, nr.279-311, NAI; *Layard Papers*. Mss. 39132/ 16, British Museum, Londra; Foreign Office (FO), 881/4341. *Public Record Office*. Londra *(PRO)*. Bu raporların geniş olarak değerlendirilmesi için bkz. A.Özcan, *Pan-İslamizm. Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1914*, İstanbul, 1992 özellikle IV. bl.

3 Mesela bunlardan birisinde Layard Osmanlılar'ın Hindistan'da bir ayaklanma organize ettiklerinden ciddi olarak şüphelendiğini belirttikten sonra hükümetine adeta alarm veriyordu: "Bu işlerin sebep olabileceği tehlike şu ki, eğer olayların akışı İngiltere'yi Türkiye'ye muhalif bir politikaya zorlarsa, veya Sultan'a göre onun bağımsızlığını veya onun hükümranlığını tehdid ederse... Sultan bize karşı gücü dahilindeki her şeyi kullanabilir. Bu cümleden Hindistan müslümanlarını İngiliz yönetimine karşı tahrik edebilir ve orada yeni bir isyana sebep olabilir. Bunun için de Müslümanların lideri olarak sahip olduğu her türlü kuvvet ve nüfuzdan faydalanacaktır." Layard'dan Earl of Granville'ye, 25 Mayıs, 1880, FD, Sec. March, nr. 71, B· L/P S/ 3/ 226. nr. 428, B.

4 Mesela Bkz. "Memorandum on the Correspondence Connected With Supposed Intrigues Between Constantinople and India". FD, Sec. June, 1881, nr.310, *NAI*

5 İrade Meclis-i Mahsus, 1510, *BOA* Şeyh Süleyman Efendi'nin bu görevi ve hazırladığı raporun geniş olarak değerlendirilmesi için bkz. *M.Saray. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1984, s. 86-90.

6 *Basiret* 22 Teşrin-i sani. 1292 (4 Aralık, 1876), Bkz. G.Çetinsaya, *II. Abdulhamid Döneminin İlk Yıllarında 'İslam Birliği' Hareketi* (Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi, 1988, s.43-44. 14 Mart 1877 tarihli *Basiret*, Hindistan'dan yukarıdakı husus ile ilgili olarak Şeyh Süleyman Efendiye gönderilen bir mektubu yayınlamıştır. Bkz. Çetinsaya, s, 155-156.

7 Macaristan seyahatiyle ilgili olarak bkz. Mehmet Tevfik Bey, *Yadigar-ı Macaristan, Nişan-ı İttihad*. İstanbul 1294; Şeyh Süleyman, Lugat-ı Çağatayî ve Turkî-yı Osmanî, İstanbul, 1298, s.8-11

8 Eser 1298'de (1882) İstanbul'da basılmıştır. Süleyman Efendi Lugatı'nın sonunda, bu tarihi, aynı zamanda H. 1300 olarak verir. Buna dikkat etmeyen bazı yazarlar, 1298 tarihini Hicri olarak alıp, kitabın 1880'de basıldığını ifade etmektedirler. Lugat, Macar Şarkiyatçı I. Kunos tarafından *Şejh Sülejman Efendi's Çağatay-Osmanischen Wörterbuch*, başlığı ile 1902'de Almanca'ya tercüme edilmiştir. Gariptir ki, eser daha sonra Vambery tarafından transkripsiyonlu olarak ikinci defa neşredilmiştir. Yusuf Akçura özellikle bu eserinden dolayı Şeyh'i *Türkçülüğün* önde gelen isimleri arasında zikreder. Bkz. Y. Akçura. *Türkçülük* (haz.S.Öner), İstanbul 1978, s. 73-77. Eser'in İlmi değeri için bkz. H. Eren, "Çağatay lugatleri hakkında notlar", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/1-2 1950, s. 145-163.

9 Şeyh Süleyman Efendi, *age*, s.8-10.

10 İstanbul'daki Özbek tekkeleri (ki bunlar Sultanahmet, Eyüp ve Üsküdar'da olmak üzere üç tane idi) için bkz. C.Bektaş. "Özbekler Tekkesi", *Tarih ve Toplum*, 1984/11, s. 112-113, 182-187; G.M.Smith, "The Özbek Tekkes of İstanbul", *Der İslam*, 1980, 57/1, s.131-

11 FD. Sec March, 1881, nr. 155. *NAI*

12 Osmanlılar'ın Afganistan'a Elçi göndermeleri işinin geniş olarak değerlendirilmesi için bkz. A.Özcan *age*, özellikle II.Bölüm.

13 Layard'dan Lytton'a, 14 Haziran 1877, *Layard Papers*, Mss. 39130/14.: Layard'dan Dışişleri Bakanına, 29 Haziran 1877, FD. Sec. March, 1878, nr. 6-63, *NAI* Şeyh'in manzum mukaddimesinden, yaptığı seyahatlerin, 93 Harbi sırasında ve II. Abdulhamid zamanında olduğu anlaşılabilir Ancak bu onun olayları çok kısa ve manzum olarak anlatma isteğinin sebep olduğu bir karışıklık olsa gerek. Zira 93 Harbi sırasında Asya'ya gönderilen heyetler arasında Şeyh'in ismi geçmemektedir. Bu sırada ona yapılan tek atıf Layard'ın heyete onun dahil edilmemesini istememesidir. Kaldı ki, Şeyh Efendi bu sırada Macaristan'a gitmiştir.

14 Salisbury'den Layard'a 27 Kasım, 1879, FO. 539/16, nr.516, *PRO*

15 Layard'dan Salisbury'ye, 7 Ocak 1880, *Layard Papers*, Mss. 39132/ 16.

16 Genel olarak bkz. FD, Sec. March, 1881, nr. 45-90, 104-155; June, 1881, nr. 279-311, NAI, FO, 88l/4341, PRO.

17 Goschen to Earl of Granville, 31 Ağustos, 1880, FD, Sec. Mar. 1881, nr. 104-155, NAI L/P S/3/228, nr. 1. IOR.

18 FD, Sec. March, 1881, nr. 104-155, *NAI*

19 Goschen'den Earl of Granville'ye 7 Eylül. 1880. *aynı yer.*

20 *Aynı yer*, nr. 154-155.

21 Büyükelçilikten Earl of Granville'ye, tel, 18 Ocak 1881, FD, Sec. May, 1881, nr. 236, *NAI*

22 Sultan tarafından bizzat taltif ve takdir edildiğini Şeyh Süleyman Efendi'nin kendisi söylediği gibi, bkz. age, s.9, İsmet Bozdağ'ın *Sultan Abdulhamid'in Hatıra Defteri* (İstanbul 1975, s. 74-74) de Şeyh'in hizmetlerinden sitayışle bahsedilmektedir.

23 Sultan II. Abdulhamid Vamberi ilişkileri için genel olarak bkz. M.K.Öke, *İngiliz Casusu Prof Arminius Vambery'nin gizli raporlarında II. Abdulhamid ve Dönemi*, İstanbul 1983; L.Alder, R.Dalby, *The Dervish of Windsor Castle*, London, 1979. Vambery'nin İngilizler'le yazışmaları kolleksiyon halinde FO, 800/ 32, 33, *PRO*'da görülebilir.

24 Mesela bunlardan birinde Vambery şöyle demekteydi: "Yıdız'ın entrikaları hakkında yıllarca önce yaptığım uyarılar dikkate alınmadı... İslam Birliğinin, daha önce hiç bir zaman II. Abdulhamid döneminde olduğu kadar kuvetli olmadığını söylersem kesinlikle abartmış olmam... Eğer planlarına bir set konulmaz ise Sultan süpriz sonuçlar elde edebilir." Vambery'den Sir Thomas'a 14 Ekim 1897, L/P S/3/360, nr. 2319, *IOR*.

25 Vamberynin original ismi *Travels in Central Asia*, London, 1864 olan bu kitabı, *Bir sahte Derviş'in Asya-yı Vustaya Seyahati* olarak Türkçe'ye tercüme edilmişti. (1295)

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye

Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar

Prof. Dr. Dr. ARSLAN TERZİOĞLU

Bu Almanca kaynakların Tıp Tarihi açısından en önemli yanı, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin 17 Şubat 1839'da törenle açılarak orada 11 Mart 1839'da tedrisata başlandığını ayrıntılı bir şekilde belirtmeleridir.

Galatasaray'da 1839'da tesis edilen Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile ilgili ve o yıllara ait üç Almanca kaynağı 1991 yılı Ekim ayında ziyaret ettiğimiz Viyana'da keşfettik. Bu tür kaynakların neden bu konudaki araştırmalar için önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Gerek Türkiye'de tıbbın batılılaşmasında büyük rolü olan Galatasaray'da Sultan II.Mahmud'un tesis ettiği Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin tesisinin 150 yılı dolayısı ile 1989'da tertiplediğimiz simpozyumda, gerekse daha önce 1986'da tertiplediğimiz Türk-Avusturya Tıbbî İlişkileri Simpozyumu ile 1988'de Gülhanenin 90.kuruluş yıldönümü nedeni ile tertiplediğimiz "Türk Tıbbının Batılılaşması Simpozyumu"na sunulan bildirilerle bu konuda bilhassa Galatasaray'daki Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ile ilgili, o zamana kadar bilinmeyen veya yanlış bilinen bilimsel gerçeklerin ortaya çıktığı görüldü[1]

Galatasaray'da tesis edilen bu modern tıbbiye'nin açılışından on yıl sonra yanmasıyla birlikte içindeki değerli belgelerinde kül olması yanısıra, gerek osmanlı arşivlerindeki şimdiye kadar ortaya çıkan belgeler ile Takvim-i Vekayi gibi o zamanın Resmi Gazetesinde, gerekse Ceride-i Havadis gibi diğer gazete ve Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye gibi bu tesisin tarihi ile ilgili eserde, bu konuda verilen bilgilerin yetersiz, hatta tutarsız olması nedeniyle, bu tesisin hangi tarihte açılıp, tedrisata başladığı

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 17 Şubat 1839'da açılışının yapıldığı dönemde görünümü M. Féraud'nun o tarihlerde çizdiği bu resimde görülmektedir. (Prof. Dr. Semavi Eyice'nin özel arşivinden)

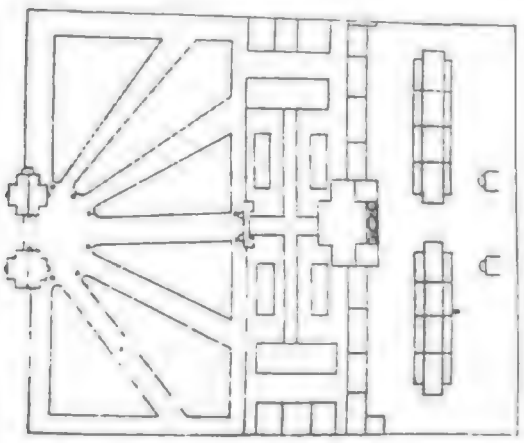

Hayrullah Efendi'nin yaptığı krokiye göre Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin planı.

bile münakaşa konusu oldu. Bu tesisin başına Viyana'dan getirilen Dr.Bernard'ın bu tesisle ilgili Almanca ve Fransızca olarak kaleme aldığı raporlar, o zaman Fransızca ve Almanca gazetelerde yayınlanan diğer haberler ile, Viyana'daki arşiv belgelerinin, bu hususta yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağladığı görülür[2].

Mesela Takvim-i Vekayi'de II. Mahmud'un 14 Mayıs 1839'da Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'ye yaptığı ziyarete ait haberi[3], De Cadalvene ve E.Barrault'un o döneme ait eserinde II. Mahmud'un bu Tıbbiye'nin açılışında bulunduğu şeklindeki yanlış beyanına dayanarak, 14 Mayıs 1839 da Sultan II. Mahmud'un Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışında bulundu şeklinde kabul edilmesinin yanlış olduğu Viyana'daki Haus, Hof und-Staatsarchiv de bulduğumuz 20 Şubat 1839 tarihli arşiv belgesinden anlaşılmıştır.[4] İstanbul'daki Avusturya Elçiliğinden, Avusturya Sefiri Stürmer'in imzası ile diplomatik yolla Viyana'ya gönderilen haberler çerçevesindeki 20 Şubat 1839 tarihli bu belgede, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin törenle açılış tarihi 17 Şubat 1839 olarak verilerek, Topkapı'daki eski Tıp okulunun 180 öğrencisinin Galatasaray'da tesis edilen bu tıbbiyeye nakledildiği şu şekilde belirtilmektedir:

"Saray müneccimlerince uğurlu olduğu tesbit edilen 17 Şubat (1839) da, Topkapı'daki Tıp okulunun 180 öğrencisinin, Galatasarayda tesis edilen ve kurucusu Sultanın lakabına istinaden Adliye olarak anılan tıp ve cerrahi akademisine nakli nedeniyle yapılan açılış törenine, bu tesisin en üst sorumlusu olarak Said Paşa, Maliye Bakanı Nafiz Paşa, aynı kuruluşun (yani okulun) nazırı Osman Efendi, çok sayıda yüksek rütbeli memur ve subaylar ile bazı Avrupalı hekimler ve onlar arasında bu yeni tıp ve cerrahi akademisinin organizasyonu ile görevlendirilen Avusturyalı hekim Dr.Bernard hazır bulundular. Yapılan açılış töreninden sonra, bu açılışa katılan bütün zevat bu tesisin büyük salonlarından birinde, bir hoca tarafından kuran okunmasını dinlediler. Bu tesisin, eksiklerinin tamamlanmasından sonra öğretime açılışı, bilahâre Türklerin yeni yıl başlangıcı olan Mart ayının ilk günlerinde olacaktır[5]".

Bunu doğrulayan diğer bir belge yine 1989' da Viyana'da Haus-Hof und Staatsarchiv'de bulduğumuz Dr. Bernard'ın İstanbul'daki Avusturya Büyükelçiliği vasıtasıyla Viyana'daki saraya iletilen Sultan II. Mahmud'un son hastalığı ve ölümü ile ilgili 2 Ağustos 1839 tarihli rapordur. Bu raporda Dr. Bernard, "Zira Sultan (II. Mahmud) 14 Mayıs'ta (Galatasaray'daki) Tıbbiyeyi ziyaretinde biraz hasta gibi görünüyordu"[5a] diye bahsediyor ve Tıbbiyenin açılışından söz etmiyor. Böylece Galatasaray'daki Tıbbiye'nin yöneticisi ve hocası Dr. K. A. Bernard'ın bu raporunun bu tıbbiyenin 14 Mayıs'ta açılmadığını kanıtlayıcı diğer bir belge olduğu ve bu tıbbiyenin 17 Şubat 1839'da açılışından bahseden diğer Avusturya belgesini teyid eder bir mahiyet arzettiği görülür.

Bu hususu doğrulayan ve Avusturya'nın İstanbul'daki Büyük Elçisi Stürmer'in Galatasaray'daki Tıbbiye'nin 17 Şubat'ta mülki ve dini törenle açılışından bahseden diplomatik haberinin sonundaki "bu tesisin eksiklerinin tamamlanmasından sonra öğretime açılışı bilâhere Türklerin yeni yıl başlangıcı olan Mart ayında ilk günlerinde olacaktır" şeklindeki beyanını açıklığa kavuşturan bir kaynağıda Viyana'ya yaptığımız bu son seyahat esnasında bulduk.

Mediciniſche

Unterhaltungs-Bibliothek

oder

Collectiv-Blätter

von heiterem und ernſtem Colorite

für alte und junge Aerzte.

Inhalt:

1. Charakteriſtiken von Aerzten aller Zeiten.
2. Novellen und Skizzen von ärztlichem Intereſſe.
3. Fragmente zur ärztlichen Lebenspolitik.
4. Mediciniſche Länder-, Völker- und Städteſtudie.
5. Poeſieen in ärztlichen Beziehungen.
6. Miscellen.
7. Aphoriſmen und Sentenzen.
8. Curioſa und Anekdoten.

Siebentes Bändchen.

Mit dem Bildniſſe J. B. Morgagni's.

Leipzig 1842.

II.

Die mediciniſche Schule in Konſtantinopel.

Zahlreich ſind die öffentlichen Gebäude und Inſtitute in Konſtantinopel, welche die Erinnerung an den nur zu früh verſtorbenen Sultan Mahmud erwecken. Eines der prachtvollſten und zugleich der nützlichſten iſt ſicherlich die mediciniſche Schule in Galata-Seraï. Dieſes Inſtitut, von ihm gegründet und mit väterlicher Sorgfalt gepflegt, hatte nach ſeinem Tode das Glück, von Abdul-Medſchid mit demſelben warmen Intereſſe betrachtet und behandelt zu werden. Das Werk, das der Vater begonnen, iſt der Sohn im Begriff zu vollenden, und wenn auch noch nicht vollendet, ſo dürfte es doch nicht unintereſſant ſein, eine kurze Beſchreibung des Zuſtandes zu geben, in welchem es ſich gegenwärtig befindet.

Durchſtreift der neugierige Fremdling Pera's Straßen, ſo wird ihm alsbald ein ſtattlicher Palaſt auffallen, umgeben von hohen Mauern und mit einem graciöſen Portal, das mit dem goldenen, auf grünem Grund ſchimmernden Namenszuge des Großherren geſchmückt iſt. Hat er den leicht gewölbten Bogen durchſchritten, ſo tritt er in einen geräumigen Hof; rechts und

11

17 Şubat 1839'da açılan Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye Şahane'nin 1840'daki durumundan bahseden Almanca haberin ve yayınlandığı derginin baş sahifeleri.

Bulduğumuz bu kaynak, 4 Temmuz 1839 tarihli, Innsbruck'ta yayınlanan, "Medicinisch-chirurgische Zeitung"daki Galatasaray'da 1839 yılı başında açılan Mekteb-i Tıbbiye'de, 11 Mart 1839'da tedrisatın başladığını belirten şu haberdir:

"4 Mayıs tarihli 'Moniteur Ottoman'da, kısa süre önce başkentte 'Adli' namı altında, yani Sultan'ın bir sıfatıyla açılmış olan Tıp Okulu üzerine bir haber yer almaktadır.

Haberde belirtildiğine göre, Sultan tarafından kurulan bu Tıp Okulu, ülkenin tıp biliminin pozitif yararları açısından, içerdiği bilgilerin genişliği açısından, ülkenin kendisinden en iyi sonuçları bekleyebileceği kurumlardan biridir. Mahalli şartların bunların ilerlemeleri karşısına çıkarabileceği engelleri göz önünde tutarak sözü edilen sonuçların değerine gölge düşürmek, boşuna bir çaba olacaktır. Bize gelince, sözü edilen engellere rağmen bu okulun kurulmuş olması, Osmanlı toplumunu toplumsal bir yeniden doğuşa götüren bu aydın ve güçlü iradenin yılmak bilmezliğinin yeni bir delilidir. Bu yeni esere başarı ve kamuoyunun da alkışlarını garanti etmek için daha şimdiden bütün güçler elele vermiş bulunmaktadır. Bunda Sultan'ın okulu kuracak ve yönetecek yetenekli birinin bulunması için başvurmuş olduğu Avusturya Sarayı'nın yerinde seçiminin de payı vardır; bu ilk kefalet tam olarak yerini bulmuş olup, kendisine bu onurlu görevin verildiği Prof.Bernard, buna layık olduğunu Osman Efendi'yle uyuşarak giriştiği ustaca ve yerinde tasarruflarla şimdiden ispat etmiş bulunmaktadır. Osman Efendi'nin Padişahın hizmetinde gösterdiği büyük çaba, bu kurumun bir diğer garantisini oluşturmaktadır. Aynı şekilde, hazırlık incelemelerini gerçekleştiren ve kişiliklerinde bu görevin tam olarak yerine getirilebilmesi için gerekli bütün şartları birleştiren öteki profesörlerin seçimi de bu iki yönetici tarafından yapılmıştır.

1260 Sene-i hicriyesi Şa'bân el'Muazzam'ın 26. günü yani 9 Eylül 1844'de Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin ikinci mezunları için yapılan diploma töreninden sonra Sultan Abdülmecid tıbbiyeden ayrılırken (Aslı İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalındadır).
Sağda sarıklı olan Abdülhak Molla ve hemen onun arkasında Türk giysileriyle Dr. Bernard resimde görülmektedir. Dr. Bernard'ın ölümünden hemen önce yapılmış bir resim olması dolayısıyla, bu resim büyük önem kazanmaktadır.

Geçtiğimiz 11 Mart günü okulun tedrisata açılışı, Serasker Paşayla daha başkaca seçkin kişilerin katılmasıyla yapıldı. Profesör Bernard, bu vesileyle Fransızca bir konuşma yaptı; Osman Efendi'nin çevirdiği konuşma 'Moniteur Ottoman'da aynen yer almıştır. Konuşmada bu yeni bilimsel kurumun genelde yararları üzerinde durulmakta, özellikle de kurumun Türk ordusu açısından önemi vurgulanmakta, mesleğini gereğince icra edecek bir doktorun hangi bilgileri edinmesi gerektiği belirtilmekte, Türk ordusuna işe yarar doktorlar sağlayabilmek için gerekli eğitim üzerinde durmaktadır; bu eğitim sayesinde, kendilerine doktor adını takan, hayatlarını kazanmak için tıpla uğraşan, insandan yana olan herkesin kötü sonuçları karşısında acı duyduğu bir şarlatanlığı vicdansızca ve utanmazca yapan serüvencilerin orduya alınmalarına gerek kalmayacaktır. Profesör Bernard son olarak Adliye Okulu'nun öğrencilerini çalışmaları, kendilerini düşünen adı Osmanlı İmparatorluğu'nun bilimsel kurumlarının yıllığından hiç silinmeyecek olan Sultan Mahmud'a layık olmaları için uyardı. Konuşma, topluluk üzerinde büyük etki yarattı ve konuşmacı çok övüldü."[6].

Bu iki Avusturya kaynağında'da belirtildiği üzere, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane, önce mülkî ve dinî törenle 17 Şubat 1839'da açılmış, sonra 11 Mart 1839'da da yine bir törenle tedrisata başlamış olup, her iki törende de Sultan II. Mahmud'un meşhur açılış Nutku'ndan bahsedilmemektedir.

Sadece Tedrisata başlanırken 11 Mart 1839'da Dr. Bernard'ın Fransızca bir konuşma yaptığına işaret edilerek bunun Moniteur Ottoman isimli (Fransızca yayınlanan) gazetenin 4 Mayıs 1839 tarihli sayısında yer aldığı belirtilerek bu konuşmanın bir Almanca tercümesi verilmektedir.

Bu iki Avusturya kaynağında belirtilen hususları tamamlayan nitelikte ve Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışı yıllarındaki akademik durumu ile binanlarını tasvir eden 1840 yıllarına ait diğer bir Almanca kaynağı 1991 yılı Ekim ayında Viyana'ya yaptığımız ziyaret esnasında keşfettik.

Bu Almanca kaynak "Die medizinische Schule in Konstantinopel" adlı altında "Medicinische Unterhaltungs-Bibliothek oder Collectiv-Blätter von heiterem und ernsten Colorite für alte und junge Aerzte" isimli Leipzig'te 1842 yılında yayınlanmış bir tıbbî dergide yer almakta. Dr. Bernard'la bizzat orada ameliyatlara girdiğini belirten bir hekim tarafından kaleme alınmış olduğu anlaşılan bu makelede, gerek Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin 1839 yılı başında eğitime açıldığından bahsedilmesi, gerekse o zamanki tıp eğitiminin ve bu tıbbiyenin binalarının açılışından sonraki durumunu yansıtan ilginç bilgileri içermesi açısından Türkçeye tam tercümesini aşağıda vermekte yarar olduğu kanısındayız:

"İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane"

Genç yaşta ölen Sultan II. Mahmud'un hatırasını anımsatan onun tesis ettiği birçok müessese var İstanbul'da.

Bunlar içerisinde en görkemli ve faydalı olanlardan biri muhakkaki Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'dir. Bu tesis onun tarafından kurulmuş ama bir şans eseri olarak ölümünden sonra oğlu Abdülmecid tarafından da, babasının gösterdiği ihtimama mashar olmakta. Babası tarafından tesis edilen ve oğlunun tamamalamak istemekte olduğu bu eserin şu anda ki durumunu kısa bir şekilde tasvir etmenin enteresan olacağı kanısındayız.

Meraklı bir yabancı İstanbul'da Pera'daki sokaklarda gezerken hemen gösterişli bir saray, etrafı yüksek duvarlarla çevrili hâli ve yeşil bir zemin üzerine altın harflerle Padişahın isminin (tuğrasının) yer aldığı muhteşem bir kapısı ile onun dikkatini çekecektir. Bu kapının hafif kemeri altından geçtikten sonra geniş bir avluya girecektir ki, sağında ve solunda çok sayıda pencereleri bulunan binalar sıralanmakta olup ortasında bir botanik bahçesi, camdan yapılmış nebatat serası ile yer almaktadır. İlerlediğinde, aynı büyüklükte ikinci bir iç avluya gelecektir ki, aynı şekilde boylu boyuna uzanan binalarla çevrilmiş olup, bir tarafında ince minareli şirin bir cami, yarısına kadar ağaçların gölgesi tarafından örtülmüş bir şekilde yer alırken, öbür tarafta padişahın köşkü şarkvari terası ile görülür. Biraz daha içerlere doğru yürüdüğünde boylu boyunca demirkaryolaların sıralandığı tıbbiye öğrencilerin şirin yatak odalarının bulunduğu yurt bölümü, amfi-tiyatro şeklinde oturma yerlerinin bulunduğu dershane ve tatbikat salonları, her tarafı mermerle kaplı (anatomi) diseksiyon salonu, frenk tarzında döşenmiş yemekhaneler, profesörler için dayalı döşeli yirmi odanın yer aldığı profesörler lojmanı (pavyonu), rahat bir hamam, tıp öğrencilerinin başındaki fes'ten başka avrupai bir tarz arzeden üniformaları ve bütün bu müessesedeki nizam intizam ve sessizlik görülüp hayran kalınıcaktır. Bu tesisin donanımı için söylenecek negatif bir şey yoksa da, ahşap olan ve açık renk yağlı boya ile boyalı bu pahalıya malolan binaların bir yangına kurban gitme tehlikesini düşünmeden edemiyor insan.

Tesisin bilimsel yönünü inceleyelim. Böyle dış ülke, daha doğrusu Avrupa tesirinde tedrisat yapacak olan yüksek okullarda ilk zorluğu lisan teşkil etmektedir. Bunu halletmek için üç imkan vardır; bunun birincisi, önce yüksek tahsil için yerli öğrencileri dış ülkeye (Avrupa'ya) gönderip orada yetişmesini sağladıktan sonra, onları vatanlarına döndüklerinde bu tesislerde hoca olarak görevlendirmek. Bunun içinde en az sekiz on yıl gibi bir zamana ihtiyaç vardır ki bu da bu çözümün negatif yanını teşkil etmektedir.

Geriye diğer iki çözüm yolu kalıyor ki, buda dışardan yabancı hoca getirerek bu hocalara bu yüksek okullarda ders verdirirken, ya bu dersleri anında öğrenci için tercümanlara tercüme ettirme, ya da, öğrencilere bu yancı hocaların verdiği dersleri takip edecek şekilde yabancı dil eğitimi vermek.

Mısırda birinci yol tercih edilirken, İstanbul'da ikinci çözüm yolu tatbik edildi. Her iki yoldan hangisinin daha iyi çözüm yolu olduğu çok kez münakaşa edildi. Bunların herbirinin iyi veya kötü tarafları vardır ve burada bu münakaşaya girecek değiliz. Herhalde yakın bir gelecekteki gelişmeler bu (Kahire'de ve İstanbul'da) tatbik edilen iki yoldan hangisinin daha iyi bir çözüm yolu olduğunu gösterecektir. Tıp eğitimi için yabancı dil olarak Fransızca seçildi. Öğrencileri bu lisanla tıp eğitimine hazırlamak esas amaç edinildi. Bunun için (Galatasaray'daki) tıbbiye iki bölüme ayrıldı, birincisi hazırlık bölümü ikincisi esas tıp eğitiminin yapıldığı tıp bölümü.

Okulun hazırlık bölümü toplam üç yıllık eğitimin yapıldığı üç sınıftan oluşuyordu. Bu sınıfta üç yıl boyunca Fransızca, Türkçe, Arapça dili ve kaligrafisi ile çoğrafya, matematik ve Türk (Osmanlı İmparatorluğu) tarihi öğretiliyor. İçlerinde bir Türkünde bulunduğu 5 profesör Fransızca öğretiyorlar. Bunlardan ikisi Rouet kardeşler. (Bu kardeşlerden birini Veziriazam Reşid Paşa'nın sekreterliğine atamasıyla, tıbbiye ne yazık ki kaybetmiş durumdadır.) İki diğer genç Fransız profesörde yalnız Fransızca dilini değil yüksek sınıflarda aynı zamanda matematik, tarih ve coğrafya derslerini de vermektedirler. Esas tıp eğitimi yapan tıbbiye bölümüde her birinde bir yıl eğitimin yapıldığı üç sınıftan oluşacak. Şu anda ama yalnız bunun 1. sınıfı 40 öğrencisi ile oluşmuş durumda.

Burada, bu Galatasaray'da Tıbbiye'nin oluşumuna kadar geçen olayların tarihçesine bakmak gerek. Bundan sekiz yıldan fazla bir zaman önce (yâni 1832'lerde Tophane denilen binadaki (Topkapı'daki Tıphane ve Cerrahhane kasdediliyor olsa gerek) bir Tıbbiye'de Fransızca tıp tedrisatına başlanmıştı. Ama bu tesis, bekle-

nen neticeyi vermeyince, bunun yerine yeni bir tesisin gereği ortaya çıktı. Bu amaçla Galatasaray'da bu modern tıbbiyenin tesisi cihetine gidildi ve Avusturya'dan 1838 yılı sonunda İstanbul'a getirilen hekim Dr. Bernhard bu tıbbiyenin reorganizasyonu ile görevlendirildi.

Adı geçen (Topkapı'daki) eski tıp okulunun 150 öğrencisi buraya nakledilerek Galatasaray'daki bu tıbbiyede geçtiğimiz yılın (yâni 1839 yılının) başında tedrisata başlandı. (Eski tıbbiyeden) nakledilen bu 150 öğrenciden yalnız 40 kadarı esas tıp okulu bölümünün 1. sınıfına seçilerek alındı. Diğerleri bilgilerine göre, hazırlık bölümünün çeşitli sınıflarına dağıtıldı. (Bu ayırımdan sonra okulda müteakip eğitim yılının Şevval 1255 yani 1839 Aralık ayında başladığı kabul edilebilir.

Böylece esas tıbbiye bölümünün 1. sınıfı öğrencileri, bu öğretim yılının tamamlanmasından sonra 2.sınıfa geçecek, ondan sonra geçecekleri 3.sınıf tesis edilmiş olacak. Esas tıbbiye bölümünün 1. sınıfında botanik, fizik, anatomi, fizyoloji ve teorik cerrahi dersleri verilmektedir (ki bu öğrenciler buraya nakledilmeden önce (Topkapı'daki) eski tıp okulunda birkaç yıl tıp, anatomi, kimya v.s. gibi dersler okumuşlardı).

Şu anda (Galatasaray'da) esas tıp bölümünde yalnız dört tıp profesörü görev yapmakta. Dersler bu hocalar arasında şu şekilde paylaşılmıştır; Viyana'daki askeri tıbbiye Josefinum mezunu olan Dr.Bernard, botanik ve teorik cerrahi derslerini vermekte. Botanik dersleri artık eskiden olduğu gibi gravür resimleri üzerinde değil de, burada Viyana'dan gelen botanikçi Skalak'ın bu yıl tesis ettiği botanik bahçesindeki hakiki nebatlar üzerinde demonstrasyon yapılarak verilmektedir. Cerrahi dersleri teorik cerrahi dersleri ile sınırlı kalmayıp, Dr.Bernard öğrencileri sık sık yaptığı ameliyatlarda asiste ettirerek, sadece onların ameliyat esnasında kan görmek ve hastanın bağırmalarından ürkmemelerini sağlamakla kalmayıp belli başlı ameliyatları öğrenmelerini sağlamaktadır. (Kendimizin bizzat sık sık bu ameliyatlarda bulunarak müşahade ettiğimize göre), o (Dr. Bernard) iyi bir cerrah ve göz hekimi olup, bu dalın profesörü olarak (Avrupa'daki) her cerrahi kliniğinde parlak bir başarı ile çalışabilecek kalitededir.

Viyana Üniversitesi mezunu Dr. Spitzer'de burada Anatomi derslerini vermektedir. Bu daldaki gerekli bilgilerle mücehhez olan bu zat aynı zamanda bunları kolaylıkla anlaşılabilecek bir şekilde anlatabilecek kabiliyete haizdir.

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Anatomi hocası olarak Viyana'dan getirtilen Dr. Sigmund Spitzer (1813-1894) in şimdiye kadar bilinmeyen ve 1847'de Viyanalı sanatçı Josef Kriehuber tarafından yapılmış olan portresi.

Bu tıbbiyenin büyük bir eksiğinide burada zikretmeden geçemeyeceğim. Tıbbın temeli olan anatomi ne yazıkki şu anda kadavra üzerinde değilde, Paris'li Dr. Aurox'nun "anatomie plastique" denen, parçalara ayrılabilen anatomi modelleri ve Tuson ile Caldani'nin anatomi gravür resimleri üzerinde yapılmaktadır ki bunların güzel bir koleksiyonu bu tıbbiyede bulunmaktadır. Ayrıca hayvan kadavraları üzerinde görülebilecek şeylerde, hayvan kadavraları üzerinde gösterilmekte. Böylece bunların bir hekimin eğitimi için kâfi gelebileceği ileri sürülebilir. Ama bu sadece hekimin sathi eğitimi için yeterli olabilir, ama bir hekimin cerrah olabilmesi için ancak insan cesedi üzerinde bizzat bıçakla diseksiyon yapması ile mümkün olabileceğinide unutmamak gerektir. Bu tıbbiyenin öğrencilerinin ilerde birer askeri hekim olarak orduda hizmet yapacakları düşünülürse, onların insan kadavraları üzerinde anatomi ve pratik cerrahi öğrenmelerinin teorik tıp eğitiminden daha önemli olduğu ortaya çıkar. İnsan cesetleri üzerinde teşrihi engelleyen şeyin, mezara defin edilinceye kadar insan cesetleri üzerinde teşrihin, cesetin, hâla acı hissedebileceği nedeni ile, dini olarak sakıncalı görülmesinden olsa gerek.

Ama Mısır'da birkaç yıldan beri insan cesetleri üzerinde teşrih yapılarak anatomi dersi verilmektedir. Herhalde bu durum Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da fellahlara "ben bunu istiyor ve emrediyorum" demesi ile olabilmekte, ama Türkler hür insanlar olarak böyle,

dini inançlarına rağmen, emirlere boyun eğemeyecekleri için burada bunu bu şekilde halletmek mümkün olmasa gerek. Ancak, bunları, bunun iyi ve gerekli olduğuna ikna edebildikten sonra bu mümkün olabilir.

(Bu tıbbiye'de) fizyoloji derslerini Dr. Stephanaki Karatheodori, fizik derslerini Dr.Konstantin Karatheodori vermektedr. İstanbul'da hekim olarak büyük üne sahip olan bu hekimlerden ilki İtalya'da, ikincisi Paris ve Londra'da tıp tahsili yapmışlardır.

Deneysel fizik dersleri için tıbbiyenin zengin bir fizik labratuvarı var.

Esas tıbbiye bölümü için beşinci profesör olarak Dr. Calleja'yı zikretmek gerek. İstanbul'un en iyi eczacılarından biri olan bu zat İtalya'da tahsil etmiş olup, tıbbiye'de, kimya ve farmasi (eczacılık) derslerini vermektedir. Tıbbiyeliler, esas tıp bölümünün ikinci (sınıfında) yılında ancak bu dersi görmektedirler. Bu yıl (yani 1840'da) Calleja yalnız eczacılar için bu dersi vermektedir. Zira bu tıbbiye'de bir eczacılık bölümü (eczacı sınıfı) teşkil edilmiş olup yalnız 7 öğrencisi vardır. Bunlar hazırlık bölümünü okumadan bu eczacılık bölümünde eczacılık tahsiline başlamışlardır. Kimya, farmasi ve botanik v.s. dersleri yanısıra Dr.Calleja'nın yönetimindeki Galatasaray tıbbiyesindeki Ordunun merkezi eczanesinde ilaç yapma pratiğinide yapmaktadırlar. (Galatasaray'daki) tıbbiye, anatomi ve fizik labratuvarlarından başka zengin,bir kütüphaneyede sahiptir. Ki, orada sadece Arapça değil, bir çok Fransızca eser bulunmaktadır.

Tıbbiyenin yönetiminin başında, sarayda büyük bir üne sahip olan Hekimbaşı Abdullah (Abdülhak olacak) Efendi bulunmakta olup, bu tesisin gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Onun oğlu, eğitimli ve aydın bir müslüman olarak Hayrullah Efendi tıbbiyenin eğitim direktörüdür. Ondan başka tıbbiyenin 8 tane daha Surveillant'ı vardır. Bunlar eski tıp okulunda bu tıbbiyeye gelen öğrencilerin en iyileri arasından seçilmişlerdir. Bunların görevi yalnızca tıbbiye'deki öğrencileri kontrol etmek değil, derslerde bulunup, öğrencilerin bu (Fransızca) derslerde anlayamadığı yerleri profesörlerden sonra, Türkçe olarak onlara anlatarak açıklamaktır.

Profesörlerin ve bu Surveillant'ların şikayetlerine göre tıbbiyenin eğitim direktörü (yani Hayrullah Efendi) öğrencileri cezalandırır. Tabii dayak şeklindeki cezalandırma yerine öğrenciler daha ziyade yemek cezası veya tatil günlerinde, okulda kalma cezası ile cezalandırılmaktadırlar.

Bütün öğrenciler müslüman olup yatılı olarak tıbbiyede okumakta ve yemeklerini orada yemektedir. Şu anda öğrenci sayısı 250 olup, esasında bu tıbbiye 400 öğrenci alabilecek kapasitededir. Bir kere tıbbiyeye giren, bir daha onu terketme hakkına sahip olmayıp, öğrenimini tamamladıktan sonra devlet nezdinde hizmet etmekle mükelleftir. Belki bir bakıma bu nedenle, bir bakıma halk arasındaki Avrupa tarzında yapılan eğitime karşı ön yargı nedeniyle bu tıbbiye açıldığında öğrenci bulmakta güçlük çekilmişti. O zaman daha ziyade fakir ve kimsesiz çocuklar alınmıştı. Ama daha sonraları asil aile çocukları bu okula girmeğe başladı. Halkın bu tıbbiyeye rağbetini artırmak için hükümet bu okula girenlerden tahsil ücreti almadığı gibi, bu öğrencilerin yurtta kalması, yeme içme, kitap ve elbise masraflarını karşıladığı gibi onlara ayrıca aylıkta veriyordu. Şöyle ki aşağı sınıftakiler ayda 20 kuruş (piaster) yukarı sınıftakiler için bu maaş 80 kuruşa çıkabiliyor. Ayrıca müslüman olmayan tebanın çocuklarının da yatılı olarak tıbbiyeye alınması düşünülüyor. Profesörlerin durumu çok iyi. Hürmet görüp mükafatlandırıldıkları gibi iyi maaş almaktadırlar. Buradaki lojmanlarda bedava oturdukları gibi, yemek ve elbiseden başka aydı 1500 ilâ 2000 kuruş aylık almaktadırlar. Sultan'ın kendisi de Tıbbiyeyi son defa Temmuz ayında ziyaretinde onları madalya ile onurlandırdı.

Şimdi ortaya şu soru çıkmakta, acaba tıbbiye işe yarayacak ve güdülen amaca ulaşabilecek mi? Bu yılda alınacak netice bunu bir dereceye kadar gösterecek. Çünki 1256 yılı Şaban ayının yâni 1840 yılı Ekim ayının sonunda birinci ders yılının sonu ve onu müteakiben imtihanlar yapılıp, derece alanlara mükafat verilecek. Başarılı öğrenciler bir üst sınıfa devam edebileceği gibi bu ayı takib eden Ramazan ayında tatil var. İkinci ders yılı bayramdan sonra başlıyacak. Büyük bir ihtimalle bu ders yılında tıbbî ve cerrahî klinikleri tesis edilmiş olacak. Ayrıca Anatomi ve operatif (uygulamalı) cerrahî insan cesetleri üzerinde yapılmaya başlanacak. Bu koşullar altında bu tıbbiye muhakkak ki, Mısır'dakinden daha başarılı elemanlar yetiştirecek, böylece her geçen yıl Osmanlı Ordusu'nun sağlık ve Karantina meselelerini daha iyi çözebilecek kaliteli eleman sayısı gittikçe artacaktır. Zira Türkler çok çalışkan, şerefli ve anlayışlı insanlar olarak düzeysel kalmayıp ilmin derinliklerine inmek isterler, buna karşın şahsen Mısır'da yaptığım gözlemlerime göre Araplar ise hafızalarına güvenerek imtihanda başarılı olmak için herşeyi düşünmeden ezberliyerek bir ekmek kapısı bulmak için ilmi araç olarak kullandıkları intibaını uyandırmaktadırlar."[7].

Bu yazının sonunda bu modern tıbbiyenin tesisinin Osmanlı İmparatorluğunda batılılaşma ile ilgili reformların etkili olmasında yararlı olacağı, Fransızca yapılan eğitimle yetişen yeni kuşakların Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri daha yakından takip ederek, Osmanlı Türklerinin yakında bilimsel alanda da Avrupa düzeyine ulaşmasını sağlıyacağına ve Avrupa ile bütünleşmede yardımcı olacağına işaret edilmektedir.

Bu kaynakta verilen bilgileri analiz edip, diğer kaynaktakilerle karşılaştırıldığında şu sonuçlara varılır.

1. Bu kaynakta da Galatasaray'daki Tıbbiye-i Şahane'de Topkapı'daki eski tıp okulundan nakledilen öğrencilerle tedrisata 1839 yılı başında başlandığı belirtilerek, 20 Şubat 1839 tarihli Avusturya belgesinde Galatasaray'daki bu Tıbbiye-i Şahane'de 17 Şubat 1839'da tedrisatın başladığı şeklindeki haberi doğrulanmaktadır.

2. Yalnız 20 Şubat 1839 tarihli Avusturya Belgesinde Topkapı'daki eski tıbbiyeden Galatasaray'a 180 öğrencinin nakledildiği belirtilirken[8], bu kaynakta nakledilen öğrenci sayısı 150 öğrenciden yalnız 40 kadarı esas tıp okulu bölümünün 1. sınıfına seçilerek diğerleri hazırlık bölümünün çeşitli (üç) sınıflarına dağıtıldı, bu ayırımdan sonra okulda, (müteakip) eğitim yılının 1839 Aralık ayında başladığı kabul edilebilir" denilmektedir.

Rıza Tahsin'in Mirat'-ı Mekteb-i Tıbbiye isimli eserinde Topkapı da Otluk kışlasından Galatasaray'daki tıbbiyeye öğrencilerin nakledildiği tarih verilmeden zikredilmekte ise de bu öğrencilerin sayısı belirtilmemektedir. Ama Galatasaray'daki Tıbbiye-i Şahane'ye nakledilen öğrenciler hakkında şu bilgi verilmektedir:

"Galatasaray'daki tıbbiye hocaları" Tıphane ve gerek Cerrahhâne müdâvimlerinden mürekkeb ve mektebe nakil olunan talebelerin kısm-ı küllisinde âsâr–ı terakkî ve tekâmülü pek nâkıs gördüğü ve hele lisân-ı Franseviyi anlamıyan ve ifadede gayr-ı muktedir bulunanlar daha çok tebbeyyün ettiğinden, bu hususda Mekteb Nazırı ve Muallimini ile edilen iştişare neticesinde umum talebeyi bir kere imtihandan geçirerek iki sınıfa taksim etmiş ve Fransızca bilmiyen kısmı birinci sınıf addile muallimîni lâzıma tedarik ederek hemen tedrisât-ı ibtidâiyeye başlanmış diğer kısmını da evvelce Tıbhanede biraz Fransızca görmelerine ve fünûn-ı sâire-i tıbbiyede ötekilerinden daha ziyade kesb-i vukuf eylemelerine binaen yeniden tedrisata başlamaları hususu tensîb edilip buna muvafakat eden şâkirdânı Edebiyat–ı Fransevî, Tarih ve sair malumat-ı ibtidaiye derslerini tedris eylemek üzere ikinci sınıf itibar eylemiştir"[8a].

Bulduğumuz Almanca kaynaklarla, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'de verilen bu bilgileri birleştirdiğimizde Topkapı'daki eski tıp okulundan nakledilenlerle, 1839 yılı başında yani 17 Şubat 1839'da Galatasaray'daki Tıbbiye açılıyor. Ama bunların çoğunun Fransızca'yı anlayıp konuşamamaları nedeniyle hemen bir imtihandan geçirilip iki hazırlık sınıfına ayrılarak 11 Mart 1839'da tedrisata başlanıyor. 2. yani üst hazırlık sınıfına ayrılanlardan yıl sonunda başarı ile imtihan veren 40 tanesinin Tıbbiyenin esas bölümüne alınarak bunlar Aralık 1839'da esas tıp bölümünün 1. sınıfında eğitime devam ederken, diğer öğrenciler önce 2 sonra 3 sınıftan oluşan hazırlık (yani idâdî) bölümünde eğitim yapıyorlar.

Ayrıca öğrencilerden 7 tanesinin 1840 yılında tesis edilen eczacılık sınıfına ayrılarak orada eczacılık tahsili yaptıkları bu kaynaktan anlaşılıyor.

Bu kaynakta, 1256 yılı Şaban ayının (yani 1840 yılı Ekim ayının) sonunda ders yılı sonu imtihanları yapılıp derece alanlara mükafat verilecek ve onu takip eden Ramazan ayında tatil var denilmektedir. Rahmetli Naşit Baylav Hoca tarafından Türkiye'de ilk eczacı diplomasını aldığı öne sürülen Ahmed Mustafa Efendi'nin diplomasının 10 Ramazan 1256 tarihini taşıdığı belirtilmişti[9]. Buna göre, bu bulduğumuz kaynakta belirtilen 1256 yılı Şaban ayı sonunda yapılan imtihanda eski tıphaneden Galatasaray'a nakledilen Ahmed Mustafa Efendi'nin başarı göstererek 1256 yılı 10 Ramazanında (yani 17 Kasım 1840'da) diploma almış olabileceği ortaya çıkıyor[10].

3. Diğer taraftan bu yeni bulduğumuz kaynakta Galatasaray'da Tıbbiye'nin tesis edildiği yıllarda 3 yıllık hazırlık, 3 yıllık esas Tıp bölümünden oluştuğu belirtilmesine karşın, bunun sonra değiştiği, Dr.Bernard'ın Journal de Constantinople'de 26 Eylül 1843'te yayınlanan raporundan anlaşılıyor. Buna göre hazırlık bölümü 3 yıllık hazırlık, 4 yıllık esas tıp bölümünden oluşuyordu.[11] Daha önce Dr. Bernard'ın, Journal de Constantinople'de 21 Eylül 1843'te yayınlanan raporunda 18 Eylül 1843 Pazartesi günü öğretim yılının biterek Sultan Abdülmecid'inde hazır bulunduğu bitirme imtihanlarında 5 yılını dolduran Galatasaray tıbbiyesinin ilk mezunları için mezuniyet töreni yapılmıştı[12].

Böylece bu yeni bulduğumuz kaynaklarda belirtildiği gibi 1839 yılı başlarında yani 17 Şubat 1839'da açılarak 11 Mart 1839'da öğretime başlıyan Galatasaray tıbbiyesinde, eski tıp okulundan nakledilen öğrenciler arasında bu ilk hazırlık döneminden Aralık 1839'da seçilen 40 kadar öğrenci esas tıp bölümünün 1.sınıfına geçmişler ve 1840, 1841, 1842, 1843 yıllarındaki dört yıllık esas tıp eğitiminden sonra 18 Eylül 1843'te bitirme imtihanlarını vererek başarılı olanlar mezun olmuşlardır. Böylece bu yeni kaynaktaki bilgiler, Dr.Bernard'ın raporunda verdiği bilgileri doğrulayıp tamamlamaktadır.

Şöyle ki bu yeni kaynakta belirtilen ve o zaman sadece müslüman öğrencilerin Galatasaray'da tahsil gördüğüne dair haberde, Dr.Bernard'ın evvelce zikrettiğimiz raporunda zikrettiği 1843 'deki ilk mezunların 16 kişilik listesindeki adların hep müslüman adları olmasıyla doğrulanmaktadır[13]. Bu kaynakta da belirtildiği gibi sonraları Galatasaraya, Osmanlı Devletinin müslüman olmayan diğer tebasının çocuklarıda öğrenci olarak alınmışlardır.

4. Galatasaray'daki tıbbiyenin bu ilk mezunlarından olan Hayrullah Efendi'den bu yeni kaynakta, başarılı öğrenciler arasından seçilen 8 surveillant'ın (mubassırın) dokuzuncusu ve öğrenci işlerinden sorumlu direktör olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Galatasaray'daki tıbbiyenin 1840'da öğ-

renci sayısının 250 olduğu ama, okulun kapasitesinin 400 öğrenciye yetecek büyüklüte olduğu belirtilerek aşağı sınıf öğrencilerine 20 kuruş, yüksek sınıflarda azami 80 kuruş aylık verildiğinden bahsedilmektedir. Profesörlerin ise 1500 ila 2000 kuruş arasında aylık aldıkları, oradaki 20 odalı profesör lojmanlarında bedava kaldıkları ve hatta öğrenciler gibi onlarada bedava yemek ve giyecek verildiği belirtilmektedir.

5. Bu Almanca kaynağın diğer önemli bir yanı, o zaman Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın Kahire'de açtığı modern tıbbiye ile Galatasaray'daki tıbbiye de uygulanan Fransızca, yânî bir yabancı dilde tıp eğitimi yöntemlerinin karşılaştırılarak, bu hususta üç alternatiften bahsetmesidir. Esasında bu yöntemler 1933'de Atatürk'ün Üniversite Reformu döneminde bizde yabancı hocaların kendi lisanlarında ders verip anında Türkçeye tercüme edilmeleri ve bugünde YÖK döneminde tesis edilen yabancı dilde tedrisat yapın Üniversite ve Fakültelerde Türk hocaların yabancı dilde ders vermesi şeklinde halen uygulanmakta olup, hâlâ yararı münakaşa edilen aktüel bir konuya değinmesidir.

6. Bu Almanca kaynağın diğer ilginç yönü, Galatasaray'daki bu tıbbiyeyi binalarıyla detaylı bir şekilde anlattıktan sonra büyük parayla gerçekleştirilen bu açık renk yağlı boya kaplı ahşap binalardan oluşan tesisin kolayca bir yangına kurban gidebileceğini belirtmesidir. Hakikaten Galatasaray'daki bu tıbbiye, bazı yerli kaynaklarda yanlışlıkla belirtilen 1849 yılında değilde, Journal de Constantinople'deki 14 Ekim 1848 tarihli bir habere göre 11 Ekim 1848 tarihinde başlıyan bir yangında yandı. Bu haberin Türkçeye çevirisi şöyle.

"11 Ekim 1848 çarşamba günü gecesi saat 10 civarında Beyoğlu semtinde Linardi sokağında küçük bir evde başlayan yangın, civardaki evelerin tümünün ahşap ve üst üste olması ve kuvvetli lodos rüzgarının etkisi ile kısa zamanda yayılarak, 8 saat içinde civardaki 300 ev ile birlikte, Mekteb-i Tıbbiye'nin de yanmasına sebep olmuştur.

Bu yangın sonucu; Mekteb-i Tıbbiye binası ile birlikte eczane, elbise deposu, 40 öğretim üyesi ve 400 kadar öğrenciye ait eşyaların çoğu botanik bahçesi, seralar, tabiat tarihi koleksiyonu, müze, kitaplık, fizik ve kimya laboratuvarları tamamen yok olmuştur. Maddi kayıp en az 20 milyon kuruştur"[14].

Bu habere göre Galatasaray'daki Tıbbiye'ye binası bütün müştemilatı ile yandığı gibi, bu yeni bulduğumuz Almanca kaynakta, Viyana'dan getirilen botanikçi Skalak tarafından tesis edildiği belirtilen botanik bahçesinin seralarıyla birlikte yandığı'da anlaşılıyor.

Bu Almanca kaynakta tasvir edilen Galatasaray'daki Tıbbiyenin, 11 Ekim 1848'deki yangından öncesine ait durumunu gösteren resimlerin hemen hemen yok derecede az olması, bu kaynağın değerini artırıyor. Bu tıbbiyenin ilk mezunlarından Hayrullah Efendinin çizdiği bu tıbbiyenin binalarının durumunu gösteren kroki yeterli olmaktan uzak olduğu gibi, gerek Prof. Semavi Eyice'nin keşfettiği Jean Marius Féraud isimli bir Fransızın yaptığı ve muhtemelen bu tıbbiyenin açılışı dönemine ait iki resim de bu Almanca kaynakta detaylı bir şekilde anlatılan bütün bu binaları teşhise elverişli gözükmüyor[15].

Prof. Süheyl Ünver'in, 150 yıl önce bir İngiliz ressamın yaptığı İstanbul panoramasında yer alan Galatasaray tıbbiyesine ait resimden yaptığı resimde J. M. Féraud'nunkine benziyor.[16] Sultan Abdülmecid'i Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'de mezuniyet törenini ziyaretten dönerken bu tıbbiyenin giriş kapısında kendi sürdüğü atları çektiği arabada gösteren resimde, bu Tıbbiye'ye giriş tarafından binaların görünümüne ait bazı detaylar ve-

Hazret-i Mahmud Hân Saltanat pîrâyenin
Eylemiş zâtun şifâ-yı sadr-ı millet girdikâr
Vaz edib dest-i himem nabz-ı nizâm-ı âleme
Âfiyet bahş oldu cism-i mülkete ol tâcidâr
Ol Şehin kanunudur sâhib- şifâ-yı ma'delet
Etme Kânûn û Şifâ bu Bû'Âlî'ye itibâr
Sâye-i adlinde ol Hâkân-ı hikmet sîretin
Buldu emrâz-ı mezâlinden rehâ ehl-i diyâr
Unsur-ı ahval-i dehrî eyleyip teşrih-i tâm
Rûb-i meskûn içre illet koymadı ol şebriyâr
Zât-ı pâkidir ilâc bir-i sâ'a âleme
Hüsn-i tedbiriyle dermân geldi dehre âşikâr
Sarf edib ol mâh-ı Şevket akçalar encûm kadar
Kıldı bu Tıbhâneyi mâned-i gerdûn üstüvâr
Öyle bir Tıbhâne kim Bukrat Ustâd-ı Hikem
Görse şâkird olmağa eylerdi anda intizâr
Hastagâne tâ eu'bbâ ede tertib-i devâ
Tâ ki âlemde ola sıhhatle'illet pâyidâr
Haşredek olsun şifâ-bahş-ı cihân ol Pâdişah
Eylesin dünya devâ-yı Şevketile iftihâr
Aleme oldukça terâlib-i müferrah nusteri
Üd-i kahr-âsâ adûsî ola meshûk-i demâr
İki târih-i mücevher söyledim itmâmına
Ol sebebden oldu Ziver mısra âyn-i tâbdâr
Mevki'inde kıldı ihyâ Padişah Tıbbâneyi

Fenn-i ebdân sâye-i Şâhîde bulsun iştihâr
1254

IV.

Türkische Inschrift

auf der neuen medicinischen Lehranstalt im Serai zu Galata in Konstantinopel,

von

Ziwer Efendi,
Protokollführer der hohen Conferenz.

Uebersetzt von Hammer-Purgstall.

Der Schöpfer setzte als den Herrn der Welt
Den Bätern vor Sultan Mahmud den Chan,
Er fühlte erst den Puls der Reichsgeschäfte
Und gab dem Leib des Reichs Gesundheit dann,
Sein Kanon ist nur die Gerechtigkeit,
Den Kanon Askena's schau' nicht an,
Durch seinen Schatten wird gehellt von Leiden
Der Unterdrückungen nun Jedermann,
Durch das Gesetz hat er die Welt gerettet,
So daß es Krankheit nicht mehr gibt forton.
Er ist der Schutzpatron, des' Argusi
Mit guter Leitung Heil der Welt gewann;
Er gab des Gesetz aus so viel als Sterne,
Und baut die Schul' als himmlischen Altan:
Wenn sich Hippokrates hier fände ein,
Man nähme selben nicht als Schüler an. *)
Es sorgen hier die Aerzte für die Kranken,
Daß fest Gesundheit sei und Lebensann;
Kein Unglück soll den Kaiserseib befallen,
Gott mach' Gesundheit ihm stets unterthan.
Er heile die Welt bis zu dem jüngsten Tage,
So daß sie der Argusi sich rühmen kann,
Er ordne die Welt mit frohem Siege,
Und seine Feinde sein gethan zu Dam.
Ziwer, um dieses hohe Werk zu preisen,
Ein Chronogramm, ein doppeltes, ersann;
In's Leben rief der Schah die hohe Schule
Zum Ruhm, zum Besten, für den Muslimann.

Ziver Paşa'nın (1793-1862) Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiyenin tesisine tarih düşüren "Tarih-i Mekteb-i Tıbbiye" başlıklı manzume kitâbesi (solda) ve bunun Hammer-Purgstall tarafından yine manzum olarak yapılan ve 1842'de yayınlanan Almanca tercümesi (sağda)

riyor. Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye isimli eserde de yer alan bu taşbaskısı resmin orijinal bir nüshası İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Müzesinde, bulunmaktadır. Bu adı geçen orijinal nüshasının altında osmanlıca yazı ile Abdülmecid'in Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'de icra olunan bitirme imtihanını 1265 hicri senesi Şaban el-mu'azzam'ının 26. günü ziyaretinden dönüşünü resmettiği yazılı olup altında Fransızca aynı mealde bir yazı olup 8/9 Eylül 1844 tarihini taşımaktadır. Galatasaray tıbbiyesinde ilk bitirme imtihanları için 18 Eylül 1843'de derslerin sona ermesinden sonra Sultan Abdülmecid'in bizzat bu tıbbiye'de bulunduğu bu gün yapıldığı zikredildiğine göre[17], yukarda ki resimdeki 8/9 Eylül 1844 tarihininde gösterdiği gibi, bu resmin hemen o günlerde değilde, ondan bir yıl sonraki imtihan ve diploma töreni dönüşü anısına yapıldığını gösterir. Nitekim Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'de bu hususu doğruluyarak, Sultan Abdülmecid'in 1843'ten itibaren her yıl bitirme imtihanları ile diploma töreni için Galatasaray'daki tıbbiyeyi ziyaret ettiği ve 1260 yılı Şaban ayının 26. günü (9 Eylül 1844) 2. dönem mezuniyet töreni dolayısıyla bu ziyaretleri anısına bu resmin yapıldığı belirtilmektedir[18].

Bu taşbasması resimde Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin muazzam kapısı, bulduğumuz bu Almanca kaynakta zikredilen Padişah'ın Tuğrası ile birlikte görülmektedir. Resimde tuğranın altında gözüken kitabe ise Ziver Paşa'nın yazdığı manzum tarih kitabesi olsa gerektir. Ne yazık ki 11 Ekim 1848'teki yangından sonra ortadan kaybolan bu kitabenin tamamı Ziver Paşa'nın Divan'ında Tarih-i Mekteb-i Tıbbiye olarak yer almaktadır. Bu manzum kitabenin Fransızca'ya şiir şeklinde A.Timoni tarafından 1841'de yapılan tercümesi Prof. Semavi Eyice tarafından keşfedilmişti[19].

Bizde, 1991 Ekim ayında Viyana'da ziyaretimiz esnasında, Ziver Paşa'nın Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'ye manzum olarak yazdığı bu tarih kitabesinin ünlü "Osmanlı Tarihi" yazarı Viyanalı müsteşrik von Hammer-Purgstall tarafından şiir şeklinde Almancaya yapılmış bir tercümesini bulduk. Galatasaray'daki Tıbbiye-i Şahaneye ait bu ikinci Almanca kaynak yine "Medizinische Unterhaltungs-Bibliothek oder Collectiv-Blätter von heiterem und ernstem Colorite für alte und junge Aerzte" isimli tıbbi derginin Leipzig'te 1842'de yayınlanan 7. cildinin 183. ve 184. sayfalarında yer almakta olup şu başlığı taşımaktadır:

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk mezunlarından Dr. Hayrullah Efendi.

Türkische Inschrift

auf der neuen medizinischen Lehranstalt

im Serai zu Galata in Konstantinople

von

Ziwer Efendi,

Protokolführer der Hohen Conferenz

übersetzt von Hammer-Purgstall

(İstanbul'da Galatasaray'daki yeni Tıbbiyenin üzerindeki Divanın Protokol Nazırı Ziver Efendi tarafından yazılan Türkçe kitabesi olup Hammer-Purgstall tarafından (Almancaya) tercüme edilmiştir.) Ziver Paşa'nın ebced hesabına göre tarih düşürdüğünü belirten son dört mısra'ını Hammer-Purgstall Almanca'ya şu şekilde çevirmiş ama ne yazıkki bunun hangi hicri ve milâdi tarihe tekabül ettiğini belirtmemiş:

İki târih-i mücevher söyledim itmâmına

Ol sebebden oldu Zîver mısra âyn-i tâbdâr

Mevki'inde kıldı ihyâ Padişah Tıbbâneyi (1254)

Fenn-i ebdân sâye-i Şâhîde bulsun iştihâr (1254)

Ziver, um dieses hohe Werk zu preisen,

Ein Chronogram, ein doppeltes, ersann;

In's Leben rief der Schah zu hohe Schule

Zum Ruhm, zum steten für den Muselmanen.

Mâlûm olduğu üzere Ziver Paşa bu son iki masra'da tarih düşürerek, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'nin yalnız tesis tarihini 1254 hicri yılı olarak vermekte. Zaten bu çeşit tarih düşürmede mutad olduğu üzere hangi ay ve günde tesis edildiği belirtilmemektedir. Bu da milâdi yıla çevirmede 1838 veya 1839 milâdi yılına tekâbül ederek yanlış anlamalara yol açmaktadır. Bu nedenle eğer von Hammer Purgstall bu Almanca tercümesinin sonunda bunun hangi milâdi yıla tekâmül ettiğini ve bu tesisin hangi milâdi gün, ay ve yılda açıldığını belirtseydi bu konudaki araştırmalara daha büyük bir hizmette bulunmuş olurdu.

Hemen şunu burada belirtelim ki, Galatasaray'ın tesisinde ve gelişmesinde büyük hizmeti olan Dr. K. A. Bernard ve Dr. Rigler'in Viyana'da tahsil ettikleri Josefinum'un da hocası olduğunu ispatladığımız Viyana'lı Tıp Tarihi hocası Prof. Dr. Julius R. Seligmann'ın el-Haravî'nin Kitab ül-edviyesi üzerine yaptığı doktora tezini destekleyen hâmisi olan Hammer Purgstall'ın[20], herhalde, İstanbul'daki bu Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kitâbesi Almanca'ya tercüme etmesine şaşmamak lazım.

Diğer taraftan Galatasaray'daki bu tıbbiyenin Avrupa'da büyük bir hadise olarak takip edildiğini göstermesi bakımından da bulduğumuz bu Almanca kaynaklar büyük bir öneme haizdir.

Bu Almanca kaynakların tıp tarihi açısından en önemli yanı, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin 17 Şubat 1839'da törenle açılarak orada 11 Mart 1839'da tedrisata başlandığını ayrıntılı bir şekilde belirtmeleridir.

Böylece, bizde Eczacılık Bayramının 14 Mayıs yerine 17 Şubat'ta kutlanmasının, hatta 14 Mart Tıp Bayramında 17 Şubat'ta başlıyarak 11 Mart ve 14 Mart'ı içine alacak şekilde Tıp Bayramı Haftaları şeklinde kutlanmasının daha doğru olacağı kanısındayız. ☆

[1] Bu simpozyumlardan 1988 ve 1989'da yapılanların bildirileri baskıda olup, yalnız 1986'da yapılanın bildirileri kitap halinde yayınlanmıştır.

Bkz. Türk-Avusturya Tıbbı İlişkileri 28 ve 29 Nisan 1986'da İstanbul'da yapılan simpozyuma sunulan bildiriler. Yayınlayan: Terzioğlu, Arslan ve Lucius, Erwin, İstanbul 1987.

[2] Bkz. Terzioğlu, Arslan ve Lucius, Erwin (Yayınlayanlar): a.g.e., s.12-18, 89-104, 105-142.

[3] Tavim-i Vekâyi, Def'a 181, 6 Rebiülâhir, 1255/19 Haziran 1839, s.2.

[4] Bkz. Terzioğlu, Arslan: Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nın 17 Şubat 1839'da açıldığına dair Avusturya arşiv belgeleri. Acta Pharmaceutica Turcica, Vol.XXXII, sayı:4, 1990, s.129-134.

[5] Bu 20 Şubat 1839 tarihli belge, Viyana'da Haus-Hof und Staatsarchiv'de Nr.CCCXXIV.Lit.A.-P. bulunmaktadır.

[5a] Bkz. Terzioğlu, Arslan: II.Mahmud'un son hastalığı ile ilgili raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da açılışı. Tarih ve Toplum, c.14, sayı:83, Kasım 1990, s.297,298.

[6] Medicinisch-chirurgische Zeitung, fortgesetzt von Johann Nepomuck Ehrhart, Edeln von Ehrhartstein. Dritter Band, Innsbruck 1839, s.31-32.

[7] Medicinische Unterhaltungs-Bibliothek oder Collectiv-Blätter von heiterem und ernstem Colorite für alte und junge Aerzte. Siebentes Bändchen, Leipzig 1842, s.161-169.

[8] Bkz. Terzioğlu, Arslan: a.g.m.Acta Pharmaceutica Turcica, Vol.XXXII, Sayı:4, 1990, s.131,133.

[8a] Riza Tahsin: Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye. Dersaadet 1328 (1912), s.17,18.

[9] Eczacı Ahmed Mustafa Efendi'nin diplomasının 10 Ramazan 1256 (17 Kasım 1840) tarihini taşıdığı Naşid Baylav tarafından ileri sürülmüştür. Bkz. Baylav, Naşid: Eczacılık Tarihi. İstanbul 1968, s.208-213.

[10] Bkz.Terzioğlu, Arslan:a.g.m. Acta Pharmacetica Turcica, Vol.XXXII, sayı:4, 1990, s.132.

Bkz.Bernard, K.A.:Rapport sur les truvaux de l'Ecole de médicin de Galata-Séraï pendant l'année Scolaire 1258/59, présenté á Sa Hautesse le 25 schaban (20 septembre). Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux, 1.yıl, sayı 52, Mardi, 26 septembre 1843.

[12] Bernard, K.A.: Ecole Impériale de Médecine de Galata-Séraï. Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux. 1.yıl, sayı:51, Jeudi, 21 septembre 1843.

[13] Bernard, K.A.a.g.m.Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux, 1.yıl, sayı 52 (Mardi, 26 Septembre 1843).

[14] Bkz.Journal de Constantinople, Echo de L'Orient. 1 Samedi 14 Octobre 1848.

[15] Bkz.Terzioğlu, Arslan: Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin tesisi ve bizde modern tıp eğitiminin gelişmesinde önemi. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve bizde modern tıp eğitiminin gelişmesine katkıları. Kuruluşunun 150. yıldönümü anısına 18 Eylül 1989'da yılan simpozyuma sunulan bildiriler. Yayınlayan: Arslan Terzioğlu ve E.Lucius, İstanbul 1992, s.14-15 (Baskıda).

[16] Terzioğlu, Arslan: a.g.e., s.15; bu resmin kaynağına ait açıklamayı Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Prof. Dr. Arslan Terzioğlu'na yazdığı 16.4.1974 tarihli mektupta belirtmişti. Bu mektup A. Terzioğlu'nun arşivindedir.

[17] Bkz.Bernard, K.A.: École Impériale de Médecine de Galata-Séraï. Journal de Constantinople, 1.yıl, sayı:51, Jeudi, 21 Septembre 1843.

[18] Rıza Tahsin'ın, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye isimli eserinde bu resimle ilgili olarak verdiği bilgi aynen şöyledir:

"Her sene-i tedrisiye nihayetinde huzur imtihân-ı âlisi icrası merâsim-i resmiyye sırasına girmiş ve birçok zaman bu merasim usulüne riayet edildiği halde sonraları her nasılsa terk olunmuştur. 1260/1844 senesi Şaban ayının yirmialtıncı günü *ikmâl-i tahsil* ile şahadetname alacak olan etibbânın huzur imtihan-ı âlîsi münasebetile Valid-i Mâcid Hazret-i Padişahî Cennetmekân Sultan Abdülmecid Han Hazretleri Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi teşrif buyurmuşlardır. İşbu teşrif-i Şâhâneyi musavver bir kıta resım ahzolunmuş ve Mekteb Kütüphanesine talîk kılınmış, layıkiyle muhafaza edılmedığinden fersûde bir halde bulunmakta iken tensîkât-ı cedidede Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Müdüriyetine tayin buyurulan Binbaşı Ali Galib Beyin zaman-ı idarelerinde nazar-ı dikkatlerini celbetmekle âsâr-ı nâdire-i tarihiyeden bulunan işbu tabloyu mükemmel bir çerçeve derûnuna koyarak Müdüriyet odasına talîk ile hüsn-i muhafaza ve kadrini ilâ eylemişlerdir." (Rıza Tahsin: Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye Dersaadet 1328 (1912), s.34.

[19] Bu Fransızca tercüme için bkz. Timoni, A:Petit guide de voyageur dans L'interieur de Constantinople. Yeni-Keuiu (Yeniköy) sur le Bosphore 1841. s.25-27

[20] Julius R.Seligmann bir eserini hâmisi Hammer-Purgstall'a ithaf etmişti. Bkz. Seligmann, R.:Über drey höchstseltene persische Handschriften. Wien 1833, s.3,4. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Terzioğlu, Arslan: 16 no.lu dipnotun da zikredilen yayın, s.19-20.

Beyoğlu'nda Resimli Kartpostal Yayımcıları

BEHZAT ÜSDİKEN

Pera'da 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra fotoğraf atelyeleri çoğaldıkça, "Pera" ve "İstanbul" ile ilgili görünümler, pahalı olmasına karşılık gene müşteri bulabiliyordu. İşte bu dönem, yani 1890'lı yıllarda önce, "Kartpostal" ve ardından, "Resimli Kartpostal" Batı dünyasından sonra ülkemizde de görülmeğe başladı. İşin ilginç yönü, o dönemler böyle bir pazarı ele geçirme, veya bu tür yayımları pazarlıyabilme düşüncesi, uzun yıllar Galata'da çerçevecilik yapmış, "Max Fruchtermann"dan çıktı.

"Kartpostal" veya "Resimli Kartpostal" ile ilgili yegâne yayın, "Kartpostal" müzayedeleri için basılan kataloglardan öteye gidememektedir. Bunun nedeni, bu tür kolleksiyonculuğun henüz istenen boyuta ulaşmamış olmasıdır. Kaldı ki, ülkemizde kartpostal'ın piyasası ve yerleşmiş bir fiyat politikası yoktur. Fiyatlar, pul tüccarları, veya gravür ve kartpostal satıcılarınca, alımlarına göre ve müzayededeki fiyatlar baz alınarak belirlenmektedir. Tabiî ki oluşan fiyatların "âdil" olup olmadığı da bu durumda belli olamamaktadır.

Kartpostal kolleksiyonu yapan kişi, genellikle daha önce filateli ile de uğraşmış olduğundan, kartpostalların "Postadan geçmiş" olmalarına dikkat etmektedir. Kartpostal kollesiyonu yapanlar bazı konulara çok önem verirler. Örneğin;

- Kartpostal'ın tam kesim içinde olması.
- Kartpostal postadan geçmiş ise,
- Pulun resim olan yüze yapışmış olması ve posta damgasının kesinlikle, yöre adını taşıması. (Beyoğlu kartı ise, Pera damgasının bulunması gibi.)

Üstte; E.F. Rochat Edition, d'Art de l'Orient, altta; M.J.C. Editeur

- Pulun adres yüzünde olması halinde, posta damgasının temiz ve okunaklı olması.

- Posta'dan geçmeyen kartların (Pul gibi),

-Tematik olması,

- Yayımcı'nın ad ve numarasını taşıması. (Yayımcı'nın adını taşımasına rağmen, numarası olmayan kartlar, belirli bazı firmalar için özel olarak bastırılmış kartlardır. Örneğin Continental oteli için basılanlar.)

"Max Fruchtermann" tarafından yirmi adet kadar taş baskısıyla bastırılmış serî-harici kartlar bulunmaktadır. Taş baskısı başka kartlar da vardır. Ancak Max Fruchtermann'ın özenerek bastırdığı bu kartların "Sujet"leri gerçekten değişiktir. Aslında bu kompozisyonları Fruchtermann'ın değil, baskıyı yapan matbaacıların bulmuş olması, kanımca daha muhtemeldir.

Kolleksiyon yapanlar bazen ilginç olaylarla karşılaşmaktadır. Örneğin:

1900 yılında İstanbul'da bulunan Fransız Senatörü "Victor Boissel", "Pera Palace" otelinde kalıyordu. O ara Paris'teki ailesine, Max Fruchtermann tarafından otel adına bastırılmış, anı kartlarından birini yollamıştı. Bu kart bilâhare aile fertlerinden ve kolleksiyoncu "Pascal Boissel" e geçti. 1987 yılında, gizemli "Doğu Otelleri" tarihini anlatan bir kitap Londra'da yayına hazırlanırken, kolleksiyoncu "Pascal Boissel"den bir sürü kart ödünç olarak alındı. Bu kartların arasında 1900 tarihini taşıyan Pera Palace'ın bu kartı da vardı. Kitap aynı yıl Londra'da yayımlandı, yayımlandıktan sonra da 1900 tarihli aynı "Pera Palace" kartı, bilinmeyen bir şekilde İstanbul'da özellikle "Fruchtermann" kolleksiyonu yapanlardan birinin eline geçti, bu güzel ve değişik olaylara tanık olmuş kart halen de o arkadaşta.

Kartpostalların tarihine gelince:

İlk kez 1869 yılında Avusturya'da kullanılmaya başlayan kartpostal, oradan Fransa'ya atladı Fransa'da yayılması ve kullanıl

ması 1870 yılında başlamışsa da, özellikle postada kullanılmasının posta idaresince izin verilmesi hükûmetin 19 Aralık 1872 tarihinde kabul ettiği kanunla mümkün olabilmişti. Bu tarihten sonra kartpostal basımı ile ilgili matbaaların kurulmasına ve posta idaresince satılabilecek kartpostalların basımına izin verilmişti.

O dönemde basılan kartpostalların ön yüzü, alacak olanın adresi ile pul için ayrılmış, arka yüzü ise tamamen yazılacak mektup için bırakılmıştı. Bu tarihten 1877 yılına kadar, postada bu tür kartpostallar işlem gördü.

1877 yılından başlamak üzere, kartpostalların ön yüzü "reklam" veya yapılan primitif "desen"lerle süsleniyor, arka yüzüne ise pul dışında adres ve yazılacak kısa metne yer veriliyordu. Bu tarihten sonra, kartpostallar iletişim aracı olarak çok fazla kullanılmaya başlanıyor ve posta idaresi ister istemez kartpostallar için özel posta tarifesi uygulamak zorunda kalıyordu.

1891 yılında ilk kez "Cartes Postale Illustrées", yani resimli kartpostallar piyasaya çıktı. Bu kartpostalların ön yüzü tamamen fotoğraflardan alınarak bir nevi röprodüksiyon sistemi ile basılıyordu. "Resimli Kartpostal"ların piyasada çok geniş bir şekilde yayılması bu tarihten sonra gündeme geldi. 1891 yılı, "Cartes Postale Illustrées" için gerçek bir dönüm noktası olmuştu.

Puldan daha büyük boyutta ve resimlendirilmiş olması nedeni ile, görsel olarak kişiler arasında iletişimi tam anlamıyla sağlaması, "Resimli Kartpostal"ların 1891 yılından sonra tüm Avrupa ülkelerinde kullanılmasına neden oldu. Bunun sonucu, kartpostal yayımcılığı, özellikle gittiği ülkeden ucuz da olsa oranın anısına bağlı bir şey alabilme amacını güden Turist'lere ve onun ardından koleksiyonculara hitap etmeğe başladı.

Pul'un 1840 yılında çıkmasına karşılık, ilk "uluslararası pul sergisi" 1930 yılında Berlin'de yapılmıştı. Yani tam 90 yıl sonra. "Re-

Ortada; E.F. Rochat Edition, d'Art de L'Orient,

simli Kartpostal"ların 1891 yılından sonra yayıldığını ve kolleksiyonculuğunun da daha yeni yeni başladığını düşünürsek, Kartpostal ile ilgili sergiler için daha çok beklememiz gerekeceği kanısındayım. Kaldı ki, her ülkenin kendine özgü kartpostallarının büyük bir yekûn tutmayacağı, daha doğru bir deyimle tutamıyacağı kesindir. Ancak eskiden yayımlanan ve bugün bulunması zor olan kartpostalların koleksiyonunun yapılması olasıdır. Bu ise filateli dışında geniş düşünülebilecek bir iş değildir.

Max Fruchtermann:

"Resimli Kartpostal" ile ilgili bu kısa tarihçeden sonra İstanbul ve Pera için en fazla kart yayımlayan "Max Fruchtermann"ın çalışmalarına değinelim. Max Fruchtermann kart yayımcılığına, 1890'lı yıllarda başlamış ve bu yayımcılığı 1915 yılına kadar sürdürmüştü. Çünkü özel bir seri olarak düşündüğü "Padişah Portreleri" için konan sıra numarası 245-279 arasındadır; bu ise 35 "Padişah"a karşılıktır. Gerçekten de Fruchtermann son olarak "V. Mehmed Reşad"ın kartını piyasaya sürmüş 36. Padişah "VI.Mehmet Vahdettin"in kartı yayımlanmamıştır. Ayrıca "279" numaralı "V.Mehmed Reşad"ın kart'ı iki kez basılmış, giysi ve kart kenarındaki bordürleri değişik olan bu kartpostalların her ikisi de aynı numarayı taşımıştı.

Ayrıca serî-harici ve numarasız olarak yayımladığı kartların taş baskısı yolu ile o dönem yurt dışında basıldığı ve bunun için değişik matbaalarla anlaşma yaptığı anlaşılıyor. Örneğin:

Leipzig'de - Emil Pinkau,

Rheyot'da - Fingerie ve Freudenberg adresleri "Taş Baskısı" kartlar üzerinde görülmektedir. Fruchtermann, taş baskısı ve numarasız bu kartlardan sonra seri numarası ile anılan kartların yayımına geçmiş ve değişik numaralarla seriler yaratmıştır. Örneğin;

101-125 arası Osmanlı kıyafetleri,

245-279 arası Osmanlı Padişahları.

A. ve B. serileri özellikle askerî kışla ve okullarla ilgili yayımları kapsamaktadır. Bu verdiklerimiz, sadece örnektir. Fruchtermann'ın neye dayanak seri numarası koyduğu bilinmiyor.

"Pera"nın kartpostal üreticilerinden biri olan, "Max Fruchtermann"ın hayat hikâyesi ile ilgili daha önce yayımlanmış üç inceleme yazısı bulunmaktadır. Bunlar:

- "Bir Kolleksiyon Hazinesi" Çelik Gülersoy Turing Belleteni
- "Max Fruchtermann" Herman Boyacıoğlu İstanbul Ansiklopedisi
- "Max Fruchtermann diye bir Adam" Gökhan Akçura Sanat Dünyamız, tarafından yayımlananlardır.

Dikkat edilecek olursa, bunlardan biri, Sayın Herman Boyacıoğlu tarafından, Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'ndeki maddedir. Diğerleri ise, Sayın Herman Boyacıoğlu ile yapılan söyleşiler sırasında, kendisinin anlattıkları veya hazırladığı çalışmalardan alınanlardır. Bu ise kaynağın tek ve Herman Boyacıoğlu olduğunu göstermektedir. Sayın Herman Boyacıoğlu 1930 yılında İstanbul'da doğmuş, St.Michel'den mezun olmuş ve Sultanhamam'da ticaretle uğraşmıştır. 1960'lı yıllarda "Kartpostal" kolleksiyonculuğuna başlayan Boyacıoğlu o dönem yaklaşık yüzbini aşkın kartpostal toplamıştır. Bu kartpostalların 35000 kadarı ülkemiz ve özellikle İstanbul ile ilgili olanlardır. Geriye kalan 65 - 70.000 kadar kartpostal, çoğunluğu Fransa olmak üzere diğer konuları kapsamaktadır.

Herman Boyacıoğlu kartpostal kolleksiyonculuğuna ek olarak, en fazla kartpostal üretebilmiş olan "Max Fruchtermann"a özel bir ilgi duymuş ve hayatı hakkında bazı araştırmalar da yapmıştır. Ancak bu araştırmaların kaynağının ister istemez söyleşiler olması zorunluluğu doğmuştur. Çünkü Sayın Boyacıoğlu'nun açıklamalarına göre Max Fruchtermann 1918 yılında ölmüştü, dayandığı kaynak da Max Fruchtermann'ın oğlu Paul Fruchtermann'ın ikinci karısı Anna Fruchtermann'ın söyledikleridir. 1908 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1951 yılından sonra Paul Fruchtermann ile evlenmiş orta yaşlı bir kadının hafızasına veya anılarına ne kadar güvenilebileceği ortadadır.

Kaldı ki, Boyacıoğlu Paul Fruchtermann'ın geri zekâlı olduğunu iddia etmektedir. Böyle bir kişinin ilerlemiş yaşında ikinci karısına anlatabileceği anıların doğru olabileceği düşünülemez.

Ayrıca, 1918'de öldüğü iddia edilen Max Fruchtermann 20

Ağustos 1925 yılında nasıl bir fatura tanzim etmiş olabilir? Fatura'nın üstünde "Max Fruchtermann" dışında herhangi bir sözcük bulunmamaktadır.

Eğer, Fatura'nın veya kaşe'nin üstünde, "Halefi Paul Fruchtermann" ibaresi görülebilseydi, Max Fruchtermann'ın 1918 yılında öldüğü kabul edilebilirdi. Halbuki böyle bir yazı yok, olmadığı gibi, "Paul Fruchtermann"ın Ticaret Odasındaki 10841 sicil numaralı dosyasında kuruluş ile ilgili ilanda "... 1926 tarihinden beri kırtasiye ve çerçeve ticareti ile..." demektedir. Bu ise 1926 yılından önce burada başka bir firmanın varlığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca "Fruchtermann" ailesinin "Protestan" olmasına olanak yoktur. Çünkü bu soyadı Musevi kökenlidir. "Fruchtermann" ailesi "Romanyalı" ve "Polonya" uyrukludur.

Herman Boyacıoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, Fruchtermann ailesinden "Max" tekbaşına İstanbul'a gelmemiştir. Fruchtermann'lar ailece göç etmişlerdir. Nitekim aile fertlerinden "A. Fruchtermann" önce Mahmutpaşa Caddesi 85 numarada bir çerçeveci ve gravürcü dükkânı açmış, daha sonra "Grand Rue de Galata" üzerinde ikinci işyerini faaliyete geçirmişti. "Max Fruchtermann" ise "David Fruchtermann" ile birlikte, önce Yüksekkaldırım 48 ve 16 numaralardaki iki dükkânı birlikte açmışlardı. Max Fruchtermann'ın 1890'lı yıllarda ilk açtığı dükkân, Yüksekkaldırım 13 numaradakidir. Bunun dışında, Faturanın üzerinde belirtildiği gibi "1869" yılı Fruchtermann'ın ilk dükkanı açtığı günü göstermemektedir. Bu tarih aile'nin Mahmutpaşa Caddesi 85 numaradaki işyerlerinin ilk açılışını belgelemektedir.

M.Fruchtermann'ın Grand Rue de Pera'da şube açtığı tarih ise, 1900 yılından önce değildir. Boyacıoğlu özellikle Grand Rue de Pera üzerindeki işyerinin 341 numarada olduğunu kabul ediyor. Ancak Fatura üzerindeki numara 335'tir ve Boyacıoğlu bunu açıklıyamadığı için, Gökhan Akçura ondan alıntı yaptığı etüdünde 341 olarak belgelemekten kaçınmamıştır. Halbuki bunun açıklaması çok kolaydır. Bilindiği gibi St.Antoine kilisesi 1906 yılından sonra inşa edilmişti, ve kilisenin altındaki dükkânların numaralanması sonucu 335 numara kendiliğinden 341'e yükselmişti. Çünkü Kilise'nin köşesindeki Eski Çiçekçi sokağı'nın, öbür köşesinde "Credit Lyonnais" bankasının Pera Şubesi vardı, ve bunun kapı numarası da 339 (önceleri 333) olmuştu.

Fatura'daki kayda göre, "Credit Lyonnais" bankasının Pera şubesi, "Max Fruchtermann"ın dükkânına bitişikti. O zaman numaranın 335 numaradan 341 yükseldiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Bütün bunların dışında, aile bireylerinin oturduğu yer de bu kaynaklarda bilinmemektedir. Çünkü Boyacıoğlu Max Fruchtermann'ın Kumbaracı yokuşu 10 numarada oturduğunu ileri sürmekte ve bu yeri kesinlikle kabul etmektedir. Halbuki Sayın Max Fruchtermann'ın gerçek adresi "Yeni Yol 10 numaradır. (Bugünkü Şahkulu Bostan sokağı 10 numara - halen duruyor.) Hatanın nedeni, bu sokağın 1920'lere kadar kapalı olmasıdır. Bilindiği gibi, burası önceleri "Latin Mezarlığı" idi ve "Grand Rue de Pera"ya çıkışı yoktu. Buraya gelebilmek için, Kumbaracı yokuşundan aşağı inerek sağ taraftaki ilk sokağa sapmak veya Teke yolundaki (şimdiki Galip Dede Caddesi) Yazıcı sokağından (şimdiki Serdar Ekrem sokağı) girmek gerekiyordu. Bu durumda Max Fruchtermann evine gidebilmek için dükkânına (Grand Rue de Pera'daki) yakın olan Kumbaracı yokuşunu kullandığından herkes Kumbaracı yokuşunda oturduğunu sanıyordu.

1918 yılında Max Fruchtermann ölmediği gibi, Paul Fruchtermann da askere gitmiş değildi. Bilindiği gibi, 1. Dünya savaşı sırasında, Romanya ve Polonya uyruklu olanlar bir süre için yurt dışına çıkarılmıştı. Bunların arasında "Sigmund Weinberg" de vardı, tabiî Fruchtermann'lar da. Bundan dolayı da Fruchtermann Vahdettin'in kartpostal'ını bastıramamış ve Sultan'ların serisi 36 değil 35 olarak kalmıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra, Fruchtermann'lar yurda dönmüş ve doğruca Galata Kulesi'nin karşısındaki bir apartmanda oturmağa başlamışlardı. Max Fruchtermann'ın ölümü üzerine, Paul Fruchtermann (1930'lu yıllar olması gerek) imkânlarının darlığı nedeniyle, Grand Rue de Pera'daki işyeri'nin üzerine taşınarak orada oturmağa başlamıştı. (Bu işyeri'nin üzeri hâlâ oldukça geniştir ve dükkan hâlâ iki katlıdır, üzerine herhangi bir eklenti yapılamamaktadır. No. 341-343) Onun ölümünden sonra, burasını boşaltmak zorunda kalan ikinci karısı Anna, "Sapuncakis"in çiçekçi dükkânının yanındaki küçük bir yere taşındı. Burası ise aynen kaldı, çok geniş olan üst kat bugün bile bina ile birlikte aynı halini korumakta, üzerine herhangi bir ek veya kat çıkılmış değildir.

Bu arada, Fruchtermann'a ait büyük miktarda (600.000. kadar) bazı kartların bir eskiciye satılmış olduğu ileri sürülmektedir. Kanımca bu sayıda ve satılış şeklinde bir hata bulunmaktadır. Çünkü 1960'lı yıllarda, İlk Belediye sokağındaki "Frenç-Amerikan" kitabevi tasfiye edilirken, "Padişah" serileri (35'lik veya 36'lık -2 Mehmed Reşad kartı olan- seriler) 4 veya 5 liraya kutu içinde satılıyordu, hem de büyük ölçüde, bu ise bu kartların eskici kanalıyla değil, başka bir kanal ile pazarlandığını ortaya koymaktadır.

Bütün bunlara karşılık, İstanbul'un her yönünü resimleyen kartpostalları bugüne bırakan bir Max Fruchtermann öyle veya böyle "Beyoğlu"ndan gelip geçti.

Diğer Kartpostalcılar:

M.Fruchtermann'ın yayımladığı kartların çeşit sayısı, değişik kaynaklarda 2000-2300 arası gösterilmektedir. Eski kartpostalları basan diğer yayımcıların bu sayının çok altında kaldığı kesindir. Örneğin:

Moise İsraelowitch 800-1000 kadar

Üstte; Max Fruchtermann

Jacques Ludvigsohn (Ludvigsohn Freres) 750-800 kadar

Sarrafian Brothers 500 kadar

E.F.Rochat 400 kadar

Römmler - Jonas 200 kadar

A.Zellich Fils 250 kadar

Au Bon Marche 500 kadar.

Bütün bu verilerin doğruluğu kesinlikle kanıtlanamamıştır. Çünkü Max Fruchtermann'da olduğu gibi diğer yayımcıların da seri dışı kartpostalları görülmektedir. Örneğin; "Au Bon Marche"nin Pera'yı gösteren renkli kartı, 676 numaralıdır. Yüksekkaldırım'ın siyah-beyaz kartı ise numarasızdır. Ayrıca Ludvigsohn'un kartları arasında 7700'lü numaralara pek çok rastlanmaktadır. Bu tür seri numaralarının varlığı, yayımcıların bu kadar kart bastırmadığı kesin olarak bilindiğinden, kolleksiyoncuyu ister istemez düşündürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile hemen Cumhuriyet'in kurulması sırasında, büyük çoğunluğu İstanbul'daki "Kartpostal" ve "Resimli Kartpostal" yayımcılarını sıralarsak;

Au Bon Marche:

Ülkemizde resimli kartpostal üreten firmaların bazıları hem fazla ve hem de çok kaliteli kart yayımlıyabilmişlerdir. Bunlardan biri, "Bon Marche" olarak bilinen "Bortoli Birader"lerin firmasıdır. Bu firmanın kuruluşu ve yeri ile ilgili öntarihine bakacak olursak "Au Bon Marche"adı ile anılan "Bortoli Freres" firması Grand Rue de Pera üzerinde 354 numarada açılmıştı. Ancak Bon Marche açılmadan önce burada, Fransız İhtilâlinden kaçarak Constantinople'a yerleşmiş, Fransız soylularından "Alleon"ların kışlık konakları vardı.

"Alleon'lar üç kardeştiler, adlar: "Jacques", "Jean" ve "Antoine olan bu kardeşler, kışları Grand Rue de Pera 354 numaradaki görkemli konaklarında, yazları ise Büyükdere'deki büyük evlerinde otururlardı. Soylu Alleon aile 1870'li yıllara kadar bu konakta oturmuşlar, daha sonra, Grand Rue de Pera'ya paralel olan ve

kendi adları ile anılan "Alleon" (Şimdiki Bursa sokağına dik gelen ve Yeni Melek sinemasının bulunduğu sokak) sokağındaki evlerine taşınmışlardı.

Daha önce "Panaia kilisesi" karşısında büyük olmayan bir konfeksiyon mağazasını açan (şimdiki Mısır Apartmanın olduğu yer) "Bortoli Freres" firması, bu yeri Alleon ailesinden satın almış ve buraya iki katlı büyük bir bina yapmışlardı. "Au Bon Marche"nin bilindiği gibi, Petits-Champs des Morts'a (Meşrutiyet Caddesi) da çıkışı vardı. Büyük bir market hissini veren ve herşeyin satıldığı bu görkemli mağaza ad değiştirmişse de, 1960'lı yıllara kadar yaşamını sürdürebilmiştir.

İlk açıldığında firma Genel Müdür G.J.Briancon; Genel Müdür Yard. J. P. Vinventelli; Muhasebeci L.Briancon adındaki üçlü tarafından yönetiliyordu. Ayrıca şu hususa özellikle dikkat edilmesi gerektiği kanısındayım. "Au Bon Marche"nin tüm ilânlarında firmanın "1854" yılında kurulduğu vurgulanmaktadır. Bu tarih kesinlikle doğrudur. Doğrudur da, firmanın "Pera" dışındaki kuruluşu tarihini yansıtmaktadır.

Görüldüğü gibi, firma 1869 yılından başlamak üzere "Au Bon Marche" adı ile "Pera"da faaliyet göstermeğe başlamış ve her konuya el atmağa çalışmıştır. Resimli Kartpostal bu konulardan biridir. "Au Bon Marche" tarafından yayımlanan kartpostalların 600 kadar olduğu sanılmaktadır. Ancak yayımlananlar arasında seri numaralarını takip etmeyen ve numarasız olanlara da pek çok rastlanmaktadır. Bu tür kartlar koleksiyoncular tarafından seri dışı olarak, kabul edilmekte ve koleksiyon ona göre yapılmaktadır. Bortoli Biraderler'in yönetiminde 1926 yılına kadar ayakta kalabilen "Bon Marche", o tarihte satılığa çıkarılmış ve "Karlman" ailesi tarafından tümü ile satın alınmış, bu tarihten sonra "Bon Marche", kapandığı güne kadar "Karlman Bonmarşesi" adı ile yaşamıştır.

Karlman (Carlmann) ailesine gelince; Constantinople'a göç eden "Carl Carlmann" önce "Blum-

Altta: Max Fruchtermann

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA RESİMLİ KARTPOSTAL YAYIMCILARI

- A. Fruchtermann	Rue Mahmoud Pacha 85, Stamboul Grand Rue de Galata - Galata
- David Fruchtermann	Yüksekkaldırım 48 - Galata
- Max Fruchtermann	Yüksekkaldırım 16 - Galata
- A.Zellich et Fils	Yorgancılar No.25 - Galata
- Jacques Ludvigsohn	Selânik Han No.21*- Galata
- Salomon Cohen	Portokaloğlu Sokak - Ortaköy
- E.F.Rochat	Sururi Sok. Semprini Ap.7 - Pera
- Moise Azikri	Postacılar sokak 11 - Pera
- Sarrafian Brothers	Küçük İsmail Paşa Han - Galata
- Rommler - Jonas	
- Au Bon Marche	Grand Rue de Pera 354 - Pera
- Au Petit Bon Marche	Grand Rue de Pera 401 - Pera
- Horticole du Therapia	Tarabya
- Moise İsrailovitch	Hamidiye Cad.81 - İstanbul
- İsaac M.Ahitouv	Yüksekkaldırım Cad. 51 - Galata
- Constantin Balales	Rue Kabristan 125 - Pera
- Cazas Diran	Cite d'Alep No.17 - Pera
- Leonidas Parovolidis	Grand Rue de Pera 69 bis - Pera
- E.K.Sladovitch	Grand Rue de Pera 630 - Pera
- Abraham Adler et Jean Skina	Yüksekkaldırım 35 - Galata
- Misak Arabian	Çakmakçılar Başı No.12 - Stamboul
- G.Breggren	Asmalı Mescid Cad. - Pera
- Vitali Cohen	Grand Rue de Pera 711 - Pera
- A.Galanakis et Cie.	Passage Oriental - Pera
- N.S.Nikolaevitch	Grand Rue de Pera 218 - Pera Yüksekkaldırım 51 - Galata
- Georges Papaantoine Dimitri Christodoulo	Grand Rue de Pera 687 - Pera
- Jean D.Tambacopoulos	Rue Kabristan 17 - Pera
- G.A.Valianos E.K.Sladovitch	Grand Rue de Pera 639 - Pera
- Artin Vartevarian	Babıâli Caddesi 30 - Stamboul
- Hrant Vartevarian	Cağaloğlu yokuşu 2 - Stamboul
- Selim Şamlı	Vezneciler No.78 - Stamboul
- Charles Blitz	Paris
- I.Lapina	Paris
- Leonar	Paris
- Andre Terzis et Fils	Beirut
- Isaac J.Canetti	Edine
- Veltcheff	Varna
- G.S.Vaptsaroff	Varna
- S.Lidgi	Varna
- Düyunu Umumiye Mat.	Hamidiye-Hicaz demiryolu menfaatine mahsus... Açık muhabere vesikası...

berg"ile birlikte, Galata'daki Milet Hanının 1.katında "Carlmann ve Blumberg" adında büyük bir konfeksiyon atelyesi açmıştı. 1896 yılında ortaklıktan ayrılan "Carl Carlmann" bu kez, "Grand Rue de Pera" üzerindeki "Vasil Anastasiadis'in eczahanesi ile, bitişiğindeki modist "Antoinette Marianni"nin dükkânlarını (Şimdiki Sümerbank Mağazasının olduğu yer) devren aldı. "Maison Carlmann" adını verdiği büyük konfeksiyon mağazasını da tek başına burada açtı.

İstanbul'da evlenmiş olan "Carl Carlmann'ın iki erkek çocuğu olmuştu. Büyük oğlu, "Ferdinand Carlmann" 10 Şubat 1880'de Pera'da doğmuş, tahsilini Viyana'daki Yüksek Ticaret Okul'unda tamamlamıştı. Döneminde İtalyanların "Kral Şövalyesi" madalyasını alan, "Ferdinand Carlmann", II. Abdülhamit devri me buslarından "Em. Carasso"nun kızı Mlle. İda Carasso ile evlenmişti. Küçük oğlu "Leopold Carlmann" ise 16 Kasım 1883 tarihinde gene Pera'da doğmuş, ağabeyisi gibi tahsilini Yüksek Ticaret Okul'unda (Almanya'da) tamamlamış, zaman içinde de "Mlle.Bertha Wedmann" ile evlenmişti.

1925 yılının sonunda ve 1926 yılının hemen başında "Carlmann" ailesi "Au Bon Marche" yi satın almışlar ve Bortoli Biraderlerin de yaptığı gibi hemen "Bon Marche"nin üstündeki katlara taşınmışlardı. (Carlmann ailesinin fertleri o döneme kadar Sofyalı Sokak'taki "Hamson Han"da oturuyorlardı. Bu tarihe kadarki "Au Bon Marche"nin öyküsü bu kadar. Tabiî kartpostallarının da.

Yalnız, dikkat edilecek olursa bazı kartpostalların arkasında "Au Petit bon Marche" ibaresi gözükmektedir. Bu tür kartpostalların, "Au Bon Marche" ile yakından, uzaktan hiç bir ilgisi yoktur. "Au Petit Bon Marche" firması önce Postacılar sokağında faaliyet göstermiş, daha sonra Yani Sferopulos tarafından Grand Rue de Pera üzerine "Parfümeri ve tuhafiye" dükkânı olarak 1879 yılında yeniden açılmıştı. Bir ara kapanan bu yer, 1 Temmuz 1882'de konusuna oyuncağı da ekliyerek ve "Au Petit Bon Marche Yani Sferopulos et Cie." adı ile yeniden faaliyete geçmişti. Ancak resimli kartpostallarının 1895 yılından sonra satılmağa başlandığı ve bu firmanın da çok kısa yaşadığı gözönüne alınırsa, yayımladığı kartpostalların büyük boyuta ulaşmadığı kesinlikle düşünülebilir.

Bugünkü Türkçe

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Söze bir deyimle başlamak istiyorum: Lugat Paralamak. Osmanlıcanın, bilenlerce yanlışsız kullanıldığı ve en küçük hataların bağışlanmayarak dergilerde tartışmasının yapıldığı zamanları hatırlayanlar, bu deyimi de bileceklerdir. Bu, yazılarında ya da konuşmalarında, sözlüklerden seçtikleri, okuyucunun da, dinleyicilerin de bir sözlüğe baş vurmadan kavrayamayacağı sözcükleri kullanmak demektir. Bugün de bir sözlüğe başvurmadan, hattâ vurduktan sonra anlayamayacağımız sözcüklerle karşılaşıyoruz. Bu yazı, o tür bir Türkçenin üzerinde duracaktır. Ama önce *Cansiparâne* kelimesinin *cansiperane* sözünü alıyorum. Bu kelime *cansiperane* telâffuzu ile, aklımda kaldığına göre siyasî edebiyatımıza girmiştir. Kelimenin doğru telâffuzuna dilimiz yatmadığı için Osmanlıca-Türkçe sözlüklerin almadığı bu kelimeyi, ancak Farsça-İngilizce bir sözlükte bulabiliyoruz (Steingass, s. 153) *Cansipar*, kendisini başkaları uğruna feda eden; *cansipârî*, hayatın başkası uğruna feda edilmesi; *cansipârâne*, hayatını bir başkası veya bir maksat uğruna feda edercesine.

Asıl söylemek istediğim bu değildir. Buna benzer yanlışlar, eskiden eleştirme ve tartışma konusu edilirdi; bugün bu tür yanlışların doğru mu, yanlış mı olduğu üzerinde durmak artık kimsenin aklına gelmiyor. Çünkü son günlerde dilimize doladığımız *demokrasi* sayesinde, Türkçeden başka bir dille konuşmak ve yazmak yolunda hepimize bir *mesağ* bahşedilmiştir. Bu mesağ, görünüşe bakılırsa, Türkçeyi Türkçeden başka bir dil gibi kullanmak anlamına gelmektedir. O kadar ki, benim gibi bunca yıldır, ilkokuldan başlayıp ortaokullarda, liselerde, Darülfünunda, gerçek hocalardan öğrenip geldiğimiz ve yıllaryılı yüksek okullarda, üniversitelerde öretmeğe çalıştığımız Türkçeyi tanımaz, anlamaz hale geldik; ve ister-istemez, bu yepyeni Türkçeyi erbâbına bırakıp, ne yapsak öğrenemeyeceğimizi görerek bildiğimiz Türkçeyi unutmamak için eski kitaplarımıza ve eski yazarlarımıza döndük. Bu iddiamızı birbir tanıklarıyla göstermeye kalkışmadan önce ele aldığımız yazının bütününü okuyucuların önüne seriyoruz: *Fuzuli'nin Türkçe Divanının Dibacesi ve Bunun Bugünkü Türkçeleri*. Fuzuli'nin metni 270-286'ncı sahifelerdedir, bugünkü Türkçesi de 271-287'nci sahifelerde.

Yazarın bugünkü Türkçeleri diye karaladığı sahifeleri okuyup da bunların Türkçe olduğunu ve bu Türkçeyi anladığını söyleyecek bir okur-yazardan, yaşımıza bakmadan, bu Türkçeyi anlamak ve öğrenmek için, onun rahle-i tedrisi önünde diz çökmeğe hazırız. Ama bu yeni Türkçe öğretmenimize yine de soracaklarımız olacaktır. Aslında *Fuzulinin Dibacesi*'nin Bugünkü Türkçesi diye sıralanan sahifelerin hepsini sormak istiyorsak da, bunların arasından öne aldıklarımız vardır; onlardan başlayarak öğrenmemizi sürdüreceğiz. Divan Dibacelerini bugünkü Türkçeye çevirmeye cüret etmeden önce, Divan şiirini anlamak için ilk öğreneceğimiz kelimenin *Bahr* ve *Buhûr* olduğunu ben mi söyleyeceğim? Yoksa herhangi bir sözlük mü buna bakacak? Yoksa bunu yazar mı *taakkul edecek*? Metindeki *sükkân-ı bihâr-ı buhurı nazm'ı* "nazım denizleri ve okyanusları" diye, Fuzuli'nin dibacesini bu bağışlanmaz yanlışla, bu bilgisizlikle mi anla-

Tahir Özgür, Türkçe Divan Dibaceleri, (Kültür Bakanlığı/1228), 1000 Temel Eser/160.

maya cüret mi edeceğiz? Yazarın izniyle biz bir sözlükte *bihâr* ve *buhûr* kelimelerine bakalım: Bahr (buhûr) nazımda evzânın ayrıldığı şuabât Bahr-i Remel, Bahr-i Hezec (Lugat-i Naci, s. 154). *Buhûr, bahr*'in *cem'i* ve diğer cemi'leri olan '*bihâr*' ve '*ebhur*' yalnız 'denizler' manasına kullanıldığı halde *buhûr* hem bu manada, hem de *bahr-i şiir*de cemi' olmak üzere kullanılır (Lugat-i Naci, aynı sahife). Başka bir sözlükte *bahr*, vezin gurubu, yirmiiki tanedir; bunlardan beş tanesi Arap edebiyatının mahsulüdür. Bu beş veznin hangileri olduğu söylendikten sonra geri kalan onbir vezin hem Araplar, hem de Acemler tarafından kullanılmıştır, denilmekte ve bunların ismi sıralanmakta. Acemler altı tane daha ilâve etmişlerdir ve *bahir*'lerin sayısı yirmiikiye çıkmıştır. Türk şiirinde, yaklaşık olarak, bunların hepsi kullanılmıştır (Redhouse. S. 142).

(S. 271). O sözü yaratan ve konuşan Allah'a sınırsız hamdlar olsun. Burada yazarın 'konuşan Allah' diye söyleyip geçtiği kelime *mütekellim*'dir. Akaid Kitaplarında, ayrı bölümlerde anlatılan bu kelime, Allahın *Kelâm* sıfatıyla alâkalı çetin bir bahistir. Yazar bunu *konuşan* deyip kesmiştir; okuyucu merak etmeyecek mi hiç? Ben Allahu Taalânın konuştuğuna dair, Kur'an-ı Kerîmde kimlerle konuştuğunu biliyorsam da yazarla acaba ne konuştuğuna merak ediyorum. Okumakta olduğum *Günümüz Türkçesine* ve biribirinden ağır yanlışlara baktıkça Allahın yazarla şöyle bir konuşması olmalıdır, diyorum. O, yazara demiştir ki: 'Kendini ve *kullarımı* fâhiş hatalarından sakın."

Metnin aslındaki "*Şiir* bir ziverdir amma biz gibi nakıslara, ol ki kâmildir, anı muhtac-ı ziver kılmamış" dizesinin Türkçesinde, fahiş bir hatâ işlenmiştir: *Şiir bir süstür amma benim gibi* (aslında *biz gibi*) *eksik olanlara, noksansız olan o Allah ki onu* (Hazret-i Peygamberi) süse muhtaç kılmamış (*yaratmamış*). Doğrusu ise, bu değildir. Fuzuli diyor ki "şiir, bizim gibi eksikli olanlar için bir süstür, Hazret-i Peygamber ise kâmildir, eksiksizdir; süse muhtaç değildir; bundan dolayı Allah onu eksikliler için bir süs olan şiire muhtaç kılmamıştır." Burada *Yasin suresindeki âyeti hatırlamak gerektir:* "Biz ona şiiri öğretmedik; zaten ona şiir gerek değildir." Metinde, Peygamberin bir sıfatı olan 'ol ki kâmildir', *Noksansız olan Allah* diye anlamak, tek başına Fuzuli'nin dibacesini anlamadığımıza, anlayamadığımıza tanık olarak yetip artarsa da, daha başka yanlışlara el atmak için aşağıda 273'üncü sahifeyi olduğu gibi buraya geçirdikten sonra, onu izleyecek olan yanlışlara da yer vermek istiyoruz. Aslında 'cânib-i iktisâb-ı âdab'ın Türkçesi *edepler kazanma* değildir. Kamus Tercümesindeki tarif şudur: Devlet-i İslâmiyeden bir müddet mürurunda *Ulum-ı Arabiyye ve eş'âra edeb itlak eyledi-ler, bâis-i te'dib olduğıyçün* (I, 134). Metâli-i ahter-i husûl-i ikbalim'i karşılığı da *"talısilimin türeme yıldızını doğuş yerleri"* demek değildir. Çünki *husûl-i ikbal* terkibini bu Türkçeler karşılamaz. Bu anlaşılmayan yanlış Türkçenin doğrusu şudur: Bana taliimin yüzünü güldüren yıldızımın doğduğu yerler, yoluna konmuş, ıslah ve terbiye edilmiş bir mektebdi ki...

Yazarın *Arapça* ibareleri ve manzum parçaları Türkçeye nasıl çevirdiği üzerinde durmadık. Karanlıkları güzel yüzünün tolunayının ışıklarıyla aydınlatmış olan o insanların en hayırlısı Muhammedi *senâ ederim demek olan üsnî* kelimesini *esnâ* diye okuduğunu farkettik. (s. 273) Bu sahifede yanlışlar sıra beklemektedir. *Yaratılış sayfasında öncesizlik,* 'bidayet-i rûz-ı ezelden' ibaresinin anlaşılır bir karşılığı olmadığı gibi 'Kilk-i kazâ' da *'kader kalemi'* demek değildir. Çünki Kader ve Kazâ başlı başına birbirlerinden tamamiyle ve mefhumca çok ayrı kelimelerdir.

Ölçülülük sevgisi tohumu ekilmiş olan. Bu mevzuniyyet kelimesine bir yandan *ölçülülük* diye tenafüre misal olan bir karşılık vermektir; bu karşılık tutmaz; öte yandan da *vezinli*, bir anlama "manzum söz söylemek, şiir söylemek sevgisinin tohumu" demek olduğunu anlamamaktır. "Ol mecmaın sehâb-ı imtizacından nihâl-i tabiatım nem ceküp" *O kavuşma noktasının uyum bulutundan* diye Türkçeleştirilen bu ifade ile yukarıda *ol taife-i girâmî mudavemet-i sanâyi-i eş'âr...* diye başlayan paragrafta anlattıklarını kasd etmektedir. Aşk sırlarının keyfiyyetini söylemeden anlayanlar, haberdar olalar. Türkçeleştirilmeye kalkılan bu kıt'anın son iki mısraı ilk iki mısradan ayrı imiş gibi anlaşılmış, ona göre de Türkçeleştirilmiştir(!); oysa, bu son iki mısra, kıt'anın ilk mısraını tamamlamaktadır ve kıt'anın anlaşılır Türkçesi şudur: Şiirden, mevzun sözden anlayıp da şiirden söz ederek, güzel yüzlülerin şiirlerin taşıdıkları manalara vakıf olmaları ve böylelikle onların söylemelerine hacet kalmadan aşkın taşıdığı sırların ne olduğunu anlamaları ne hoştur.

Nazım Güzeli, düşüncenin saray perdesinin arkasındayken o yemeiçme meclisini görüp hareket ekme alanına yürüdü. Sabâ rüzgârı latifeyle gonca gibi gönlünü açmak için bülbüle söz anlatma izni verdi. Önce metnin aslını veriyorum: Şahed-i nazm serâperde-i kuvvette iken kıldı ol bezmi görüp fi'l fezazına hıram Gonca-veş gönlünü açmağa letaif birle Bülbüle verdi sabâ ruhsat-ı takrir-i kelam. Önce yazarın hiç anlamadığı ya da bir sözlüğe bakmadığı için yanlış anladığı kelimeler: *Serâperde*: Saray perdesi (yanlış). Doğrusu padişahlar hazeratına has olan otak (Kamus-ı Türki, s. 713); Otağ-ı padişahî (Burhân-ı Katı', s. 346) mahremiyyeti korunmuş yer, harem dairesi (Redhouse, s. 1047 *Kuvve* bak. *Kuvvet*. (Redhouse, s 1500). *Kuvvet lugatinin* aynı olup bazı mürekkebât-ı Arabiyyede *Kuvvet* manasıyla kullanıldıktan başka lisanımızda ayrıca maâni-i âtiyede müstameldir: 1) fikir, niyyet tasavvur. Henüz icra olunmayıp ve fiile gelmeyip tasavvurda bulunan işin hali. 2) Hakikatte ve fi'len olmayup ancak tabiatta olmağıla imkân ve ihtimali bulunan şeyin hali (Kamus-ı Türkî, s

1118), Sözlüklerden bu karşılıkları bulduktan sonra, bu kıt'adan ne anlaşıldığını görelim: Nazım güzeli, yani şiir, daha yazılıp da meydana çıkmadan önce -tasavvur otağında iken- şairlerin toplanıp şiirler okudukları meclisi görüp, o da şiirler yazmağa yöneldi. Gonca gibi güzel, hoş şiirler yazarak -gülün açılıp, bülbülü terennüme getirdiği gibi o da -Fuzuli de- şiirler yazmaya başladı. (273) *Vücut kayığım tabiat yelkeniyle çocukluk bilmezliği deryasından idrak ve duygu sahiline ulaştığı ve arzu ve heves tahriki ile delilik ateşi alevlenüp sıcaklığı can ve gönüle tesir ettiği anda manevi olgunluklar gereğinin seyisi talihimin sert başlı atının dizginini edebler kazanma yoluna yönelip hikmet güneşi tabiat cevherime hünerler kazanmaya rağbet ettiğim zamanda bahtımın gülünü hüner kazanma havasıyla açıldığı demde olgunluk kazanma cevherleri madenim cennetten izler taşıyan bir okul ve talihimin türeme yıldızının doğuş yerleri pek şerefli sonsuz boşluğu servi boylu put gibi güzelleri ile can cennet müjdesini ulaştıran terbiye eden bir mektebdi.* Bu çetrefil, anlaşılmayan, halkaları birbirine geçirilip zincirler gibi şakırdatıldığı için, devam ettikçe içinden çıkılmaz hale getirilen bu uzun cümlenin, bu deli saçmasının Türkçesi olacaktır. Önce bu cümleyi çözmek ve anlaşılır bir cümle haline koymak için, bu zinciri parçalamak, teşbihleri anlaşılır şekle sokmak gerektir. Bunu yapmadıkça, şu cümle, yazarın yapmayı başardığı bir muamma haline, daha açıkçası *bugünkü Türkçe* gayyasına dönecektir. Elimizden, dilimizden geldiği kadar bunu açıklığa kavuşturmağa çalışacağım: Bir gemiye benzettiğim vücudum, tabiat yelkeniyle, çocukluğumun içinde yüzdüğü gaflet denizinden, vaktâki, anlamak ve duymak sahiline ulaşınca, bende birtakım arzuların ve heveslerin uyanması dolayısıyla delikanlılık ateşi alevlendi; bu ateşin harareti canıma ve gönlüme işlediği zaman, manevi olgunluklar, bir seyis gibi, sert başlı bir küheylanı andıran ikbalimin, dizginini edebî bilgiler edinme yoluna döndürdü ve felsefe bir güneş gibi yaratılışımın cevheri üzerinde bilgiler edinme hevesi uyandırdı ve bende edebiyyata karşı bir arzu canlandı; ve bahtımın gülü bu yolda hünerler edinmek havasıyla açıldı; böylece olgunluk kazanma yolundaki cevherlerimin madeni âdetâ çirkinliklerden arınmış, çeki-düzen verilmiş bir mektep idi ki, onun şerefli avlusu, servi boylu, put gibi tapılacak güzellerle cana cennet müjdesini ulaştırıyorlardı.

Devamlı olarak kendinden geçmiş bülbül gibi sarhoş oldum ve güzellere karşı şakımaya yaratılış kabiliyetinden izin buldum. Tabiat ufkuma ölçülülük hilâli doğup o güneş gibi güzellerden şevk nuru kazanmam günden güne o derece fazlalaştı ki az zamanda nazmımın nurları ışıkları ile pek çok şehir ve vilayet doldu. Elbette şeyda bülbül gibi kendimden geçmiş olup ve o güzellere karşı şiirler söylemek için yaratılışımdaki kabiliyyetten fırsat buldum. Tabiatımdaki şairlik ufkuma mevzun şiirler söylemenin hilâli doğdu. O güneş gibi güzellerden şiir yazmak için içimde uyanan arzuların ışığı bende günden güne öylesine arttı ki az zamanda nazmımdaki parıltıların ışınlarıyla çok şehirler ve vilayetler doldu.

(S. 277). Düzgün söyleme şöhretiyle sözüm âlemi kapladıysa da... Yazar edebiyyat kitaplarında ayrı bir bölüm olarak yer alan *fesahat kelimesini, her yerde* "düzgün söz söyleme" diye karşılamaktadır. Ben bu kelimenin, karşılığının bu olmadığını sözlükten alarak veriyorum: 'Bir lisanın doğru ve hatasız ve sühûlet ve selâsetle söylenmesi, ve yazılması; sözün yanlış ve yabancı, yahut nadirü'l-isti'mal kelimelerden salim olmasıyla beraber rabtının dahi kaideye mutabık olması (Kamus-ı Türkî s. 997). *Bu hale mukarin meşşâta-i himmetim reva görmedi ki muhaddere-i hüsn-i nazmım pîraye-i ma'rifetten hâlî nıunassa-i dehrde cilve kıla.* Fuzuli'nin metnindeki bu cümle, yazarın günümüz Türkçesinde şu şekli almıştır:

(S. 277). Bu hale yaklaşınca, himmetimin, gelin süsleyicisi, nazımının güzelliğinin örtülü kadınlarının bilgi süsünden yoksun olarak dünya gelin sandalyesinde görünmesini uygun görmedi ve yüksek istidadının sarrâfı, şiir ipinin düğümünün ilim cevherinden mahrum bir şekilde âlemin boynuna bağlanmasına rıza göstermedi. Bu cümlenin Türkçesi şöyle olmalıydı: Bu duruma gelince, bir gelin yüzü yazıcısının yerini tutan himmetim, iffetli bir kadına benzeyen şiirlerimin bilgi süslerinden yoksun olarak zamanın gerdeğinde görünmesine razı olmadığından.Yazarın yanlışları neler?: *Muhaddere* 'afif kadın' demektir, örtülü kadın, bunu tam karşılamaz. *Munassa-i dehr* 'dünyanın gelin sandalyesi' 'dünyanın değil, 'zamanın' gelin sandalyesi demektir. *Manassa* kelimesi, gelin odası yahut yatağı (Steingass, s. 1229); gerdek, zifafhane, gelin odası (Lehce-i Osmani, s. 1346), *manassa* cihaz odası, hacle (Lugat-i Naci, s. 847). Yazarın, kelimenin bir de *munassa* şekli olduğunu fark etmeyerek bunun 'gelinin güveyi ile ilk defa göründüğü vakit oturduğu yüksekçe mahal (Kamus-i Türkî s. 1417); Lugat-i Naci munassa (gelin sandalyesi, s. 847) Muallim Naci *Manassa* kelimesinin "cihaz odası, hacle" karşılıklarını da verdikten sonra ayrı bir madde olarak *munassa* ile *manassa*'yı fark etmeli diye bir de ihtarda bulunmuştur, ama kime?

Şimdi çok daha inanılmaz bir yanlışa geliyorum. Fuzuli'nin cümlesi şudur: Bir müddet nakd-i hayatım sarf-ı iktisâb-ı fünûn-ı ilm-i aklî ve naklî ve hâsıl-ı ömrüm bezl-i iktisâb-ı fevâid-i hikemî ve hendesî kılmağın mürur ile leâlî-i esnâf-ı hünerden şâhed–i nazmıma pîrayeler müretteb kıldım. *Bir müddet hayatımın sermayesini aklî ve naklî ilimlerin inceliklerinin kazanılmasına sarf ettim ve ömrümün bütününü, felsefe ve matematikle ilgili lüzumlu şeylerin alınıp satılmasıyla geçirip hüner esnâfının inceliklerinden nazım güzeline süsler düzenledim.* "Nakd-i hayatım, hayatımın sermayesi demek değildir, bu bir benzetmedir. Doğrusu şöyle olmalıydı: para yerine saydığım hayatımı aklî ve naklî ilimlerin bütün konularını elde ede-

rek zamanla çeşit çeşit hünerlerin incileriyle şiirlerim dediğim güzellere zinetler düzmeğe harcadım. *Mürur ile* diye başlayıp devam eden bölüm karşılığında da, yazar *ömrümün bütününü* diye başlayarak, metinde bulunmayan bir takım yanlışlarla doldurmuş. *Felsefe ve matematikle ilgili lüzumlu şeylerin alınıp satılmasıyla geçirip* diye uydurduktan sonra, tek başına kendisinin bu işin üstesinden gelemeyeceğini gösteren bir yanlışla okuyucunun karşısına çıkmıştır. Metindeki *leâl-i esnâf-ı hüneri hüner esnâfının incilerinden* diye Türkçeleştirmiştir (!). *Esnaf* gibi yazarın anladığı manâdaki kelimeyi Fuzuli'nin bu metin içinde kullanmayacağını düşünmeden, yakıştırma bir anlamla *bugünkü Türkçemize* yerleştiren yazar, tek bir kelime için, o da bir defacık olsun bir sözlüğe bakmış olsaydı, uydurduğu saçma yerine *esnâf* kelimesi için şu karşılıkları bulacaktı: *Esnâf, sınıf* kelimesinin çoğuludur (Lugat-i Naci, S. 180) *Nevi'ler* demektir. *Sınıf*, gûne ve nevi demektir, cem'i *esnaf* ve *sunûf gelür* (Kamus Tercümesi, III, 647; *sınıfın çoğulu*, cins ve nevi' (Steingass, s. 69). Metinde *çeşit çeşit hüner incilerinden* demektir. Üstelik Türkçede '*inci esnafı*' diye bir tabir ve esnaf olmadığına göre kişi bu terkibin karşısında duraklamalı idi. Dilimin ucuna geleni söylemeden geçemiyorum: Bu, olsa olsa bir *esnaf Türkçesidir.*

(*S. 279*). Bir gün bir nigâr-ı müşkin-hat ki dane-i haline müşk-i Huten demek hatâ idi. Ve zülfi reşkinden Nafe-i Tatârın ruzgârı kara idi. Serv-i revan gibi hırâman hırâman ben üftadesine saye-i merhamet saldı. Bu satırların *bugünkü Türkçesi ise şu:* Bir gün al danesine (benine) Hoten miski demenin hatâ olacağı ve saçına olan kıskançlığından Tatar ceylanının göbeğine günlerinin kararddığı, *miskten ayva tüylerine sahip bir güzel, yürüyen servi gibi salına salına, ben düşkününe merhamet gölgesi saldı...* Fuzuli'nin metnini anlamadığı için, *bugünkü Türkçesiyle* dane-i ali-ne'al danesine (benine) Hoten miski demenin hata olacağı *ve saçına olan kıskançlığından* (kimin saçına acaba?) yazar ne anlamış ki, biz de onu anlayalım? Bunun doğrusu: "Sözünü ettiği güzeli misk gibi kokan saçlarını kıskandığından dolayı Tatar ceylanının talii kararmıştı. Misk âhusunun göbeğinden çıkan miskin rengi karadır. Güzel gencin saçları da siyahtır ve misk gibi kokmaktadır. Bundan ötürü, misk ahusunun göbeğinden çıkan ve rengi siyah olan miskten daha güzel kokan saçlarını kıskandığı için, bu miskin bahtı kararmıştır. *Ruzgar* kelimesinin bir anlamı da "*tali' baht*" demektir. Üzerinde durduğumuz yerden altı satır sonra *düzgün söz söyleme* yine Fesahat karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Ey bahar-ı hüsn-i ibaret'in karşılığı *ey güzellik ibaresi ilkbahar* diye karşımıza dikilmektedir. Oysa, bunun Türkçesi, 'Ey güzel ifadeler kullanan, ey güzel güzel konuşan genç'tir. Fuzuli'nin benzetmelerini, onun ne demek istediğini kavrayıp ona göre Türkçeye çevirmeyi beceremeden olduğu gibi tercümeye kalkıştınız mı, karşınıza bu hangi dilden olduğu belli olmayan *bugünkü Türkçe* çıkacaktır.

Li'llahi'l-hamd irade-i tevfik-ı sübhanî ve meşiyyet-i teyîd-i Rabbânî *türlü eksiklerden arınmış olan Allahın yardım isteği ve âlemlerin besleyicisi Tanrının kuvvetlendirici dileği...* diye beterin beteri, anlaşılmaz bir *bugünkü Türkçe* olarak karşınıza çıkıp sizi şaşırtacaktır.

'Ey düzgün söz söyleme bostanının çiçeği ve ey güzellik ibareli ilkbahar yeşilliği Allaha Hamd olsun. Her türlü eksikliklerden arınmış Allahın yardım isteği ve âlemlerin besleyicisi Tanrının kuvvetlendirici dileği olarak...

Bu Türkçeye çevrilerek şöyle ifade edilebilir: Allaha hamd olsun, tekid ve mubalâğa ile noksan sıfatlardan ve Allahın şanına aykırı düşen bütün alâkalardan tenzih ve takdis ettiğim Cenab-ı Hakkın iradesini kulun iradesine uydurduğu kendi iradesinin ve cümle mahlûkatı besleyip terbiye eden Allahın kuvvetlendirdiği iradesi ile...

Mesnevi ve kasideden mal edinmiştir. Yazara göre bu ne demekse, Aslı: Bazı mesnevi kasaidinden temettu bulmuşlar. Bundaki yanlışın ne olduğunu göstermeye, üstelik bir de doğru Türkçesini yazmağa, okuyucu bende takat kalmadığını anlamış olsa gerektir.

(*s. 281*) Amma iktiza-yı zaman kemal-i istiğnaya ruhsat vermedi, cümlesi şu şekli almıştır: *Zaman şartları, elçekmişlik olgunluğuna izin vermedi.*

Menşe ve mevlidim Irak-ı Arab olup temamî-i ömrümde gayrı memleketlere seyahat kılmaduğuma vakıf oldukta bu illeti mucib-i sakut-ı i'tibar bilmeyeler. *Soyum ve* doğumumun *Arab Irakı olduğunu, bütün ömrümce başka memleketlere seyahat etmediğimi bilerek* bu illeti, itibar sessizliğimin gereği bilmeyeleri... (Yanlışlar düz bırakılmıştır). Eğer şahed-i ifadesi, *eğer güzellik ibaremin dilberinde* diye çevrilmiştir,

(*S. 283*) Zade-i tab'-ı füsunsaz ve netice-i idrak-i sihr-perdazımdur. Bu ifade Türkçeleştirmeden bırakılmıştır. Halbuki Fuzuli'nin ifadesinden haberimiz olsaydı bunu olduğu gibi bırakmayacaktık. Çünki Fuzuli, ibarenin başında *zade-i tab'-ı füsunsuz* demişse bunun devamı olan parçada, *neticesi* yerine 'zadeye' uygun düşmeyen bir kelime kullanmaz; kullanmışsa bunun '*zade*' kelimesine uygun bir eşi olacaktır. Netekim vardı da. '*netice*' kelimesi, yazarın öylece bıraktığı gibi 'netice' demek değil, *döl* demektir (Kamus Tercümesi, I, 832). Yazar nedense, metinde geçen ve *zinet* demek olan *hılye* kelimesini (Lugat-i Naci. s. 36) heryerde hep 'hırka' diye karşıladığı gibi, *tevfik* kelimesini de yardım diye vermiştir; bu kelimenin karşılığı ise, "Allahın iradesinin kulun dileğine uygun olması", demektir. *Cihan-peymâ* kelimesinin burada uygun düşen karşılığı '*cihanı ölçen*' değil, '*cihanı dolaşan*'dır. *Kilk-i küduret-kesir* sözünü '*toz çıkaran kalemi*' diye bugünün Türkçesi ile karşılanmıştır. Yazarın kullandığı, herhalde, bizim bilmediğimiz ve anlamadığımız bir kelime olacaktır? Bizim bildi-

ğimiz karşılık şudur: *Küdüret*, 'bulanıklık' demektir, "*safvet*" mukabilidir, gam ve gussa anlamınadır (Lugat-i Naci, S. 617). *Edâ-yı süsti*, gevşek hareketi değil, gevşek edası, okuyuşu demektir, yani şiir okumaktaki gevşek edası, okuyuşu demektir. Biri ol nâkıs-ı bedsevad ki tab'-ı nâmevzunu ile mecalis ve mehafilde da'vî-i isti'dad kılup şiir okudukda nazmı nesrinden seçilmeye ve edâ-yı süsti ile şahed-i cemalinden nikab açılmaya. *Biri eğri tabiatı ile meclis ve mahfillerde istidad iddia edip şiir okuduğu zaman nazmı nesrinden seçilemeyen ve gevşek hareketi ile mana güzelinin yüzünden örtüyü açamayan o kötü cahil müstensihdir.* Biri yazısı yanlış ve bozuk kişi ki, şiirden anlamayan tabiatı ile meclislerde ve mahfillerde istidadı olduğunu iddia ederek şiir okuduğu zaman nazmı nesrinden ayırdedilmez ve yanlış ve kötü okuyuşu yüzünden mana güzelinin yüzünden perde açılmaz, şiiri doğru okuyamadığı için mana kaybolur.

Ve rahmet-i İzid ol halalzade-i nîknihad ü paki'tikada kim bilir nevres şahed müşahede kıldıkça a'lâkasının hılye-i tahsin ile cemal-i kemaline zinet yetüre ve ednasının şâne-i mürüvvet birle zülf-i hıtâsından ukad-i uyûbın çıkarup ayine-i kudretten saykal-ı ihsanı ile noksan-ı fubarın götüre. *Ve Allahın rahmeti bir yeni yetme güzel seyr ettikçe yücesinin olgunluk yüzüne, övgü hırkası ile süs vererek, alçağının hatalı saçından mürüvvet tarağı ile ayıplar düğümünü çıkarıp kudret aynasından bağış cilası ile eksiklik tozunu silen iyi yaradılışlı ve temiz, mukaddes inançlı halâl süt emmişe olsun.* Görüleceği gibi yazar, bu son paragrafı hiç anlamamıştır, bu son satırlar Türkçeye şöyle çevrilebilir: Allah itikadı temiz ve halâl süt emmiş şu kişiden rahmetini esirgemesin ki, bu kişi ne zaman yeni yetişme (*şiir hevesli*si) bir güzel delikanlı görse alâsının (derecesi yüksek olanın) kusursuz güzelliklerini öğüp alkışlarla süslesin. Ednasının (ikinci derecede olanın) misk gibi kokan saçlarında dolaşmış olan kusur düğümlerini mürüvvet (*hoş görü ve yardım*) tarağı ile tarayup Allahın ihsanı olan cila ile bu kudret aynasını bulandıran tozu silip parlatsın.

Kendisinden yardım istenen Allahın ve kendisine tevekkül edilen Tanrının verdiği nimetleriyle, lutuf ve keremiyle.

☆ ★ ☆

Bakanlığının adını taşıyan bu kitabın bunca yanlışlarla dolup taştığını görünce üzüleceğinden şüphe etmediğim sayın Fikri Sağlar'ın hatırı için olsun, yazar, *sağlam, doğru ve düzgün Türkçe bir cümle yazamaz mıydı, yazmasınmı idi? Şaştık, kaldık doğrusu. Kitabın arka kapağını kaplayan övgüye gelince, bunu yazanın, kitaptan bir sahife okuyup okumadığını ve asıl, anlayıp anlamadığına da ayrıca merak ediyorum.* ★

Türk İhtilâli'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt -II-

HAKKI UYAR

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları 6,
30 Mayıs 1924

"Türk milleti, yenilmeyen, ölmeyen yenilmesi ve öldürülmesi mümkün olmayan bir millettir. Yeter ki idaresinin başında onu anlıyanlar, onun kabiliyetiyle mütenasib yüksek adamlar bulunsun. Milletin böyle adamları vardır.

Türkiye iktisad zümreleri, memleketdeki kıymetleri, manaları devletin umumi hayatındaki faaliyetler ile mütenasib bir suretde Millet Meclisinde behemehal temsil edilmelidir. O zaman meclis rahlelerinde vatanı tam ve maddi manasıyle temaşa kabil olur. Meclis kürsüsünde yükselen sada, Türkiyenin kalbinden kopub gelen bir ses gibi etrafa dökülür. Biliyoruz ki meclislerden maksad ve gaye milletleri ve memleketleri mümkün olduğu kadar ifade etmek, onları temsil eylemekdir. Vatan, millet, memleket bunlar

birer mücerred mefhum olarak telakki edilemez. Bütün bu isimler bize bir hareket, bir faaliyet bir mevcudiyet ifade eder, ve bunları yapan unsurları hatırlatır. Kim iddia edebilir ki memleketin umumi hayatında amil olan onu tekvin eden amiller, iktisad zümreleri meclisde kifayet derecesinde bir mevcudiyet göstermedikçe herhangi bir memleket ve bilhassa Türkiye ve onun yüksek menfaatleri temsil edilmektedir?!. İşte, (asr-ı hazır hukuk-u esasiyesi)nin ve Türk İnkılabının hal etmek mecburiyetinde bulunduğu en esaslı mesele.. Hukukiyatın bu pek mühim işi mümkün mertebe memnun edebilmek için şimdilik bulabildiği ve tavsiye etdiği iki çare vardır. 1. İktisad zümrelerinin kuvvetli teşkilat vücuda getirmeleri kooperatifler, sendikalar, cemiyetler ilh. 2. İş başında bulunan siyasi fırkaların iktisad unsurlarına meclisde az çok bir yer ayırmalarıdır. Şüphe var mıdır ki Türk İnkılabı, Türk istiklali bütün varlığını iktisad zümrelerinin mal ve kan fedakarlığına borçludur? O halde bunları nasıl ihmal edebilir? İhmal ederse kendisini nasıl izah eder? Manası ne olur? Bunlar bir sürü suallerdir ki cevabı ancak iktisad unsurlarının iş başında söz sabi olmalarıyla verilebilir. İnkılab erkanını etrafında toplayan (Halk Fırkası) umarız ki halkçılığın bu lüzum ve zaruretini takib edecek intihabatda ihmal etmez. İnkılabı ve kendisini henüz eksik kalan bir kudretden vatanın en büyük bir kuvvetinden uzaklaşdırmaz, aksi halde yapılan çok büyük işler noksandır, zayıfdır. Fırkaya bu tarz-ı hali tavsiye etmekle beraber, iktisadiyat ulemasından (Layir Biyola) ile hemfikir olarak diyeceğiz ki Türkiye iktisad zümrelerine bilhassa teşkilat lazımdır.Teşkilat mesai erbabının elinde o köprüdür ki geçid vermeyen uçurumları bununla aşabilirler.

(Şarl Jid)in dediği gibi teşkilat, hayatın faaliyetin yarısıdır.[1] Türkiye, milli devirlerini (halk Cumhuriyeti) asrını ve asırlarını iktisad zümrelerinin hakimiyeti günlerinde yaşayabilir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk Teşkilat-ı Esasiyeyi iki kere cereyan eden pek şiddetli müzakeratdan sonra katiyen tesbit etmiş bulunuyordu.[2] Yeni halk devleti en mühim esasatıyla teessüs ediyordu. Artık yedi asır saraylarıyla sultanlarıyla ve bütün hurafat ve sakim ananatıyla yıkılıyordu. Muntazam bir devlet makinası kuruldu. Büyük Gazinin idaresi altında şuurlu bir hükümet iş başında çalışmağa başladı sıra (Misak-ı Milli) nin tahakkuk etdirilmesine gelmişdi. Her tarafda hummalı bir faaliyet görülüyordu. Türk milliyetperverleri bu kadar var edici bir kudret ve fedakarlıkla bütün mahrumiyetler içinde büyük davayı başarmağa yürüyorlardı. Ruslarla Kafkas hükümetleriyle akd edilen muhadenet muahedeleri yeni devletin harici siyasetini tetevvüc etdi, onu manen ve maddeten takviye ediyordu. (Misak-ı Milli) meramını ilk hamlede şarkda infaz etdi. Karabekir Kazım Paşanın kumandasındaki Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları Büyük Ermenistan planını tatbike geçen Ermenileri yıldırım savletleriyle çiğnedi. Bir avuç Türk askeri onbeş gün içinde Kars kaleleri önünde göründü. Bu tarihi mevki bir kaç saat içinde ıskat edildikten sonra ordumuz Erivan üzerine teveccüh etdi. Ermeniler bir daha bellerini doğrultamayacak bir halde tepelendiler ve (Gümrü Muahedesini) imzaladılar. (1338) Siyasi zaruretler ilcaatında Batum Türk menafii için imtiyazlı bir liman halinde kabul edilerek Gürcistanda kaldı.

(Misak-ı Milli)nin şark sınırları Türkün 93 den beri cüda kaldığı mamureler anavatana ilhak olundu. Garb hududlarında Yunanlılar ve onların ardında İtilaf devletleri ve bütün bir Avrupa bekliyordu, şarkda doğan zafer güneşinin ergeç bu zulmetleri de yırtacağında şübhe yokdu. Esasen başka türlü düşünmek mümkün değildi. Birinci İnönü zaferini Londra Konferansı takib etdi. Tokad mebusu Bekir Sami Beyin riyasetinde Londraya izam olunan heyet-i milli emellerimizi tatmin edemeyen teklifatı hamilen Ankara'ya avdet etti. Ve bunlar Millet Meclisinde red olundu. İkinci İnönü muzafferiyetini Altıntaş mağlubiyeti takib etdiği zaman istiklal ve inkılab orduları Sakarya önlerine kadar çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Top sesleri Ankaradan işidiliyordu. İtilaf devletlerinin ve bilhassa İngilizlerin himaye etdikleri düşman orduları vatanın her bucağını yangın ve kan içinde yoğuruyorlardı. Bu kara ve kızıl günlerde her yandan yangın dalgaları içinde kalan Türkiye tarihin en büyük bir Türkiyesi idi. Belki, belki değil muhakkak bütün bir tarihinin en büyük hengamelerinde bu kadar yükselememişdi. Medeniyet eliyle hakkı ve fazileti çiğneyen istilaları karşı bütün yoksulluklar içinde metin kaldı. Alnını bir çelik resanetiyle daima yükseklerde tutdu. Hakka bakdı ve yalnız ona tapdı. Saray en mehuf entrikalarıyla memleketi teslime sürüklüyordu. Türk köylüsü kadın, erkek, çocuk, ihtiyar ilahi bir faaliyetle işe koyuldu.

Sakarya kıyılarına cebhane, erzak, silah taşıyan binlerce kağnı gıcırtıları ve bunları yalın ayak başı açık çeken Türk kadınları ve kim bilir belki açlıktan ağlayan ve analarını takiben koşan yavrucakların feryadı zulümlere karşı isyan eden bir hakkı, hak halinde inleyen ve fakat zaferlere doğru fütursuz yürüyen her vakitden büyük Türkiyeyi gösteriyordu. Nihayet düşman hakkın huzurunda mağlub oldu. Fransızlarda akd olunan Ankara İtilafnamesi cenub hududlarını Fransızlarla bir Türk (Alsas Loren)i bırakarak kurtardı. Bu (Misak-ı Milli)den en acı bir fedakarlık oldu bugün kan içinde çırpınan bu yerleri inkılab ve Türk unutamaz, aziz Türkiye elini bir kere daha sulha uzatdı red olundu. Sabık başvekil Fethi Bey Londradan avdet ederken Türk istiklal orduları Afyon cebhesini yarmış İzmire, vatanın

umumi tahlisine doğru yol almağa başlamış bulunuyordu. Türk başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin "Ordular ilk hedefiniz Akdenizdir!.." hitabı taarruzdan ondört gün sonra infaz edilmiş bulunuyordu. Vatan kurtulmuşdu. (Misak-ı Milli) hududları ihtilalin bükülmeyen çelik bileğiyle tahakkuk etmişdi. Bu eser Türk milletinin büyük evladı büyük Gazinin deha ve mucizesi ifadesi oldu. Türk milleti yenilmeyen, ölmeyen, yenilmesi ve ölmesi mümkün olmayan bir milletdir. Yeter ki idaresinin başında onu anlayanlar onun kabiliyetle mütenasib yüksek adamları bulunsun. Milletin böyle adamları vardır. Zaferi (Mudanya Konferansı) takib etdi. Garbın bir vatansız insan gibi sürmek, koşdurmak istediği Türke şimdi Kars burçlarından Meriç önlerine kadar uzanan toprakları, tarihleri destanlar yazan aziz bir ülke muceb ve vakur bir vatan oluyordu.

(Lozan Konferansı) bu esaslara ve asırlarla süren mücadelelerin silemediği kapitülasyonları imtiyazatı yırttı. Avrupa hukuk-u düveli mefhumuna sığabilecek bir çabda kayıdsız ve şartsız hür ve müstakil Türkiyeyi tanıdı. (Misak-ı Milli)nin bu en mühim kısmı da böylelikle tahakkuk etmiş oldu. Şark Meselesinin tedfin merasiminde hazır bulunanlar emellerinin gömüldüğünü gördüler.

[1] Müessesat-ı İctimaiye Şarl Jit, Fransızca

[2] 337 ve 38 Meclis zabıtları; Erzurum mebus-u sabıkı Celaleddin Arif Bey Mersin mebus-u sabıkı Miralay Selahaddin Bey ve bir kısım rüfekası Teşkilatı Esasiyenin aleyhinde bulunuyorlardı. (93 Kanuni Esasi) sinin ibkasını istiyorlardı. Hakimiyet-i milliyeye büyük bir darbe teşkil edebilecek bir mahiyetde olan bu ısrar başlarında Mustafa Kemal Paşa hazretleri bulunan kahir bir ekseriyetle imha olundu."

Mahmut Esad, Türk İhtilalinin Düsturları 7, 1 Haziran 1924

"İhtilalin düsturları, her şeyin her kudretin fevkinde duran mukaddesatdır.

Bunlar her şeyden büyükdür. Türkiye için hayat, Türkün ve Türk köylüsünün varlığı bahasına vücud bulan bu esasatdadır.

İlk (Teşkilat-ı Esasiye), (Hakimiyet-i Milliye)yi bilakayd u şart millete intikal etdirmiş, milletin yeni hukuku vaziyetini tesbit ve tayin etmiş bulunuyordu. (Misak-ı Milli) fiiliyatda tecelli etmiş, inkılab yeni ve büyük bir eseri başarmışdı. İhtilalin savletleri, (Türkiye Halk Devleti)ni muntazam bir siyasi müessese haline getirmişti. Dünkü mefkure artık elile tutulur, gözle görülür bir hakikat olmuşdu. (1 Teşrin-i sani 338) tarihli kanun, tarihin meşkuk ve biraz karanlık bir noktasını daha tenvir etdi. Saltanat makamı sarahaten ilga olundu. Şübhe yok ki millete ve memlekete ihanet eden bir kudreti inkılab afv edemezdi. Ona layık cezayı verecekti ve verdi. Bu kanun yedi asırlık şahıslar saltanatını tarihe gömdü. Eski Osmanlı İmparatorluğunun mühim bir hesabı da böylelikle tasfiye edilmiş oldu.

(Teşkilat-ı Esasiye)nin behemehal hallini istediği ve hatta evvelden hal etdiği bu meselede müstakil bir kanunla artık tarihe intikal etmiş oluyordu. (Millet hakimiyeti)nin haricde ve dahilde vazıh bir mana ifade edebilmesi için bu mutlaka lazımdı. İhmal edilmedi. Şimdi harice ve dahile karşı tek muhatab, memleketin mukadderatıyla alakadar bir merci kalıyordu. (Türkiye halk hükümeti) saray ve saltanat milletin iradesiyle yok edilmiş hatta tarihde çizdiği son izlerde silinmişdi. Türkiye tamamen bir Cumhuriyet fakat ihtilalin icadgerdesi olan yeni hukuk esasatıyla garb cumhuriyetlerinden daha çok manalı çok ince ve şumullu bir (halk cumhuriyeti) vaziyetine gelmişdi. Halde ve tarihde, halkın irade ve hakimiyetine bu rütbe bir teşekkül izah ve ifade edilmemişdir denebilir. Bunu hukuk tarihleri Türk İhtilalinin deha eseri olarak yad edeceklerdir. 339 tarihinde ilan olunan Cumhuriyet inkılabın esasatını vaz etmiş olduğu yeni bir meselenin adını vermiş olmakdan fazla bir kıymet ve ehemmiyeti haiz değildir. İhtilal bu kadar emek sarf etdikden bu kadar muvaffakiyetleri başardıkdan sonra Türkiyede başka bir idare tesisi günah olurdu. Bu inkılab içinde inkılab ile irtikab olunmuş bir irtica olurdu. Türkiye yirminci asır önünde hayat kabiliyetini başka türlü ifade edemezdi. Yirminci asra halk hakimiyetinden başka bir çehre ile çıkamazdı. Türk İhtilalinin Cumhuriyetden anladığı mana, halkın pürüssüz bilakayd şart hakimiyeti ve bunun en kısa yollardan tecellisidir. Bu esas geriye doğru hiçbir tevil kaldıramaz. Bu prensib zararına yapılacak herhangi bir tadilat irticadır.

Mutlaka imhası lazım gelen bir darbedir. Tadilat ancak ileriye doğru yapılabilir.

İhtilal saltanatı ve makam-ı hilafeti bunun için devirdi.

Türkiye dört sene bu mefkure için yandı ve kanadı. İhtilalin esasatı takib edilecek yolu vazıh ve sarih bir suretde göstermişdir. Şübhe ve tereddütleri izahe etmişdir. Milleti safsata dinleyebilecek bir halden çokdan kurtarmışdır. İhtilalin düsturları herşeyin her kudretin fevkinde duran mukaddesatdır. Bunlar herşeyden büyükdür. Türkiye için hayat Türkün ve Türk köylüsünün varlığı bahasına vücud bulan esasatdadır.

Yeni ve çok kuvvetli esasları ifade eden inkılabın; zaman zaman maruz kaldığı tenkidler arasında pek çok dinlediğimiz bir noktaya şuracıkda ilişmek isteriz. Dediler ve belki hala diyorlar ki "ilk (Teşkilat-ı Esasiye) kısmen de (yeni Teşkilat-ı Esasiye) asr-ı hazır milletlerinden hiçbirisinin desatirine benzemiyor.." Bunu ihtilal hesabına bir noksan değil bir şeref olarak kabul etmek lazımdır. Esasen hiçbir milletin (Kanun-u Esasisi) diğerinin aynı değildir. Çok basit bir noktacığı hatırlatmak isteriz ki milletlerin inkılabları aynı sebeb ve zaruretler tahtında cereyan etmez.

Muhtelif sebeblere, zaruretlere göre yürüyen inkılablar şübhe

yok ki aynı mahiyetde tecelli edemezler. Vakıa (halk ihtilalleri)nin hedefleri birdir. (Halk hakimiyeti) dir. Bu, her memleketin ve her milletin tarihine, tarihinin ve hal-i hazırının vaziyetine, ruhiyatına göre cihazlarla takviye olunarak manasını ifade edebilir. Ortada bir inkılab, yılmaz ve kararları kati muazzam bir inkılab vardır. Manası tahakküm ve tasallut olan hunriz bir eskilik yıkılmış yeni Türkiye vücud bulmuştur. Böyle bir eserin herhangi bir milletin esasatı kopye edılerek bekasına imkan var mıdır? Bunun kendine mahsus bir vaziyeti bir mefhumu yok muydu? Türk kendisine has bir şey yapmak kabiliyetinden mahrum mudur? Hangi millet, hangi kavim ulu orta taklidcilikle bir inkılabı başarabilmiştir.

Tanzimatdan beri kopye usulünü takib eden hangi teceddüd, hangi ıslahat hareketi muvaffak olmuşdur?!. (Asr-ı hazır hukuk-u esasiyesi) ve asr-ı hazırın mütemeddin milletleri ve bunların inkılabları halk hakimiyetini istihdaf etdi ve ediyor. İşte bizim benzemek mecburiyetinde bulunduğumuz bu noktadır. Bu esasdır. Burada zaten beraberiz. Fakat hedefe vüsul için takib edilecek şeylerin tahavvül etmesi hatta bir zaruretdir. Başka türlü olamaz. Türk İhtilalinin kabul etdiği prensibler ise maksada varabilmek için en yeni en kısa yollardır. Bizde mükemmeliyeti iddia olunan (Avrupa Teşkilat-ı Esasiyesi) yine kendi salahiyetdar adamlarının ifadesine göre (hakimiyet-i milliye)yi temsil edebilmek kudretini hergün biraz daha gaib etmiş bulunuyor. Sabık Amerika Reis-i Cumhuru müteveffa (Vilson) (Devlet) eserinde bunu itiraf etmektedir.

(Garb hukuk-u esasiyesi)nin ihtiyarlamış ve yıpranmış olduğunda hukuk uleması müttefikdirler. Milletler (Fransız İnkılabı Kebiri)nin anladığı hürriyet ve hakimiyet mefhumlarından, idare, usullerinden yorgun ve bizar kalmışlardır. Gitgide hukuk safsatası haline gelmekde olan bu esasat yavaş yavaş yerini daha manalı prensiblere terk etmekdedir. Türk İhtilali Düsturlarının kıymetini bununla ölçmeğe kalkışmak Türkiyede yapılan son hareketi anlamamak demekdir."

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları 8,
2 Haziran 1924

"(Hulefay-ı Raşidin)den sonra hilafet makamının vaziyeti fuzuli idi. Bu bir hilafet değil tahakküm ve tasallutun idi. İslam tarihinin seyrinde bir çok isyanların, kıyamların yıkamadığı bu irtica müessesesini Türkün kudsi ihtilali devirdi.

1340 senesi Şubatında İnkılabın reisi Gazi Paşa İzmirde Göztepedeki köşklerinde gazetecilere verdikleri ziyafetde bir hitabe irad etdiler. O güne kadar ihtilal birinci safhasını zaferden zafere koşarak ihmal etmiş ve vaziyetini tesbit ve takviye ile siperlerine çekilmişti. İkinci büyük safhayı açan ve hareket emrini veren bu hitabenin, inkılabın seyrine temas eden mühim noktalardan bazı parçalarını şuracığa nakl ediyoruz.

"Efendiler..... Büyük mühim bir inkılab oldu. Bu inkılab milletin selameti namına hak namına yapıldı. Milletimiz demokratik bir hükümet tesis etmek sayesinde düşman ordularını imha etdi. Vatanı istiladan kurtardı. Türkiyenin yeni idaresi... bazılarının telakki ve tefsir etmek istedikleri gibi geri dahi gitmesi intizar, bir tereddüd vaziyetinde bulunmadığını isbat etdi. Türk tarihinde bir Cumhuriyet devri açdı... Milletin terakki ve tekamül meyil ve istidadına güvenerek, milletin azminden asla şübhe etmeyerek Cumhuriyetin bütün icabatını yapacağız... Mücadele bitmemişdir."

Büyük Gazinin bu sözleri yeni bir hedefi işaret ediyordu. Bu gayeye vüsul, inkılabın tarsini ve mana ifade edebilmesi için mutlaka lazımdı. (1 Mart 1340) tarihinde Meclis huzurunda irad etdiği senebaşı nutkunda ise milletin sakim ananata müstenid hurafatı, bir kabus silker gibi yıkıb atması saati çaldığını vuzuh ve sarahatle ifade etdi. İnkılabın vechesini gösteren bu hitabeyi, ihtilalin esasatı ikmal eden ikinci safha icraatı takib etdi. (Halk Fırkası) ve meclis ictimaları üç gün üçgece devam etdi. (3 Mart 1340) tarihli kanun Cumhuriyet ve hükümet mana ve mefhumda mündemic olan fakat ayrı bir, hilafet makamını ilga etdi. Hicretin onuncu asrında Garb Türklerine geçen bir müesseseyi büyük ihtilal, intikali tarihinden dört asır sonra maziye karışdırdı. Asr-ı hazır Türkiyesi için meseleyi bu yolda haletmek hayati bir zaruretdi. İnkılab bunu görmemezliğe gelemezdi. Görmeseydi çok noksan kalırdı. Türkiye hayat ve şerefini ifade eden düsturları tehlikeye düşebilirdi. Dini mefhuma da sığmayan sabık hilafet müessesesinin eski halinde ibkası bir bidatın temadisine muvafakatdan başka bir şey olamazdı. Biliyoruz ki (Hulefay-ı Raşidin)den sonra ahkam-ı diniyeye mutabık bir hilafet makamı kalmamışdı. Hilafet ve halifelik şu veya bu hanedanın elinde bir tasallutun vasıtası olmuşdu. Halbuki İslam hukukiyatına göre hilafet bir şahıs, bir hanedan meselesi değil, ibadın hukukuna kafil, vatanı müdafaaya, asayişi idameye, lafın kısası asri bir devletin deruhde etmesi lazımgelen vazifeleri başarmağa, kadar bir mevcudiyet, bir hükümet demekdir. Hükümet tesisinden maksad ne ise hilafetden de gaye odur. [1] Bunun muin bir şekli yokdur. Menafine göre hükümet tesisinde yegane ve mutlak selahiyet sahibi olan halk bunu istediği şekilde tecelli etdirebilmek hakkına malikdir. Asr-ı hazır Türkleri de halk hakimiyetine müstenid hükümetlerin en faziletlisi olan cumhuriyet halinde tesbit ve tayin etdi. Hilafeti başka manada telakki etmek, onu veraset suretiyle intikal eder bir müessese halinde tasavvur eylemek sahışların veya bir ailenin sahibkıranlığı, tahakküm ve istibdadını kabul etmek olurdu. Bu, halkın mukadderatını tayinde hakkını ve selahiyetini inkar etmeği ta-

zammun eder ki (İslam hukuk-u esasiye)siyle hiçbir vakit telif edilemiyecek bir nokta-i nazardır. (Hulefay-ı Raşidin)den sonra halifelere fakat daha doğru bir tabirle müstebidlere yardakçılık eden bazı cerrarlar bin bir tevilleriyle hakikati örtmeğe efendilerine yaranarak onların emellerine vasıta olmağa çalışdılar. Ve İslam tarihinin uzun bir devrenin din namına lekelediler. Suistimal edilen hilafet müessesesinin en şedid darbelerine Türk milletinin maruz kaldığını asla unutmamak lazımdır. Sarayın ve sultanların hilafet namına ve fakat kendi hesablarına, kendi tahakküm ve istibdatlarını takviye hesabına takib etdikleri siyaset Türk milleti nasibine kan ve yangın kayd etdi. Memleketi ve milleti içtimai ve milli şuurundan mahrum bırakdı. Onun inkişafına eli baltalı bir mani teşkil etdi. Yaşadığı asrın hayatına layık bir millet olarak yükselebilmesine meydan vermedi. Şübhe yok ki tahakküm ve tasallutun sevdasında olan tacidarların ellerindeki bütün vasıtaları bu yolda istimal etmeleri hayret edilecek bir şey değildir. Pek tabiidir halk hakimiyeti hükümetin bizzat ve bilfiil halka intikali demek olduğuna göre aynı manaya gelen hilafetin de bunda mündemic olacağında şübhe yokdur. İşte inkılab, fuzuli hilafet makamını ilga etmekle onu şeriatdeki vaz-ı hakikisine irca etmiş oldu. Esasen hilafet halk hakimiyetini ifade eden bir müessese olduğu gibi cismani kudretden ayrı, yalnız manevi vaziyetde bırakılması da (İslam hukuk-u ammesi)ne sığamazdı. Mesele bu suretle hal edilmiş olsaydı, büyük bir hataya düşülecek İslam tarihinde bir papalık makamı kabul edilmiş olacakdı.

Kısaca diyebiliriz ki (Hulefay-ı Raşidin)den sonra hilafet makamının sabık vaziyeti fuzuli idi. Bu hilafet değil, tahakküm ve tasallutun idi. İslam tarihinin seyrinde bir çok asırların, kıyamların yıkamadığı bu müesseseyi Türkün kudsi ihtilali devirdi. Dikkate pek layıkdır ki, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde inhitat devirleri, hilafetin Türklere intikalini takib etmekdedir.

[1] Hilafetin Mahiyet-i Şeriyesi Seyid Bey ve bütün fıkıh kitapları"

Mahmud Esad, Türk İhtilalinin Düsturları 9, 3 Haziran 1924

"Hükümet ve devlet mevcudiyetinden ayrı bir hilafet makamının ilgası, Türkiye Cumhuriyetinin dahili ve harici siyaseti muktaziyatından telakki edilmek lazımdır. Bu Türkiye için hayati bir zaruret idi. Garb Türkleri mülga hilafet müessesesinden her vakit her zaman zarar gördü. Cihangirlik siyasetini ve üç yüz milyon İslam aleminin hayali müdafaasını bazen onbeş bazen de on milyonluk Garb Türklerinin omuzlarına yükleten tasallutun hilafeti, Türkiyeyi asırlarca ve bütün bir Garb alemine düşman tanıtdı. Bundan Türk halkı ne kazandı? İstibdadı şiar edinen sultan halifelerin şahısları, sarayları, hanedanı hesabına oluklardan taşarcasına mübarek kanını döktü. Yıllarca asırlarca süren matem ve felaket günleri... Zaman oldu ki Osmanlı İmparatorluğu neresinden dinlense duvarlarında akisleri çalkanan bir enin, bir figan, kabesi halini aldı. Neresine bakılsa siyah ve kanlı çehresi göründü. Ve bütün facialar din namına, hilafet adına irtikab olundu. Davası, Türk milleti hesabına mal edilen İslam alemi bir gün elini müdafilerine uzatmağı ona maddi manevi yardımlarda bulunmağı duymadı, anlamadı. Hatta Türkün varlığına suikastler yapdı. İslam tarihini bu vakıaların en acı misalleriyle doludur. Cihan harbinde Çanakkale önünde Filistin cebhelerinde, Irak çöllerinde Türk karşısında her vakit müslüman denilen yabancıları buldu. İngilizlerin, Fransızların çıkarına döğüşen adamlarla muharebe etmek mecburiyetinde kaldı, hatta o zaman hilafet müessesesine, halifeye en evvel isyan bayrağını açan İngilizlerle ittifak eden Hicaz emiri oldu. Bu adam Hazret-i Peygamberin ahfadından idi. Türke bundan bile hayır ve muavenet gelmedi. Peygamberin ruhunu inletecek kadar mahuf ihanetleri irtikabdan sakınmadı. Ordularımızın ricatında en büyük fenalıkları Suriye İslamlarından gördük. Esasen (İttifak-ı İslam Siyaseti) bir sergüzeşt, bir hülya idi. Hatta İslam milletlerine hükm etmek isteyen cebbar bir hanedanın mütehakkümane emperyalist düşüncelerinden başka bir şey değildi. Başka başka tarihi iktisadi, içtimai, siyasi cereyanlar zihniyetler ifade eden İslam milletleri bir devlet, veya bir konfederasyon bayrağı altında toplamağa kalkışmak kadar manasız ve cahilane bir politikacılık olamaz. Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden ve fakat muhtelif kavimlere mensub olan İslamları bir arada ısındırmak mümkün olmayınca, hilafetin buna bile tesiri imkan haricinde kalınca bütün bir alem-i İslamı birleşdirmek hülyası çok gülünç bir şeydir. Tarihin seyrinde hiçbir devre nasib olmayan bir iş yapmağa kalkışmak neticede Türk milletini ızrardan başka bir mana ifade edemezdi. Ve etmedi. Mısır ve Hindistan müslümanları milliyetperverleri Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi bir kitle haline gelmek için mücadele etmiyorlar. Bizden istifade ederek istiklallerini kurtarmak için çalışıyorlar. Fakat nihayet Türk milleti bunu çok arzu etmekle beraber bu yolda bütün dünyaya meydan okumağa, asırlarca bütün dünya ile dargın kalmağa tahammül edemez. Hakiki vaziyeti cihan harbinde ve istiklal muharebelerinde gördük bize iyilik yine kendimizden geldi. En kara günlerimizde bizi kimse aramadı. Kendisine lazım olan Türk milletini başkalarının uğruna sarf etmek artık memleketin ve tarihin afv edemeyeceği cinayetlerdendir. Esasen hilafeti İslam devletlerinden kısm-ı azamı tanımıyordu. Fas, İran, Afgan hatta Yemen elimizde iken tebamızdan sayılan Zeydiler bile böyle bir makam tanımadılar. Hilafetin Harb-i Umumi esnasında neşr etdiği (Cihad-ı Ekber Beyannamesi) İslam alemini harekete getirmek şöyle dursun Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Türkden gayrı müslümanlara bile tesir edemedi.

Bu hükümet mefhumundan ayrı fuzuli bir hilafet makamının iflasına en beliğ bir delil idi. Hülasa hilafet müessesesi bizde kendi kendine gelin güveği olan dine, akla, mantıka memleketin mali menfaatlerine sığmayan bir vaziyet idi ki bunun masraflarını alnının teriyle Türk çiftçisi kanıyla ve malıyla Türk halkı çekiyordu.

Hilafet makamının ilgasıyla, Türkiye zaafa değil, her vakitden fazla kuvvetli bir vaziyete gelmişdir. Dahili inkişafını harici siyasetini halkın ali menfaatlerına göre idare etmek yeni ve asri Türkiyeyi vücuda getirmek için engeller çiğnemişdir denilebilir. Din tarihleri gösteriyor ki dinler maddi teşekküllere ve vahdetlere, müsbet siyasetlere esas olamaz. Ve olamadı. Din yalnız ve yalnız manevi bir vahdete, kalbden kalbe bir temasa vasıta olabilir. Türk İhtilali bu hakikatleri gözlerinden uzaklaşdıramaz. Türk halkının mukadderatını maceralara bırakamazdı ve bırakmadı. Bırakmayacakdır da."

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları 10,
4 Haziran 1924

Türk İhtilalinin mefkuresi yalnız ve yalnız Türk halkını, Türk müstahsillerini efendi yapmak, onları bilakayd u şart her şeye hakim kılmakdır.

(Tanzimat) programının en esaslı hedefi, Türkiyeyi asri kabiliyetde yeni bir devlet mefhumuyla techiz etmekdi. (Tanzimat)ın geniş düşünceli, açık görüşlü ihtilalcileri maksadlarının yüksekliğine rağmen görüşleri, düşünceleri gibi iş yapamadılar. Biraz erken gelmişler; biraz da günlerinin zihniyet cereyanları dalkavukluğunu yapmak ıztırarında kalmışlardı. Şübhe etmiyoruz ki bütün bu fedakarlıkları yine memleketlerinin selamet ve hayrına diye yapdılar. Fakat herhalde kati derece cesur davranamadılar. (Islahat Fermanı), (Paris Muahedesi)nden kapitülasyonları silemedi. Türkiye parlak bir zaferden sonra, bütün sekametlere malul eskiliğe indirdiği darbeye rağmen Avrupa düveli muhitine giremedi. (Yarım medeni devletler) arasında kaldı. Ve hakkında o muamele tatbik olundu. Çünkü Avrupa hukuk-u düvelinden istifade etmek, Avrupa devletleri zümresine dahil olmak için daha yapılması lazım gelen işler vardı. (93 Kanun-u Esasisi), (324 Meşrutiyeti) bunları hal edememiş hakikatde Tanzimatın ufak tefek tadilli bir zeyli olmakdan ileri gidememişlerdi. 1336 senesi milli hareketi dahili ve harice karşı dört sene süren çok haraketli çok kanlı bir mücadeleden sonra bir asırlık teceddüd tarihimizi esasatı nokta-i nazarından ikmal ve itmam etdi diyebiliriz.

Sultanların temsil etdiği hilafet makamının devlet ve hükümet işlerine müdahalesinin refi daha sonraları ilgası en cezri meselelerden birini teşkil etdi. Bunun neticeleri, asr-ı hazırın manasına göre bir Türkiye yaratılmasına hizmet edebilecekdi. Adliye ve maarif işlerinde vahdet ve bunların bilakayd u şart memleketin ve asr-ı hazır hukukiyatının istilzam etdiği zaruret ve ihtiyacata göre tanzimi ihtilalin pek esaslı icraatındandır. Umur-u Şeriye Vekaletinin ilgası, ve kabine haricinde bırakılmasıyla (Diyanet İşleri Riyaseti)nin ihdası çok fuzuli çok saçma bir vaziyete nihayet vermiş oldu. Bütün bunların eski vaziyeti devletimizin Avrupa devletleri zümresine girmesine mani oluyordu. Türkiye, hukuk-u düvel haricinde hususi muamelelere tabi tutuluyordu. Hukuk-u düvel müellifleri kurun-u vüstai teşkilata tabi bir memleketin Avrupa hukuk-u beynelmilelinden istifadesini kabul etmiyordu. Esasen dinen, aklen, mantıken muhafazasında hiçbir zaruret olmayan bu müessesat memleketimizin inkişafına hail oluyordu. (Medrese) ve (Mekteb) namı altında iki türlü tedrisat yapılan bir memleketde zihniyet ve fikir tecanüsü temin edilemezdi. İkilik kaldırılamazdı. İki muhtelif zihniyetin muhtelif zihniyet cereyanlarının bocaladığı bir memleketde teessüs ve takarrür olamazdı. Bunu behemehal hal etmek lazımdı. Hilafetin adeta ruhbani ve tasallutun vaziyetinde bulunduğu Türkiyede bunu yapmak imkan harici idi. Yapılamazdı. Hilafet müessesesinin lağvından sonra (3 Mart 1340) tarihli (Tevhid-i Tedrisat) kanununun neşr edilmesi maksadı istihsal etmiş değildi. Kitabların ve ders programlarının ihtilalin kabul etdiği zihniyet ve esaslar dahilinde tertib ve tanzimi lazımdır. (Tevhid-i Tedrisat) çerçevesi içinde eski usul takib olunursa yapılan iş gülünç bir şey olur. İnkılab bunu gözlerinden uzak bırakmayacakdır. Adalet müessesatının birleşmesi de aynı ehemmiyet ve kıymetdedir. Ancak eskilikleri yıkarken yalnız şeklen tebeddül ile iktifa etmek ortaya esaslı bir eser koyamamağı istilzam eder. Bunun etrafında yapılması ve işlenmesi lazım gelen daha pek çok işler vardır. Akli on asırlık hem de milli ve muhiti olmayan bir takım müdevvenatın kopyesi olan (Mecelle)nin (Arazi Kanunnamesi) ilh. kanunların tebdili zaruridir. Bunların behemehal her türlü kuyud ve şurutdan azade olarak Türkiyenin ihtiyacatına ve asr-ı hukuk esasatına göre tertibi icab eder. Şeriye Vekaletinin kabinede bulunması dinen, siyaseten esbab-ı mucibesi gösterilemiyecek bir teşkil idi. (İslam hukuk-u ammesi) Şeriye Vekaleti diye bir müessese kabul etmiş değildir. Esasen Şeriye Vekilinin kabinede göreceği bir iş de yokdu. Vaktiyle sultanların efkar-ı umumiyeyi lehlerine iğfal için lehlerine ihdas etdikleri bir makamdı. Bütün tarih içinde vazifesi sultanların müruc-u efkarı olmak oldu. Bunun (Diyanet İşleri Riyaseti) namı altında müstakil ve muhterem bir müessese haline getirilmesi şübhe yok ki hadisata ve zamana daha muvafıkdı. Öyle yapıldı. Bütün bu tahavvüller, Türkiyeyi Avrupai bir devlet haline koyabilmek için ihtilalin büyük fedakarlıklarla vücud verdiği bu yeni vaziyet belki bir kısım insanları gayrı memnun bir hale getirmişdir. Fakat ne beis var? İnkılab bunları Türkün ve Türkiyenin zamanımızın çok sert, çok çetin hayatıyla behemehal boy ölçüşebilecek bir

hale gelmesi için yapdı. Ve Türkiyeyi o hale getirdi. (Lozan Muahedesi) bütün bu heyecanlı ve ilahi mücadelenin ilk semeresi gibi tecelli etdi. İnkılabın daima suikasdlar karşısında kalabileceğini bir an için unutmamak, hatırdan çıkarmamak lazımdır. Yılmaz Türk İnkılabının ve onun neticeleri bazılarının hoşlarına gitmeyebilir. Bazılarının menfaatlarına dokunmuş olabilir. Türk İhtilalinin mefkuresi, yalnız ve yalnız Türk halkını, Türk müstahsillerini efendi yapmak onu herşeye bilakayd u şart hakim kılmakdır. Türk genci ölümlere karşı bu maksad yolunda güle güle yürüdü. Herhangi bir suikasd mutlaka imha olunacakdır. İnkılaba kasd etmek Türke Türkün ali menfaatlerine kasd etmekdir. Hatırlatalım ki ihtilal nazarında bütün mürtecilerin bütün sultanların, düzme halifelerin başları Türk köylüsünün yırtık çadırının bir ayıbını bile ödeyemez."

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları 11,
5 Haziran 1924

"Layik bir hükümet lazımdı. Memleket işlerini yalnız ve yalnız Türk milletinin ali menfaatlerinden mülhem olarak yapacak bir hükümet lazımdı. İhtilal bunu yapdı.

Hilafet, hükümet ve cumhuriyet demekdi. İmamet de aynı manaya ve bu mananın ihtiva etdiği vazifeleri ifade eder. Bunun içindir ki hilafet namını fuzuli olarak taşıyan eski tasallutun müessesesine nihayet verilmişdi Memleket ve Türk milleti ihtilalin yılmaz ve kati savletiyle bu tahakküm idaresinden kurtarıldı. Ve bütün idare dizginlerini eline aldı. Şübhe yok ki Türkiye İslam aleminin gösterdiği mefruz ve muhil-i teveccüh ve muhabbet saikasıyla mevcudiyetini muhafaza etmiyordu. Bu teveccühe mefruz ve muhil diyoruz. Hakikatde böyle bir şey yokdur denebilir. Uzaklara gitmeğe ne hacet... eski Osmanlı İmparatorluğu asırlarca ve fasılasız, Arablarla, Arnavudlarla ilh. İslam unsurlarıyla döğüştü. Ve zararın en büyüğünü bunlardan gördü. Bütün bunlar Türklüğün kötülenmesine hadim değil, zaaflarına sebeb oldular. Son günlerde, Türk vatanının en tehlikeli en matemli günlerinde müslüman adını taşıyan Çerkeslerin neler ve neler yapdıklarını unutacak bir Türk kalmamışdır sanırız. İslam aleminden bazı samimi insanların Türkiyeye gösterdikleri teveccüh herhalde hükümetimizin ismine hilafet adını vermekliğimizden ileri gelmemişdi. Ve yine muhakkak ki geçen hilafet, hilafet müessesesinin başında tereddiye düşmüş bir hanedanın bulunmasından neşet etmiyordu. Bütün bu teveccühler Türkiyenin kuvvetli bir müslüman devleti olmasından idi. Ve esir İslamlar bu kuvvetden meded bekliyorlardı ve bekliyorlar. Son istiklal harblerindeki muvaffakiyet sırlarını, ondan evvelki Türk mevcudiyetini İslam aleminin lafzda kalan muhabbet ve teveccühlerine atf etmek, Türk miletinin bununla yaşamış ve yaşatmış olduğuna inanmak bütün bir tarih içinde milliyetlerinin, vatanlarının, şereflerinin itilası yolunda can veren ve hala kanları kurumayan Türk şehidlerini mezarlarında bile dilhun eder. Bunlara acımak, hakikati aramak ve görmek lazımdır. İnkılap gözlerini hakikatlerden uzaklaşdıramaz, nankörlük edemezdi. Eğer iddia edildiği gibi Türkiyeye İslam aleminin bir teveccühü ve bu teveccühün maddi ve manevi bir ehemmiyeti var ise hilafet ve imametden murad hükümet ve cumhuriyet olduğuna göre müslümanlar, neden bu temayüllerini yeni Türkiyeye karşı esirgeyeceklerdir? Sebeb nedir? Yoksa Türkiye Cumhuriyeti onların itimadına mazhar olabilmek için kendisini hurafatdan ibaret bulunan kurun-u vüstai bir idare içinde mi bırakmalıdır? Şiarları istibdad, tahakküm, tasallutun olan bir hanedanın emiri münzelesine mi inmelidir?! Yirminci asır ortasında Türkiye öyle bir çehre, bir vaziyetle nasıl ve ne suretle hayat kabiliyetini gösterebilir, ben yaşamağa layık bir camiayım diyebilirdi? Yoksa İslamiyetin muhabbetine liyakat kesb edebilmek için yeşil sarıklı, sarı pabuçlu, boyundan aşkın bir asayı, bir zulüm idaresini mi ibka etmek lazımdı? İslam kardeşlerimizin sevgilerini ve muvaffakiyetlerini, ergeç istiklallerine nail olmalarını candan ve gönülden arzu ederiz. Hatta yalnız, bunu onlar için değil, dünyanın bütün mazlum milletleri için temenni etmek bizim ve bizim olan inkılabımızın şiarıdır.

Ancak hiçbir vakit zamanların değişmesiyle, ihtiyaçların tebeddül edeceğini unutmamak vaktin manasına göre bir insan bir memleket olmak lüzum ve zaruretini hatırdan çıkarmamak lazımdır. Esasen bizdeki mülga hilafet müessesesi tarihin seyrinde hiçbir gün ne dine, ne zamana, ne de ihtiyaca tevafuk etmemişdi. Edemezdi. Çünkü şekli ve vaziyeti itibariyle batıldı. Hilafetin lağvı kararları esnasında o kadar safsatalar ortaya atıldı ki, camilerde nasıl namaz kılınabileceği, Cuma namazlarının nasıl eda edilebileceği mevzuubahs oldu. (İslam hukuk-u esasiyesi)ni bilenlerce bu pek acı bir cehlin zaafından başka bir şey değildi. Bunu düşünenler İslam esasatını bilmiyorlardı. Zan ediyorlardı ki Allaha ibadet edebilmek için mutlaka halife ismini taşıması lazım gelen bir şahsın müsaadesi lazımdır. Sanki halife denilen şahıs yeryüzünde Tanrının müdde-i umumisi veya vekili idi.. Bundan daha batıl daha saçma bir fikir olamazdı. Hükümet ve cumhuriyet esasen hilafet, bu da milletin, halkın idare ve hakimiyetine müstenid bir kudret demek olduğuna göre, asıl bunun icazetiyle Cuma namazlarının ifası lazım gelirdi. Nitekim öyle oldu ve öyle olması lazımdı. Bundan yirmi beş otuz sene evvel cereyan etmiş bir vakıayı şuracıkda hikaye etmeyi mesele ile sıkı, fıkı alakadar görmekteyim.

Bir Cuma günü Kuşadası'nda ahali camide toplanır. Namaz vakti gelir. Fakat imam ortada yok. Cemaat bekler, imam yine gelmez. Meğer imam efendi o gün bağına gitmiş, vekil bırakmağı unutmuş. Ahali halife tarafından mensub veya onun nasb etdiği kimse tarafından bir vekil bulunmadıkca Cuma namazı kılınamayacağına zahib olur ve cami-

den çıkmağa başlar. Halk arasında Koca Müftü namı verilen merhum Hoca Nuri Efendi keyfiyetden haberdar olur. Derhal cemaatın önüne çıkar. Çabuk sokakda bir jandarma bulunuz. İçinizden birisini, ehil olanı imam tayin etsin. Namazınızı kılınız der. Bu suretle mesele hal olunur. Nuri Efendi merhum (İslam hukuk-u esasiyesi)nin manasını çok iyi anlamış bir zatdı. Hilafetden maksadın hükümet olduğunu biliyordu. Jandarma hükümetin mümessili idi ve salahiyeti haizdi. Fakat hakikati gören Hoca Müftü az daha zamanın hışmına uğrayacakdı. Hilafet tasallutun haline inkılab etdikten sonra halifelerin namlarına hutbe okutdurmaları imamları kendi iradeleriyle nasb etmeleri hep nüfuz ve tahakkümlerinin neşri içindi. Bunun için İslam milletleri uzun zamanlar birbirlerini kırdılar. Bütün bu facialar din perdesi altında, din namına irtikab olunuyordu. Bir iki yercik müstesna olmak şartıyla Türkiyeden başka hiçbir yerde halife namına hutbe okunmuyordu.

O yerlerin imamları halife tarafından nasb olunmuyordu. Bunların kıldıkları namaz hiç hükmünde mi idi?! Şüphe yok ki hayır... Kulun Allah'a karşı olan ibadetinde hiçbir mutavassıt aranamaz. Kul ile Allah arasına hiçbir mevcudiyetin girmeğe hakkı yokdur. Bununçündür ki din işlerinden hükümetin elinin çekilmesi lazımdı. Layik bir hükümet lazımdı. Memleket işlerini yalnız ve yalnız Türk milletinin ali menfaatlerinden mülhem olarak yapan bir hükümet kurmak lazımdı. İhtilal bunu yapdı. İhtilal de böyle yapdı. Yapmak mecburiyetinde idi. Aksi vicdanlara tecavüz ve tahakküm olurdu. Bu ise zülmün en büyüğüdür. Bunu ne İslamiyet ne asr-ı hazır zihniyeti tecviz edemez. Çünkü dinin, şunun, bunun elinde vasıta-i tahakküm olmasına bais olur. Tarih böyle kayd ediyor ve böyle söylüyor."

Mahmud Esad,
Türk İhtilalinin Düsturları 12,
6 Haziran 1924

"İhtilal esasatını tesbit etdi. (Asr-ı hazır hukuk-u esasiyesi) ne memleketin siyasi ictimai ihtiyacatına göre yeni bir (Türkiye Cumhuriyeti) vücuda getirdi. Demokratik inkılab bütün bu muvaffakiyetlerin sırrıdır. Bunları yaşatabilmek için Türkler ve Türkiye bu yolda yürümek ve inkişaf etmek mecburiyetindedir. Bizim için tereddüd zamanları çokdan geçmiştir. Geriye doğru avdet edemeyiz.

Yedi asrın hazan yaprakları gibi önümüze döktüğü kanlı ve siyah tecrübeleri tekrar edemeyiz. Bu vaziyeti emniyet altına almak lazımdı. Bütün bu eskiliğin ve irticaların mümessili olan bir hanedanı memleket haricine çıkarmak zaruri idi. Cumhuriyetin ve inkılabın bütün icabatı yapıldıkdan sonra bu hanedan Türkiye'de kalamazdı. Aksi takdirde bir sürü kundakcı halk ihtilalinin vücuda getirdiği müessesat arasında bırakılmış olurdu. Bu bir tehlike idi. (3 Mart 1340) tarihi bunu da hal etdi. Ve Osmanlı hanedanını hudud haricine çıkardı. Bu suretle inkılab ve memleket muhakkak suikasdlerden kurtarılmış oluyordu. İhtilal son bir tasfiye muamelesini de bu suretle bitirdi. (Fransız İhtilal-i Kebiri) de aynı tasfiyeyi yapmışdı. (Halk ihtilali) yapan memleketlerin hiçbirisi bu muameleyi ihmal etmedi. (3 Mart 1340) günü, sabık Osmanlı İmparatorluğunun son izleri de inkılab müessesatının arasından silinmiş ve atılmış oldu. Yedi asırlık bir tarihin hesabları böylece kapatıldı. Bir daha açılmamak üzere kapatıldı.

(Yeni Teşkilat-ı Esasiye), ihtilalin ilk manasını ifade eden birinciyi itmam ve ikmal etdi. (Türkiye Halk Cumhuriyeti) nin mahiyetini gösterdi. Fakat herhalde bu yeni Teşkilat-ı Esasiye, birincisinden bazı fedakarlıklar yapdı. İşleri hep sağdan gördü. Halk hakimiyeti esasatı çok kuvvetli olan Birinci Teşkilat-ı Esasiyeden yapılan fedakarlıkların yeniden tazmini lazımdır. Bu, halk inkılabı için bir şeref işidir. Halk hakimiyetinin teessüsü sadedinde hayati bir meseledir. Türk İhtilalinin en temiz en saf çehresi Birinci Teşkilat-ı Esasiyedir. Tabiki (Fransa İhtilal-i Kebiri)nin en saf çehresi (Hukuk-u Beşer Beyannamesi) olduğu gibi bunun esasatından mana ve ruhundan yapılacak fedakarlıklar inkilaba karşı daima bir irtica telakki edilmelidir. Yeni Teşkilat-ı Esasiye bundan malesef bazı tadiller yapdı. Bunları (Türkiye Hukuk-u İhtilal Esasiyesi) adlı eserimizde daha etraflı tetebbu edeceğiz. Ancak nokta-i nazarımızı izahen şu noktacığı işaretlemeği faidesiz bulmuyoruz, bu bir misaldir. Birinci Teşkilat-ı Esasiye, "İdare usulü bizzat ve bilfiil milletin mukadderatını idare etmesi esasına müsteniddir." diyordu. Yenisi bu çok mühim umdeyi hazf etmişdir. Büyük bir hata, bir noksandır. (Halk Fırkası) programına da muhalifdir. Bu ve bunun gibi hataların ergeç tashih edileceğinde inkılaba sadakat gösterileceğinde şübhemiz yokdur. Başka türlü olamaz. Mamafih (Halk Cumhuriyeti)nin doğru dürüst bir Kanun-u Esasiye sahip oluşu da memnuniyetle karşılanmağa layık bir hadisedir. (93 Kanun-u Esasisi) inkılabın urefasında amelden sakat olmuşdu. Bunun yeri doldurulması ve Cumhuriyetin şiarı söylenmek ve gösterilmek lazımdı. Bu yapıldı. Fakat vücuda getirilen eser, Türk İhtilalinin temellerini, düsturlarını ifade etmiyor. Noksandır.

Türk İhtilali siyasi düsturlarını, siyasi ve ictimai müessesatını ikmal etmiş olmakla beraber bunları halkın malı yapabilecek teminatı vücuda getirmiş değildir. Bizce ihtilalin üçüncü safhası olacakdır Türkiye'de (Halk Cumhuriyeti)nin tesisi, (halk hakimiyeti)ne müstenid bir idarenin, (Milli Hükümet)in tekrar ve tesbiti ancak ve ancak iktisad ve maarif teşkilatının kurulmasına mütevakkıfdır Bu teşkilat Türk Halkını ve onun menfaatlerini ne dereceye kadar yakından ifade ederse o rübte bir halk, bir millet devri küşad edilmiş olacakdır. Mamafih yapılan şeyler büyükdür. Üçüncü safhaya girebilmek için vaziyeti ve zemini hazırlamışdır."

İnsaniyyet ve Kavmiyyet

KUDRET EMİROĞLU

Çerkezler kendilerine Adıghe der. "Adıghe sözcüğü, babanın sulbundan gelen anlamında bileşik bir sözcüktür, AD-I-GHE sözcüklerinden oluşur, A'D, A'DE, A'T, DI, TI Adıghece baba, GHE erkek cinsel organları demektir. Yani Adıgheler kendilerine (Adem) Babanın çocukları demektedirler".[1]

Sözcüklerin Dilinden Adıgheler adlı kitabında Ali Keskin (Çurey) Adem ve Adıghe sözcüklerinin etimolojik kökenlerini açıkladıktan sonra, Nisa (Havva değil?) sözcüğünün de Adıghe dilinde 'eğitilmiş anne' anlamına geldiğini ortaya koyup, Adıghece 'insan' sözcüğünün etimolojisine geçiyor: "TSVIXU: bu sözcük TSVIN defihacet, XUJ, FIJ beyaz olmak üzere iki sözcükten oluşmaktadır. İlk insanın 'doğum' olayına bakışını açık ve seçik bir sese dönüştüren bu sözcük insanın yaradılışındaki gizi de günümüze taşımıştır".[2] Adem'le Havva'nın Sami geleneğine ait oluşuna da karşı çıkılmaktadır: "Yani Adem ile Nisa'nın Adıghe olduğunu mu iddia ediyorum... neden olmasın. Bunun aksi bir belge mi mevcuttur? Kaldı ki Adıgheler de insandır. Bunun tersini söyleyebilir miyiz? O halde ilk insan Adem neden Adıghece konuşmamış olsun. Bizce Adem'in kullandığı dil Adıghece idi. Aksi kanıtlanana kadar bu tez doğrudur."[3]

Claude Lévi-Strauss, ırkçı önyargıya karşı mücadele amacıyla hazırlanan UNESCO broşüründe şunları söylemektedir: "İnsanlık kavramı çok geç ortaya çıkmıştır ve yayılması sınırlıdır. İnsanlık on binlerce yıl boyunca kabilenin, dil birliğinin hatta bazan köyün sınırlarında biter; ilkel diye adlandırılan büyük toplulukların çoğu, kendilerine göre, tümüyle 'kötüler', 'reziller', 'yer maymunları' ya da 'bit yumurtaları'ndan oluşan diğer kabile, topluluk ve köylerin, insanlığın -ya da doğanın- erdemlerini paylaşmadıklarını varsayarken, kendilerini 'insanlar' (hatta bazan -hafifce fısıldayalım- iyiler, mükemmeller, kusursuzlar) anlamına gelen bir adla tanımlamışlardır. İşi çok kez yabancıyı, artık bu en alt gerçeklikten de yoksun bırakıp, bir 'hortlak', bir 'hayalet' gibi görmeye kadar vardırırlar. Büyük Antiller'de, Amerika'nın bulunmasından bir kaç yıl sonra İspanyollar, yerlilerin bir ruh taşıyıp taşımadıklarını anlamak için araştırma ekipleri yollarlarken, yerliler, beyaz tutsakların ölülerini, çürüyüp çürümediklerini anlamak için sürekli gözetim altında, suda tutuyorlardı."[4]

Adıghelerin kendilerini 'Babanın sulbundan gelen' olarak tanımlamalarıyla, öteki uluslar tarafından Çerkes diye adlandırılmaları[5], dil topluluklarının kendilerini 'insan' olarak tanımlamaları ve ulusal adlarını başkalarından almaları genel kuralına uyum gösteriyor.

Finler kendilerine Suomi, Basklar Eusktarak veya Euskaldunak, Ermeniler Hay, Japonlar Nippon veya Nihon, Arnavutlar Şkiptar veya Şkipni, Zazalar Dimli, Lazlar Çanuri, Gürcüler Kartvel, Çeremişler Mari, Buşmanlar San... der.[6] Tüm dünyada Eskimo olarak bilinen insanlara bu adı komşuları Algonkin dil grubundan Kriler vermişlerdir, Kri dilinde *Askimeg* çiğ balık yiyen demektir. Eskimolar kendilerine *inuit* yani insan derler. Krilere de bu adı başkaları vermiştir, kendilerine *Iyiniwok* veya *Nehiyawok* yani 'ilk ırktan olanlar' derler. Güney Af-

rikalı Hotantoların kendilerine verdikleri ad *Khoi-khoin* 'insanlar içinde insan olanlar' demektir. Hotanto adını onlara, dillerindeki dişler arasından çıkarılan seslerin bolluğundan dolayı Boerler vermişlerdir, *'hatenen en toteren'* kekeleyen ve sürçen tanımından çıkmış bir addır.[7]

Kızılderili kabilelerin komşularınca verilmiş birçok adları vardır. Örneğin tarihe Navaho adıyla geçen kabileler kendilerine *Dĭné* halk der. *Na'-va-hu* Tewa dilinde büyük ekili topraklar demektir, İspanyollar Tewa topraklarına giren Dĭné'lere, Apaçe kabilelerinden ayırt edebilmek için *Apaches de Navajo* demişlerdi. Hopiler Dĭné'lere *Tasàmewé* alçaklar, Apaçeler *Yoetahà* veya *Yutahà* Utelerin sınırında yaşayanlar der. Apaçelerin adı Zunilerden gelmektedir, düşman demektir. Apaçeler kendilerine *Shis-Inday* orman insanları derler. Çeyenlerin Apaçelere verdiği ad *Xa-he'-ta-no*'dur, saçlarını arkadan bağlayanlar demektir. Çeyenler kendilerine *Dzı'-tsıistas* 'bize benzeyen insanlar' der, Çeyen adı Siucadır, yabancı bir dille konuşan demektir. Siuların adı ise Chippewaların verdiği Nadowe-is-in engerek sözcüğünün Fransızca söylenişi *Nadowessioux*'tan gelmektedir. Siuların kendilerine verdikleri ad *Dakota*'dır, 'bağlaşıklar' demektir.

Kabile sayı ve nüfuslarının az olduğu kuzey kutup kuşağında dil gruplarının adları insan-halk (İnuit, Tlingit, Haida, Dene) anlamlarına gelirken, güneye inildikçe bu sayılar artmakta, dil grubunun adı 'insan'ken, kabile adları doğuda, ormanda, ırmak kıyısında yaşayanlar, uzun evde oturanlar gibi tanımlayıcı adlara dönüşmektedir. Örneğin büyük dil gruplarından Algonkinlerin adı Micmacların önceleri yalnızca Weskarini kabilesine verdiği *Algoomeaking* 'balık veya geyiklerin mızrakla avlandığı yerdekiler' adından gelmektedir. Algonkin grubundan kuzeyde yaşayan *Abnaki*lerin adının anlamı 'doğuda yaşayanlar'dır. Kendilerine ayrıca *Alnabai* insan derler. Algonkin grubundan en güneyde yaşayan *Delaware*ler kendilerine *Abnaki* veya oluşturdukları konfederasyon adıyla *Lenni Lenape* gerçek-normal insanlar derler. Delaware adı Virginia'nın ikinci valisi Lord Delaware'den gelmektedir. Mohavklar Delawarelere *A-ko-tea-ka'ne*[n] der, konuşmaları karışık olanlar.[8]

Batı dillerinde Hintli (*Indian, Indos, Indio*, vb.) olarak adlandırılan Kızılderililer tek bir ulus değillerdir. Kızılderili dillerinde kızılderili sözcüğü yoktur. Beyaz adamın gelmesinden sonra her kabilenin öteki kabileler ve beyazlarla ilişkisi kendi toplumsal-siyasal örgütlenme biçimi ve tarihine göre belirlenmiş fakat sonuçta beyazlar tarafından yok edilmek kader olmuştur.[9] Beyaz adama, *beyaz adam, göğsü kıllı, kıllı ağız, denizden gelen adam, şapkası alnını örten adam, kulakları saçından çıkan adam, sivri kulak, eşek, hayalet, bilinmeyen halk, evi denizde olan adam* gibi adlar verilirken,[10] bazı kabilelerde insan sözcüğü Kızılderili anlamını kazanmıştır. Katolarda özgün anlamı 'hayvan olmayan' olan *na nesh* sözcüğü beyazlar geldikten sonra Kızılderili anlamını kazanmıştır, çünkü beyazlar bir başka türü olarak hayvan kategorisine girmektedirler.[11] Cocopa dilinde beyaz adam Amerikalı sözcüğünden gelen *Mirikan, Rikan*'dır; insan, kişi anlamına gelen *capày* sözcüğü Kızılderili anlamını kazanmıştır. Kendilerine Capày K^{w}apà derler; *k*^{w} ki, o, olan, *apà* erkek , *k*^{w}*apà* erkek olan.

Kabile adı 'insan'la birlikte kabilenin ergin erkek bireyi, koca ve savaşçı anlamlarına da gelebilmektedir. Çingene dilinde *Rom* hem Çingene hem erkek ve koca demektir. Bugünkü anlamı rütbesiz asker demek olan *er* sözcüğü Eski Türkçe'de insan, erkek, koca ve savaşçı demektir.[12] Yunanca *andropos* insan ve *andras* koca aynı kökten gelmedir. Latince toprak humus sözcüğünden türetilen *homo* sözcüğü de yaya asker anlamına gelmekteydi. Fransızca *homme*, İtalyanca *uoma* insan ve erkek anlamlarındadır. İngilizce'de insan*human being* insani varlık ve *man* erkek, adam, insandır. İnsani, insancıl, insanlık kavramları Latince'den alıntılanmışken *man* Germen kökenden gelmektedir. Man sözcüğünün Got dilinde *manna* düşünmek kökünden geldiği ileri sürülmektedir; sözcük çok eskidir ve mitolojiktir. Sanskritce ve Frigcede bulunur. Tacitus eski efsanelere dayanarak Germenlerin Mannus adlı ortak bir atadan geldiklerine inandıklarını yazar. Almancada insan, kişi, erkek, adam sözcükleri bu kökten gelmektedir. Germenlerin İskandinav kolundan Norveçliler kendilerine *Normaner, Nodmannisk* kuzeyli insan-adam demektedirler.

Avrupa'da aynı dil grubundan kabileler ayrı ayrı uluslaşmışlar ve adlar almışlardır. Örnek olarak İslav dilleri İlk-İslav dilinin bir lehçesinden, ilk-İslav dili de Baltık dillerinin kaynaklandığı İlk-Baltık dilinin de atası olan bir dilden türemiştir. Slav-İslav sözcüğü görkemli, soylu anlamına gelmekteydi. Germen kabilelerin İslavları köle olarak satmalarıyla sözcük *sclavus, esclave*, eski İngilizcede *sclave* ve XVI. yüzyıldan itibaren *slave* biçimleriyle köle anlamıyla yerleşti. Bugün İslav dillerinde *clovek* (Slovak, Sloven, Çekce), *czlowiek* (Lehce), *covjek* (Sırp-Hırvatca), *çilovyek* (Rusca) ve *çovek* (Bulgarca) biçimleriyle insan ve adam anlamlarına gelmektedir.

Almanlar kendilerine *Deutsch* derler. Fransızlardan alıp kullandığımız *Alman* sözcüğü *Alaman* adlı bir Germen kabilesinden gelmektedir. Germen adı ilk kez Ren ırmağını geçen ve Tungrlar alarak adlandırılan kabileye Latinler tarafından verilmiştir. Latince *germen* tohum sözcüğünden türetilen *germanus* ortak ana babaya sahip, bu nitelikleri taşıyan anlamına gelmektedir. İtalyanlar

bugünün Almanlarına *Tedesco*, Finliler *Saksalainen* demektedirler. Deutsch sözcüğü halk anlamındaki *diot, diota* sözcüğünün sıfat hali *diutisc*'ten gelmektedir. Hollandalıların kendilerine verdikleri *Dutch* adı da aynı sözcüğün farklı söylenişidir.

Afrika'nın büyük dil gruplarından olan Bantu grubunda *bantu* sözcüğü (Lingolaca *bato*, Kikongoca *mbanta*, Çilubaca *mbantu*) insan demektir. Bantu dillerinde kabile sözcüğü de aynı kökten türetilmiştir, Kikongoca *mbanta ya*, Lingolaca bato ya (Çiluba dilinde Arapca'dan alıntılanmıştır: *kabila*). *Ya* insanların bulunduğu yeri belirten ektir. Kabile ile kabilenin yaşadığı yerin özdeşleşmesi başka dillerde de görülür. İgboların dilinde *igbo* aynı zamanda kabile, yaşanılan yer demektir. Nijeryalı Yorubaların dilinde *ilù* kent, ülke, şeflerin toplandığı yer demektir. Eski Türkçede anlamı bağımsız bir yönetici tarafından yönetilen siyasal birim olan *il* sözcüğü zamanla toplum, bir ülkenin halkı anlamlarını kazanarak *bodun* (budun-boylar) sözcüğünün yerini almış, daha sonra ülke, eyalet, halk, topluluk (*el/il*) anlamlarını kazanmıştır.[13] Coğrafi anlamda ülke demek olan *uluş* sözcüğü ise daha sonra şehir anlamını kazanmış, Cengiz İmparatorluğu zamanında siyasal anlam kazanarak halklar konfederasyonu anlamıyla ve *ulus* biçimiyle Moğolcaya geçmiş, bu biçimiyle tekrar Türkçeye geçerek halk, kabile anlamlarında kullanılmıştır. *Ordu* sözcüğünün eski Türkçe anlamı da hakanın maiyeti, oturduğu yer, kraliyet kampıdır (*ordu/ordo/ortu/orto*). Daha sonra başkent anlamına gelmiştir.[14] Kurmanc dilinde hitap (ey) olan *gel* sözcüğü halk, kitle, *gelî* sözcüğü ise hem vadi hem kalabalık anlamlarına gelmektedir.[15] Bantu kökünden Bagandalar yaşadıkları topraklara kardeşlik, akrabalık kökünden türetilen *Buganda* derler. Dillerinin adı *Luganda*'dır. Bagandaların XIX. yüzyıl başlarından itibaren gösterdikleri, çevre kabileler üstünde denetim sağlayarak buganda krallığını kurmalarıyla yaşanan toplumsal değişim dillerine de yansımıştır.[16] Luganda dilinde bantu artık halk demektir, insanın karşılığı ise muntu'dur.

Afrika'nın, Arapca'dan etkilenmiş ve birçok sözcük alınış, Doğu Afrika'da geniş bir bölgeye yayılarak lingua franca durumuna gelmiş, Ugandanın resmi dillerinden Svahili dilinde (Svahilice *Kiswahili*, Arapca sahil sözcüğünden) insan *mtu*'dur. Güney Bantuları Zulular da *isinti, umuntu* sözcüklerini kullanırlar. Batı Afrika'da önemli bir dil öbeğini oluşturan Hausa dilinde *mutum* insan, erkek, yerli demektir. Hausaca *mutu* ölmek, aşınmak anlamlarında fiildir. *Hausa* sözcüğünün kendisi ise Hausa dili, herhangi bir dil, anlam anlamlarına gelmektedir.

Orta Doğu ve islam dünyasına yayılmış olan *insan* sözcüğünün kökeni Arapca *ins*'dir. Toplumsallaşmak, yakınlık kurmak, tanışıklık kurmak, alışkanlık edinmek anlamlarına gelir. İnsan sözcüğü insanların birbirleriyle ilişki kurabilmesini tanımlarken, soyulmak, yücelmek, sıyrılmak, iyi haber vermek anlamlarını kapsıyan *beşer* sözcüğü insanın canlılar içindeki yerini belirler. Eski Türkçede insan demek olan *yalnuk* sözcüğünün kökünün de yalın olduğu düşünülmektedir.[17]

Farsca *merd* insan, adam, erkek, yiğit demektir. Sözcük Sanskritcede bulunduğu gibi Savaş Tanrısı *Mars*'ın adı da buradan gelir ve Batı dillerindeki askerlik terimlerinin (*martial*, vb) kökenidir. Klasik Ermenicede *mart*, Kurmanc dilinde *mêr* erkek, koca, merî insan demektir. Fin-Ogur dillerine yayılmış olan ve erkek, adam (Çeremişce *mari, marij*), erkek, koca (Mordvin ve Erza *mirde, morde*) insan, erkek (Ziryene *mort*), insan, erkek halk, ulus (Votyak *murt*) anlam ve biçimleriyle bulunan sözcüğün Hint-Ari kökenden alıntılandığı düşünülmektedir.[18]

İngilizcede *country* sözcüğü ülke, yurt, taşra, kır, köy, sayfiye, halk anlamlarına gelir (Latince *contra* kökünden). Şahıs, kimse, kişi, adam, fert anlamlarına gelen *person* sözcüğünün kökeni Latince *persona*'dır, aktörlerin kullandığı maske, karakter anlamındadır. Ahali, halk, kavim, teba, insanlar gibi anlamlara gelen *people* sözcüğü de Latinceden gelmektedir. İnsan ve insanlık kavramları alıntılanmış olduğu gibi, ulus kavramı da alıntıdır. İngilizcede *nation, nationality* ve öteki Avrupa dillerinde benzer biçimlerde bulunan ulus ve ulusallık sözcüklerinin kökeni Latince doğmak *nasci*'den türetilen *natus*'dur. İngilizce ve Fransızca'da ulusallık ve yurttaşlık kavramları aynı sözcükle ifade edilir. Hemşehri, teba, medeni anlamlarına gelen *citizen* sözcüğünün de yurttaşlığı ifade etmesi, uluslaşma tarihinin kapitalizmin gelişimiyle birlikteliğinin bir kanıtıdır. Almanya'daki farklı oluşum ve nitelik sonucu olarak,[19] alıntılanmış olan *nation* ve türetmeleriyle yanyana olarak, Batı'da nation'un kullanıldığı bazı kavramlar için *volk* ve *staat* (halk ve devlet) kavramları kullanılmaktadır. İskandinav dillerinde de aynı durum sözkonusudur. Örneğin İsveççede *nation* sözcüğü varken ulusal meclis için *folk församling*, ulusal bayram için *folkfest*, ulusal azınlık için *folk minoritet* denir. Ulus sözcüğü yerine halk sözcüğünün geçmesi İslav dillerinde de sözkonusudur, *nation* ve *narod* sözcükleri yanyanadır. Arnavutcada komb halk ve ulus anlamlarına gelmektedir. Ermenice *azq* ulus, ırk, çeşit, tür, *azqagan* ilişki, akraba demektir. Yunanca ulus (*etnos*) sözcüğünün kökeni aynı ahlak ve örfe sahip etik topluluk anlamında ahlak *ethos* sözcüğünden gelir. Devlet, güç, etki, yetke anlamlarına gelen *kratos*'tan *kratikos* ve halk anlamına gelen demos'tan dimosisos ulusal yerine kullanılmaktadır. *Dimotis* yurttaş demektir. Türkçede *kamu* sözcüğü hem devlete hem halka ait kavramlar için kul-

lanılmaktadır (*kamu kurumu, kamu oyu*, vb.).

Lingola ve Kikongo dillerinde ulusla devlet ayrışmamıştır. *Muboka, mbuka* iki anlama da gelmektedir. Svahili dilinde ise kabile (*kabila*), ulus (*taifa* veya *mjama*), devlet (*mjumbe*) kavramları bulunmaktadır.Yorubalar ulus halk karşılığı olarak aile adı *orile* sözcüğünden türettikleri *orile-ode* sözcüğünü kullanırlar. Hausa dilinde *al'ummà* ulus, halk, cemaat, kamu demektir (ümmet).

Orta Doğu uluslarının Arapcadan alarak kullandıkları *millet* sözcüğü, dikiş, ilmek, birleştirmek, din, inanç, rit anlamlarına gelen *milel* kökünden türetilmiştir. *Kavim* sözcüğünün kökeni ise yerleşmek, bir yerde yaşamak, topluluk, duruş, desteklemek, ayaklanmak anlamlarını kapsar. *Milel* bir dinde veya mezhepte olan toplulukların adı olduğundan ırkçılık, şovenizm (*kavmiyye*) ve etnografya (*kavmiyyat*) kavim sözcüğünden türetilmiştir.

Kendilerine insanlar-halk diyenler için kendilerinden olmayanlar yaban'a aittir, yabancı'dır. Toplumbilim terimi olan eski Yunanlıların *barbar* sözcüğü gibi, eskiden İranlılar için kullanılan *Acem* sözcüğünün Arapca anlamı da dil bilmeyendir (*acemi* sözcüğü de aynı kökten gelir). İslavlar Avusturyalılara aynı anlama gelen *Nemçe* adını vermişlerdir ve bu sözcük Osmanlılarca da kullanılmıştır. Sakson dilinde yabancı anlamına gelen *wealh* sözcüğü İngilizcede garip, kaba, olağandışı anlamlarını taşır ve kendilerine Cymro diyen halka ad olmuştur: Welsh. Türkçedeki *Gal* sözcüğü Kelt adının latinleştirilmiş biçimidir. Keltler Britanya Adalarıyla birlikte tüm Batı Avrupa'ya yayılıyor ve Orta Avrupa'ya kadar uzanıyorlardı; yaşadıkları topraklara da Latinler *Gallia* demişlerdi. Germen kabilesi olan *Frank*lar bu toprakların bir bölümüne yerleşerek adlarını verdiler (*Fransa*) ve latinleşerek *Fransız* ulusu olarak tarihe çıktılar. Yunanlılar Fransa'ya halen antik adıyla *Gallia* diyorlar. Latince özgür anlamını kazanan *franc* sözcüğü İngilizce'deki *frank* açık sözlü, serbest, içi dışı bir ve *franchise* ayrıcalık, hak gibi sözcüklerde yaşıyor. Batı dillerinde *'filistin'*in anlamı ise estetik anlayış ve zevkten yoksun kimse; bu anlamıyla ilk kez Almanya'da 1684'de kullanılmış. Hindistan Timurlularından İngiliz'ceye geçen *mogul* nüfuzlu kimse demek, yük lokomotifine de ad olmuş. Halk arasında Yahudiler için kullanılan *çıfıt* sözcüğü eski Türkçede *casus* demektir ve Ermeni, Arnavut halk dillerine de Yahudi anlamıyla geçmiştir. Rusların Ukraynalılara verdiği *Hokol*, Meksikalıların Amerikalılara verdiği *gringo* adları gibi, her dilde başka uluslar için küçümseme ve düşmanlık gösteren adlar bulunabilmektedir. 'Bir zamanlar' Amerikalılar *'yanki'* veya *'Coni'*idi.[20] Amerikalı zenciler (Arapca *zenc* siyah) kendilerine *negro* veya *nigger* (Latince *niger* siyah) değil *black* (kara) denilmesini istiyorlar.

Devrime kadar Ruslar Türkçe konuşan çeşitli halklara Tatar derdi. "Kazan Tatarları yakın zamanlara kadar kendilerine 'Bulgar' veya 'müslüman' diyorlardı... Komşuları Fin kabileleri de bugün onları şöyle adlandırıyorlar: Votyaklar 'Biger' (Bulgar), Mariler 'Suas' (Bulgar kabilelerinden olan Suar adından)... Genellikle kadim İdil Bulgarlarının ahfadı olan Türk-Tatarlar, kendi devletlerinin adı konusunda, Balkan yarımadasında Bulgaristan'ın mevcut olması dolayısıyla atalarının adından vazgeçmek zorunda kalmış... İdil-Ural adını almışlardı (1917 İdil-Ural Ştatı)... Sovyet rejiminde Tatar halkın tek resmi adı oldu."[21]

Hintce, Hindistan'ın (Hintce adı *Bharat*) 723 resmi dili içinde yalnızca nüfusun % 28'inin konuştuğu bir dildir. Çinli olarak adlandırdığımız ulus ise Çin'de yüzyıllardır sesbilgisel olmayan ortak bir yazı sistemi kullandıkları için yazı diliyle birbirlerini anlayan fakat konuşmalarını anlayamayan uluslar topluluğunun adıdır. Çin'in etnik özünü Han ulusu oluşturur.[22]

Kullanılan adlar bir topluluk hakkındaki bilgilenme derecesini veya algıyı ortaya koyar, ilişkinin biçimlenişini gösterir. Halk dilinde *Arap* zenci demektir. Eskiden bütün (Batı) Avrupa'ya *Frengistan* denilirdi. Japonlarda bütün Avrupalılara tek bir ad verirler (*Seiyojin*). Hausa dilinde ulus ve ülke adlarının iki kaynağı vardır, İngilizler ve müslümanlık. Suriye'nin adı *Şam*, Suudi Arabistan'ın *Kesar Makka*, Mısır'ın *Masar* (Batı dillerinde *Egypt*-Kıptî, Mısır *masr* şehir sözcüğünden geliyor, Kahire'yi belirtiyor), Fransa *Faransa*, Almanya *Jamus*, İngiltere *İngila*'dır. Hausalar Avrupalı olarak İngilizlerle doğrudan ilişki kurmuş oldukları için İngilizlere özel ad vermişlerdir: *Turanci*, Avrupa da *Turai*'dir.

Yeni iktidarlar ülkelerinin eski özellikle de sömürgecilik döneminden kalma adlarını değiştiriyorlar. Altın Sahili *Gana*, Kongo, *Zaire*, Rodezya (Cecil Rhodes'in adından) *Zimbabve*, Dahomey *Benin*, Siyam *Tayland*, Vietnam *Annam*, Habeşistan *Etiyopya*, Seylan *Sri Lanka*, Yukarı Volta *Burkina Faso* (Dürüst İnsanlar Ülkesi) oldu. Resmi dili Fransızca olan Fildişi Sahili adının çevirilerini kabul etmiyor, kendisine Fransızca *Côte d'Ivoire* denilmesini istiyor. Yunanistan üstünde *'Yunanistan* yazılı mektupları geri çeviriyor. Yunanlılar kendilerine *Elen* diyorlar. Avrupalıların verdiği ad *Grek*; Orta Doğuluların *'Yunan'* sözcüğü ise *'İyon'*dan geliyor Türkiye *Turkey* (hindi) yerine *'Türkiye'* sözcüğünü yerleştirme çabası içinde. Madagaskar on yedi yıl *Malagazi* olduktan sonra tekrar Madagaskar'ı kabul etti. Filipinler İspanya Kralı II. Filip'in adından kurtulabilmek için bir öneri üstünde uzlaşamadı.

İnsan-insanlar-halk-ulus sözcükleri, etimolojik saydamlığını bir çok dilde yitirmeye başlamış-

sa da, gerçekte yalnızca bir topluluğu ifade etmektedir; 'insanlık' kavramı ise henüz çok yenidir. 'Ulusal devlet' belki daha da yenidir. İnsan hakları ile ulusal hakların ayrıştırılması zor olduğuna göre, insanlığın ulusculuktan daha çok çekeceği var demektir. ☆

1 Ali Keskin (Çurey), *Sözcüklerin Dilinden Adıgheler*, İstanbul 1989, s.21,22.

2 a.g.e.,s.23.

3 a.g.e.,s.22.B.Ömer Büyüka'ya göre "Adem baş ata, Havva-Hvı, Hüi ilk dönen, ilk cayan, bayan Abhazcadır.. Ası-Ase-As terimi Abhazcada (üstündikey, üstün-vurucu, üstün-hareketli, üstün canlı, üstün-canlı yaratık, üstünyaratık) anlamlarında kuruludur... İlkin insan anlamında kullanılırken, insanlar ırklara ve uluslara ayrılarak, ayrılanlar başka isimler ala ala bu kelime de değişmeyen öz sahiplerine kala kala zamanla Kafkas otohtonlarının ortak adı haline gelmiş ve onlar da zamanla bölünerek ayrı ayrı adlar almışlarsa da, aldıkları bu adlar As melimesinden türemiş olması nedeniyle onların As'lığı hatırası korunmuş bulunmaktadır ve As'ın en son kendisine kaldığı ulus, kendisini dillerinde türeten Abhaz (Apsu)lardır". Bknz. *Abhaz Mitolojisi Anaç Mi?*, İstanbul 1971.

4 Claude Lévi-Strauss, *Irk ve Tarih*, Metis Y., İstanbul 1985, s.40. "Bazı Malenezyalılara ilk kez kim oldukları sorulduğunda 'insan' diye yanıt verdiler; cin veya hayalet olmadıklarını belirtiyorlardı çünkü ziyaretcilerinin insan değil hayalet veya denize ait ruhlar olduklarını düşünüyorlardı", C.Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston 1969, s.46. Yani 'in misin cin misin?'.

5 Çerkezlere Meot, Sind, Dzikh, Dzig gibi adlar verilmişti; Eski Rus kaynaklarında Kosog olarak geçerler.

6 Antik İllyria yerine Albania adını ilk kez kullanan, babası Bizans İmparatoru I.Aleksios Komnenos'un Güney İtalya'dan geçerek 1082'de Dıraç'ı ele geçiren Normanlara karşı direnişini anlatan Anna Komnena oldu. Bir kabile adından gelen antik Albanopolis bu tarihten itibaren bütün Arnavutluk'un adı olarak kullanılmaya başlandı. Avrupa'da Albanis, Albanun, Albanon, Albanopolis, Arbania, Arbanon ve Raban, ulus adı olarak Albanenses, Yunanca Albanoi, Arbanoi ve İslavca Arbonasi biçimlerinde kullanıldı. Arnavutlar yurtlarına Arbenia, kendilerine Arbenuer veya Arbereşe diyorlardı. Yeni Yunanca'da bu sözcüklerden gelen Arvania ve Arvanitis sözcükleri kullanıldı ve Türkçeye Arnavut olarak geçti. Şimdiki Arnavutların kendilerine verdiği Şkiptar ve yurtlarına verdiği Şkipnia adı Latince öğrenmek, seslenmek, çağırmak anlamlarına gelen excipio fiilinin Arnavutcaya anlamak anlamında geçen şkipon biçiminden gelmektedir (Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache*, Leipzig 1982).

Gürcüler adlarını, efsaneye göre, Yasef'in oğlu Targemos'un ikinci oğlu Kartlos'tan almaktadırlar. Kartvel adının Karduk ve Tuballardan geldiği ileri sürülmüştür. Gürcistan'ın antik adı İberya'nın Baskca ibar yani ırmak sözcüğünden geldiği, İberik yarımadası gibi İspanya'nın da adını Basklardan Baskca ezpana dudak, kıyı, sahil sözcüğünden aldığı savlanmaktadır. Ermenilerin Gürcülere verdiği Vırk adı da Friglerle ilgili görülmektedir. Bknz. Ahmet Özkan (Melaşvili), *Gürcistan*, İstanbul 1968.

Robert Hendrickson, *Human Words*, Chilton Book Company, Philadelphia 1972. Hollanda asıllı Güney Afrikalılara verilen Boer adı Hollanda dilinde köylü demektir.

Kızılderili kabile adları için bknz. John R.Swanton, *The Indian Tribes of North America*, Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology, Washington 1974 ve Frederick Webb Hodge, *Handbook of American Indians*, Rowman and Littlefield, New Jersey 1975.

Ekonomileri tarım, avcılık ve balıkcılığa dayalı Delaware kabileleri anasoylu üç kana ayrılmışlardı, klanlar her biri aynı uzunevde bir arada yaşayan soylara bölünmüştü. 1600'de bu tür 30,40 topluluk vardı. Yazın bir kaç yüz kişilik topluluklar halinde yaşar, kışın küçük aile birimleri halinde avlaklarında dolaşırlardı. Delawareler bir kaç kez sürüldüler ve topraklarından çıkartıldılar fakat gene toparlanarak toplumsal örgütlenmelerini yeniden kurmayı başardılar. 1737'de İrokualara ayrılmış topraklara yerleştirildiler, 60 yıl boyunca oradan oraya sürüldüler, Ohio ırmağının batısında yeniden kabile birlığını kurarak beyazlara karşı direndiler. Bağımsızlık Savaşında Amerikalıları desteklediler. 1795'de yeniden sürüldüler. 1835'de Kansas'ta bir araya gelmeyi başardılar. 1867'de Oklahomaya sürüldüler. Günümüzde 3 bin kadar Delaware yaşamaktadır. Bknz. *Ana Britannica*

10 Amerikalılara verilen adlar: uzun bıçak, Bostonlu (Bostoon, Bastone, Bosten, Boshtin, vb), İspanyolcadan alınan Melikano, Pelikano, Mellycawno, vb; İngilizlere verilen adlar: İngiliz sözcüğünden alınan İglizmon, Aglaseaoo, Aganesha, King George adından Kintshautsh, Skingsudsh, Skinjatsch, uzun ceketliler; Zencilere verilen adlar: siyah adam, siyah yüz, siyah İngiliz.

11 Karl Kroeber, *Traditional American Indian Literatures*. U.of Nebraska, 1981, s.7.

12 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972. Türkçede kadın ve çocukların ulusal durumu iyelik ekiyle anlatılır, Türk kadını, Türk çocuğu gibi, sanki o ulustan değil o ulusa aittirler.

13 Bknz. Clauson, a.g.e. ve Şinasi Tekin, "İl Kelimesi ve İştikaklarının Hikayesi", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1991, sayı: 95, s.14.

14 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 2.baskı, 1985, s.257-271.

15 Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın Mehmet Emin Bozarslan tarafından yayıma hazırlanan *Kürtçe-Türkçe Sözlük*ünde (Çıra Y., İst.1978) *gel* halk, kitle, *gelek* kalabalık, çok, çok miktarda, *geli* I-vadi. 2-kalabalık olarak açıklanmıştır. J.Blau'nun Fetullah Kakioğlu tarafından Türkçeye çevrilen *Kürtçe/Fransızca/İngilizce/Türkçe Sözlük*ünde (Sosyal Y.İst.1991) *gel* ulus, millet, halk, *gelek* çok, birçok, fazla, *gelekî* bolluk, *gelêr* kalabalık, çokluk, geli dağ geçidi, boğaz anlamlarıyla bulunmaktadır. Blau'da *netewe* ulus, millet, halk, *nîştecî bûn* oturmak, kalmak, yaşamak, *nîştecî* oturan, mukim, *nîştiman* ülke, anavatan, yurt, *nîştimanî* vatandaş, yurttaş olarak bulunur.

16 Buganda Krallığı 1900'de resmen İngiltere'ye bağlanmış, 1962'de Uganda bağımsız olunca Bagandalara federal statü sağlanmış, 1966'da bu statülerine son verilmiştir. Siyasal örgütlenmenin önemi ve Türk sözcüğünün kökeni için bknz. Sencer Divitçioğlu, "Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu: Gözden Geçiriş", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1990, sayı 84, s.49-52.

17 Clausen, *a.g.e.* Eski Türkçe kişi de insan anlamındadır.

18 Helmut Buske, *Fenno-Ugric Vocabulary-An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*, Hamburg, 1977.

19 İngiliz, Fransız, Alman, Doğu Avrupa ve Azgelişmiş ülke-Afrika ulusal gelişimleri hakkında bknz. Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli*, SBY Y.Ank.1977.

20 'Yankee' sözcüğünün kökeni tartışmalıdır. Yanky adlı Hollandalı bir kaptandan, Yankaw kızılderililerinden, kızılderililerin Hollanda dilinde küçük Jan anlamına gelen Janke sözcüğünü (İngilizce Johnny yani Coni) yanlış telaffuzundan, Almanların Hollandalılarla alay için kullandıkları John Cheese'den (peynir john) geldiği ileri sürülmüştür. 1775'te İngiliz askerlerince alay amacıyla kullanılmış, İç Savaşta Güneylilerce Kuzeylilere ve federal askerlere verilen ad olarak benimsenmiştir. Hendrickson, *a.g.e.*

21 Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristanı*, çev.Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Y.,Ankara, 1981, s.11, 247. Kazanlı, Kırımlı, Altaylılara, Nogay ve Azerilere ayrıca Cengiz egemenliği zamanında onlara katılanlara Tatar denilmiştir.

22 Örneğin Çin'de 6 milyon (79 sayımına göre SSCB'nde 52 bin) 'Dungan Türkü' yaşar. *Huy*, Birman dilinde *Pathay* veya *Dungan/Tonggan* (Türkçe dönendönme) adlarını alan bu insanlar müslümanlığı kabul edip Türkleşmiş Çinlilerdir.

Dr. Mehmed Reşid Bey'in Taşkışla Hatıraları Hakkında

NEJDET BİLGİ

Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın son zamanlarına ait bir fotoğrafı.

Mehmed Reşid Bey[1] Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenci iken İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır (1889). Haydarpaşa Hastanesi'nde Dr. yüzbaşı olarak görev yaptığı sırada Jön Türkler'le ilişkisinden dolayı 1897'de yargılanarak Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiştir.[2] 1897-1908 yılları arasında Trablusgarb'da hekim olarak; II. Meşrutiyet'in ilânından sonra da kaymakam, mutasarrıf ve vali olarak -çeşitli yerlerde- görev yapmıştır.[3] Son olarak bulunduğu Ankara valiliğinden 1917'de ayrılan Mehmed Reşid Bey, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra gündeme getirilen Ermeni tehciri meselesinden dolayı tutuklanmıştır (5 Kasım 1918). 25 Ocak 1919 tarihinde tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden firar eden Reşid Bey, bir süre sonra yakalanmak üzere iken intihar etmiştir (6 Şubat 1919).[4] Bu yazıda Reşid Bey'in 1897 yılında tutuklu bulunduğu ve yargılandığı Taşkışla ile Trablusgarb sürgünleri hakkında bilgi vererek, Reşid Bey'in Taşkışla hatıraları üzerinde durulacaktır. Ayrıca hatıraların metni de yeni yazıya aktarılarak verilecektir. *

Bugün İstanbul'un Taksim semtinde bulunan ve İstanbul Teknik Üniversitesi'ne ait olan Taşkışla, Sultan II. Abdülhamid devrinde askerî kışla olarak kullanılmakta idi. Aynı zamanda siyasî tutukluların hapsedildiği ve yargılandığı yer de olmuştu. Bu özelliğini; 1889 yılında Askerî Tıbbiye öğrencileri arasında İttihad-ı Osmânî adıyla kurulduğu kabul edilen İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin[5] sesini duyurmaya başladığı 1895 yılından[6] sonraki gelişmeler neticesinde, 1897 yılında kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu tarihte aralarında Dr. Mehmed Reşid Bey'in de bulunduğu bir kısım Jön Türkler burada toplanmışlar, yargılarımışlar ve Trablusgarb'a sürgüne gönderilmişlerdir.

1895 yılından başlayarak Taşkışla Divân-ı Harbi'nin kurulması öncesinde meydana gelen, Jön Türklerle ilgili olayları şöyle özetleyebiliriz:

1895 yılı içinde zaman zaman görülen tevkiflere rağmen İttihad ve Terakki Cemiyeti İstanbul'da hızlı bir gelişim göstermiştir.[7] Fakat yılın sonuna doğru aralarında cemiyetin önde gelen üyelerinin de bulunduğu (Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Şerafeddin Mağmumi vb.) 34 kişi tutuklanmış ve bir çoğu sürgüne gönderilmiştir.[8] Bu haliyle cemiyetin İstanbul merkezine çöküntü ve dağınıklık hakimdir ve yeni bir organizasyonun gerekli olduğu anlaşılmıştır.[9]

Bu gereklilik 1896 yılında Bâb-ı Seraskerî Muhasebât Dairesi'nde müdür olarak çalışan Hacı Ahmed Bey[10] başkanlığında bir komitenin kurulmasıyla sonuçlanır. Komiteye önemli mevkilerde bulunan devlet memurları ve kumandanlardan da katılanlar olmuştur.[11] Komitenin amacı, II. Abdülhamid'i tahttan indirmek ve yerine Veliahd Mehmed Reşad Efendi'yi geçirmektir. Bunun için Veliahd'la temasa geçildiği ve onayının alındığı anlaşılmaktadır.[12] Ancak, "mükemmel tertibât yapılmış[13] olmasına rağmen, komitenin kâtibi ve Numune-i Terakki Mektebi Müdürü olan Nadir Bey'in[14] ihbarı üzerine komiteyle ilişiği olanlar tutuklanmışlar[15] ve sürgüne gönderilmişlerdir.[16]

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bir hayli sarsılmasına sebep olan bu olaydan[17] sonra, Askerî Tıbbiye ve Harbiye'de yeni komiteler kurma yoluna gidilmiştir. Fakat kısa zamanda bunlar da açığa çıkarılmışlardır.[18] Tutuklananlar önce Yıldız Sarayı'na götürülmüş ve sorgulaması yapılanlar ile başka yerlerde tutulanlar bu defa Taşkışla'ya gönderilmişlerdir. Bu arada bazıları da serbest bırakılmışlardır.[19] Bu tarihten sonra siyasî tutuklular Taşkışla'ya sevk edilmiş ve yargılamaları da burada kurulan Divan-ı Harb'de (Haziran 1897) yapılmıştır.[20] Taşkışla

Divan-ı Harbi'nin başkanlığına Ferik Reşid Paşa, üyeliklerine ise Bahriye Mirlivası Tayyar Paşa, Bahriye Miralayı Behçet Bey, Nakliye Miralayı Hacı Mehmed Bey ve Topçu Miralayı Faik Bey getirilmişlerdir.[21] Karabekir'den öğrendiğimize göre Taşkışla Divan-ı Harbi 2 Temmuz 1897'de 13'ü idam, 22'si müebbed kürek ve diğerleri de çeşitli hapis cezalarına olmak üzere, toplam 81 kişiyi mahkûm etmiştir.[22]

Bu mahkûmlardan 77'si 8 Eylül 1897 (28 Ağustos 1313) tarihinde Şeref vapuruna bindirilerek Trablusgarb'a sürgüne gönderildiler.[23] Aralarında yakın tarihimizin bir kısım ünlüleri de vardır ki (Yusuf Akçura, Ahmed Ferid Tek vb.), bunlardan birisi de Dr. Yüzbaşı Mehmed Reşid Bey'dir.[24] İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olduğu ve Avrupa'daki Jön Türklerle muhaberede bulunduğu ileri sürülerek tutuklanmış ve Taşkışla Divan-ı Harbi'ne sevk edilmişti. Bir buçuk aylık hapis devresinden sonra askerî rütbesi alınmış ve Trablusgarb sürgünleri arasında yer almıştır.[25]

Taşkışla mahkûmlarını taşıyan Şeref vapuru 17 Eylül 1897 (3 Eylül 1313)'de Trablusgarb'a varmıştır. Mahkûmlar deniz kıyısındaki bir askerî hapisaneye konulmuşlardır.[26] Aslında aralarında Dr. Reşid Bey'in de bulunduğu beş altı kişi hariç hepsi Fizan'a gönderileceklerdir.[27] Vali ve diğer yetkililerin ısrarı ile mahkûmlar Padişah'tan af talebinde bulunurlar. Müracaatlara ancak Trablusgarb'da mahpus olarak kalmaları derecesinde olumlu cevap verilmiştir. Telgrafla gelen bu irade ile, 20 Eylül 1897 (7 Eylül 1313) tarihinde aralarında Dr.Reşid Bey'in de bulunduğu sekiz kişi Trablusgarb'da serbest bırakılmışlardır.[28] Tahliye edildikten sonra buradaki belediye hastahanesine hekim olan Dr. Reşid Bey[29] ile serbest bırakılan diğer arkadaşları İttihad ve Terakki'nin Trablusgarb şubesinin (Yedinci Şube) faaliyetlerine katılmışlardır.[30] Yaklaşık bir yıl sonra -23 Haziran 314 (5 Temmuz 1898) tarihli irade ile bütün mahkûmlar affedilerek Trablusgarb'da serbest kalabilmişler ve bağlı bulundukları devlet dairelerinde istihdam edilmişlerdir.[31]

Dr. Reşid Bey'in Taşkışla hatıralarına gelince, görebildiğimiz kadarıyla, Şeref vapuru yolcuları arasında bu olayı kaleme alarak bize ulaştırabilenlerin sayısı pek fazla değildir. Yayınladığımız metnin ölümüne kadar İttihad ve Terakki'ye bağlı kalan ve bu cemiyetin ilk kurucularından birine ait olması bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Reşid Bey'in Taşkışla ile ilgili verdiği bilgilerin bir kısmı -biraz farklı ifadelerle de olsa- Ahmet Cevat Emre ve Ali Fahri'nin hatıralarında da yer almaktadır. Bunlar arasında özellikle Türk-Yunan savaşından dönen ve Taşkışla'da bulunan askerler tarafından mahkûmlara iyi gözle bakılmaması dikkat çekiyor. Çünkü askerler arasında bunların Yunan casusu olduğu sözleri sarfedilmektedir. Bu ithamı öğrenen Reşid Bey'in tepkisinin sert olduğunu görüyoruz. Ülkenin kötü idare edildiğini vurgulayan Reşid Bey, bir gün bu yönetime son verileceği ve ülkenin bayram havasına gireceği yolundaki inancını da dile getiriyor. Aslında bu inanç yalnızca Reşid Bey'e has değildir. Jön Türklerin bir çoğunda Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile her şeyin düzeleceği inancı vardır. Fakat bundan sonra nasıl daha iyi bir düzen kurulacağı ve nasıl işleyeceği yolunda, etrafında birleştikleri netleşmiş fikirleri bulunmadığı gibi, heyecanlarından başka tecrübelerinin olmadığı da söylenebilir. Nitekim Jön Türkler tarafından büyük umutlarla yeniden ilan edilen Meşrutiyet ülkeyi kısa süren bir bayram havasına sokmuştu, ama bir süre sonra II. Abdülhamid devrinde şikayet sebebi olan konular, İttihad ve Terakki eliyle daha da ileriye giden şikayetlere yol açmıştı. Daha da kötüsü, ülke hızla parçalanma sürecine girmişti. Metinde dikkat çeken başka bir özellik de başta Padişah olmak üzere devlet görevlilerine karşı küçültücü ifadelerin kullanılmasıdır ki, benzer ifadelerin hemen bütün Jön Türkler tarafından kullanıldığını biliyoruz. Kısaca belirtmek gerekirse metin bir Jön Türk gözüyle Trablusgarb'a gönderilen Jön Türklerin Taşkışla'daki son günlerini dile getirmektedir.

Metnin başında "Defter-i Hatıratımdan" ifadesinin bulunması dikkat çekicidir. Çünkü, Dr. Reşid Bey'in önceden beri hatıralarını not ettiğine dair bilgileri kuvvetlendirmektedir.[32] Bu metnin, Reşid Bey'in -son zamanlarına ait kısımları dışında- henüz gün ışığına çıkmayan hatıralarının bir parçası olması muhtemeldir. Metindeki anlatımdan hareketle olayın tazeliğini kaybetmeden kaleme alındığı söylenebilir. Üç yapraktan oluşan metinde, kurşun kalem ve mürekkepli kalem karışık kullanılmıştır. Biz yayınlarken, asıl metnin sahifelerini her sahifenin ilk kelimesinden önce parantez içinde belirttik. Hepsi olmamakla beraber, üstü çizili olduğu halde okunabilen ve anlatımı bozmayan kısımları köşeli parantez içine alarak verdik. Metinde geçen bazı isim ve olayları dipnotlarla kısaca açıklamaya çalıştık. Metne, sahife numaralarını ve bazı kelimelerin anlamlarını vermek için kullandığımız parantezler dışında müdahale etmedik.

"Defter-i Hatıratımdan:

27 Ağustos sene 1313 Çarşenbe

Bugün Taşkışla'da âdet hâricinde bir hareket var. Hûnrîz (kan dökücü) Reşid Paşa'nın riyâset eylediği engizisyon mahkemesi âzâları bu sabah pek erken geldiler. Askerler arasında fısıltılar eksik değil. Reşid'in üzerimize musallat etdiği Yüzbaşı Mehmed Ağa'nın[33] yüzü gülüyor, yukarı aşağı gidüp geliyor. Üç dört gün evvelisi gazeteler afv-ı umumîyi ilan etmişlerdi.[34] [Muhafız askerlerimizin tebşirâtından (müjdelemeler) ve getirdikleri gazetelerden anlamış idik.] Bir gün evvelisi de mahpusları ziyaret için gelenlere "Cuma günü [hepsi] çıkacaklar" denilmiş, [tereşşuh (sız-

ma) ede ede kulağımıza kadar erişmiş idi.] İhtimal ki bu gidiş geliş bu faaliyet bizi hapisden çıkaracakları içindir. Şu kadar var ki seyyiata (kötülükler) vasıta olmak üzere alışan memurlarımızın yüzündeki beşâşet (güler yüzlülük) cây-ı endişedir. Afvımızdan onlar memnun değil, meyus olmaları lâzım gelirdi. Askerlerden birşey anlamak mümkün değil. Haber alabildiğimiz birşey varsa, dünden beri Taşkışla'ya bir mağazadan denklerle elbise getirilmiş olmasıdır. Bu elbiseler ne olacak? Bu da bir muamma!

Engizisyon reisi Reşid'in defaatla Mabeyn'e gidüp geldiği, Sakallı Mehmed[35] ve diğer yaverlerin kışlaya defaatle geldiklerini, askerler arasında teati olunan sözlerden haber aldık. Yanımdaki kahve ocağında mahbus bulunan makine hocası Mülâzım Kâmil Efendi[36] ile yarım saat kadar hasbihal etdik. Enine boyuna çekdik, muammayı bir dürlü hal edemedik.

Muamma kendi kendisine hal oldu: Saat sekiz raddelerinde mahbusları birer birer çağırmağa başladılar. Sıram gelince birisi geldi beni kışladan [deniz cephesi cihetinden] dışarıya çıkardı. Kışlanın deniz cephesinde kurulmuş bir fotoğraf makinesinin karşısına geçirdiler, resmimi aldılar. Oradan [yine beni] aldılar kışlanın alt katında bir odaya götürdüler. Orası âdeta bir elbise mağazası gibi idi. Mayer'den (s.2) getirilen bir çok kostüm ve paltolar, bilmem nereden toplanan sarı iskarpinler ve bir çok asker çamaşırları yığılmış duruyordu. Beni soydular, başıma gayet dar ve uzun bir fes, iki defa belimi dolayacak kadar geniş bir setre ve oldukça mutabık bir palto, üç defa kıvırdığım halde yine yerde sarkan (galiba Saray'daki harem ağalarından birisinin ölçüsü üzre yapılmış olsa gerek!) bir pantolon, bağları olduğu halde çözmeğe hiç lüzûm görülmeyerek kolaylıkla ayağıma geçirebildiğim bir iskarpin giydirdiler, elime de en adi bezden bir cins de çamaşır takımı sıkıştırdılar. Benim zavallı elbise ve kunduralarımı bağlayup üzerine bir numero koydular. İleride aradığım vakit(!) bulabilmekliğim içün numeronun bir aynını da "sakın gayb etme" tenbihi ile bana verdiler. Düşmemesi içün pantolonumu elimde tutarak, yine ikide bir de ayağımdan fırlayan kunduralarımı [tekrar giyerek, ikide bir bir yere çarparak ayağımı zedeliyen, bir yere dokunarak beni düşüren kunduralarımı] sürükliyerek, refakatımdaki muhafızlarla beraber tekrar fotoğraf makinesinin karşısına geçdim, bir ikinci resmim daha çıkarıldı. Oradan odama sevk etdiler. Bütün arkadaşlar da aynı tebeddülâta uğramış ve karikatüre benzemişlerdi. Kimisinde fes kulağına geçmiş, vücud dar bir setre içine sıkışmış, kimisi de ayağına dar gelen kundurasını eline almış uğradığı istihaleye ne mânâ vereceğini anlamamış mebhut (şaşmış) ve mütehayyir.

Vakit geçtikçe kışladaki hareket artmağa, askerler arasındaki fısıltılar çoğalmağa başladı. Teselya'da[37] yaralanup İstanbul hastahanelerinde tedavi olundukdan sonra Taşkışla'ya misafir edilen askerler (gaziler)in bize karşı nazarları fenalaşıyor gibi his etdim ve hissimde yanılmadığımı çok geçmeden anladım. Yanımıza bu neferlerin gelmesi mümkün olmadığı anlar nezaret edecek başlarında biri bulunduğu halde haziler arasıra yanımıza sokulur, yararlıklarını, bilmem kaç Rum'u öldürdüklerini sayar dururlardı. (s.3) Saat on raddelerinde yanıma iki Kütahya'lı asker (gazi) geldi. Yarım ağızla bir merhaba dediler. birer sigara tutuşturdular, şöylece yaslandıkdan sonra kendilerine mahsus bir eda ile " insan birşey yaparken sonunu düşünmeli. Âl-i Osman Hükûmeti kuvvetlidir bütün devletler bir yere gelse karşı koyar. Biz nerede düşman görürsek saldırır cezasını veririz. Fakat nasıl oluyorda siz dünya malına tama' etdiniz. Rumlar size ne iyilik yapabilirlerdi ki tama' etdiniz, onlara aldandınız, hükûmete hıyanet etdiniz" mealinde bir çok şeyler söylediler. Beynim atdı. Dehşetli bir sui isnâda kurban olmakda olduğumuzu anladım. Demek ki tard, hapis, işkence ve bütün mahrumiyet kâfi değilmiş gibi herkese karşı bizi tel'in içün, bizi Yunan casusluğu olmak üzre teşhir etmişler. Bîçare nefer bütün sâfiyeti ile itiraf ediyor ki kendilerine "şu gördüğün mahpuslar, sizinle muharebe eden, sizi yaralıyan düşmana casusluk etdiler" demişler. Ne demek istedikleri ağzında çiğnediği sözleri anlamamazlıkdan geldim. Fikirlerini açık söylemesini rica etdim. "Ne olacak? Devletin muharebe planlarını siz çaldınız, Yunan'a satdınız. Ama biz hamd olsun plansız da harb edebiliriz" dedi. Hükûmet-i müstebide-i rezilenin bu darbesi bana her şeyden ağır geldi. Bilâ ihtiyar gözlerim yaşardı. "Hayır kardeşim hayır" diye bağırdım, sizi aldatdılar, size yalan söylediler. biz casus değiliz, biz vatan haini değiliz. Biz sizin gibi vatan için muharebe etdik. Siz hariçden vatanımıza taarruz edenlerle muharebe etdiniz, galib geldiniz. Biz dahilde vatanımıza musallat olanlara ilân-ı harb etdik; galib geleceğimizden eminiz. Memleketimizi harab edenlerden, köylerimizi soyanlardan, dinimizi, milletimizi düşmanlara tahkir etdirenlerden, yıktıkları evlerin, harab etdikleri köylerin, çaldıkları hazinelerin hesabını istiyoruz. Köylü asker oluyor, evini barkını bırakıyor senelerle uzak yerlerde, Arabistan'da, Afrika'da vücud çürütüyor. Karnını doyuracak yemek, vücudunu muhafaza edecek elbise bile verilmiyor, ya ölüyor, yahud alil, aciz, memleketine dönüyor. Memleketinde babasını, anasını, kardeşini, akrabasını bulamıyor, ömrü zehirleniyor. Köylü vergi namiyle, âşar namiyle bütün kazancını hükûmete veriyor. Bütün hayatında bir saat boş durmuyor. Bir saat boş durmadığı halde doyuncaya kadar yiyecek bulamıyor. Sefaletden, hükûmete karşı borçlu olmakdan kurtulamıyor. Halbuki köylünün mahsûl-i (s.4) mesaisini yiyenler, Saray halkı, vükelâ ve memurlar. Bir giydiklerini bir daha giymiyorlar, atlarla arabalarla geziyorlar, saraylarında, konaklarında sefahat içerisinde yüzüyorlar. Bin köylünün

bir senede kan teri dökerek hasıl edebildiği bir serveti bir gecede kumarda eğlencede telef ediyorlar. Osmanlı unsuru azalıyor. Osmanlı memleketi taksim edile edile elden çıkıyor. Biz bunları gördük, bu hallere sebep olanları öğrendik, bu fenalıkları ortadan kaldırmak; çalışan köylülerimizi doyurmak, sefaletden kurtarmak için o müstebitlere, o sefihlere, o vatan düşmanlarına ilân-ı harb etdik. Galib geleceğimize eminiz. İşte görüyorsun ya hemşehrim bizi bu zindanlara atmakla, dürlü eziyetlere işkencelere hedef etmekle mağlup edemediklerini, mağlup edemiyeceklerini anladılar, bizi Yunan casusu, vatan haini gibi ağır töhmetlerle sizin saf ve masum vicdanlarınız karşısında mahkûm etmek istiyorlar. Ma'mafih biz meyus olmayız, er geç galebe edeceğimizden, milleti, vatanı bu haydud çetesinden kurtaracağımızdan, matem içinde bulunan memleketimizde şenlikler, bayramlar yapacağımızdan eminiz. Biz eminiz ki, bir çok üstünüzdeki sıkıntının nereden geldiğini siz de anlayacak, evlerinizi yıkan, kazandıklarınızı kapan, kanınızı kurutan zalimlere karşı bizimle beraber isyan edersiniz." Bu sözleri söylerken bir râşe-i asabiye ile titriyordum. Gözyaşıyla karışık ağzımdan fırlayan bu sözlerim muhafızlarım üzerinde büyük bir tesir etdiğini anladım. Pek... bîedebâne gelen bu iki masum yumuşadılar, çehreleri değişdi. "Merak etme hemşehri, inşallah ilerisi hayırlı olur. Allah büyükdür, kimsenin hakkı gayb olmaz" diyerek odadan çıkdılar.

Ahşam oldu, hava karardı, nöbet değişdi. Gelen nöbetçi, Kâmil Efendi ile serbest konuşmaklığımıza müsaade ederek tam iki cümlede sözümüzü kesdiler ve "iyilik yap denize at, balık (hâlık üzre telaffuz edilecek) bilmezse hâlık bilir" darb-ı meseliyle başladığı sözü bitirmeden ve bize [fırsat vermeden] nöbetini itmam eden Kayseri'li eski köy imamı idi. Yanıma sokuldu "Allah muiniz olsun. Sizi dışarı gönderiyorlar. Bölüklerden yüz asker seçildi. Hepsine ikişer lira verildi. Geri geldikleri vakit birer derece terfi' vaad olundu" (s.5) dedi. Onu müteakib gelen nöbetçiler de bu sözü tasdik eylediler. Saat ikiye doğru mahpusları [gece saat ikiden sonra birer birer mahpusları çağırmağa başladılar.] Memur Yüzbaşı Mehmed Ağa odama geldi. Taşkışla'ya geldiğim vakit üstüm yoklanıp param ve kâğıdlarım alınmış idi, onu getirdi. Yolculuk göründüğünden yatağımı bağlamaklığımı tavsiye eyledi. Saat iki buçuk raddelerinde cümlemizi bir koğuşa topladılar. O vakte kadar bütün mahpuslar münferid ve ihtilâtdan (karşılaşıp görüşme) memnû bulunuyorlardı. Yetmiş altı kişiden ibaret olduğunu sonradan öğrendiğimiz mahbusîn bu suretle bir koğuşda toplandıkları vakit dünyaya yeniden gelmiş gibi meserret (sevinç) duydular. Menfaya gönderildiklerini, istikballerinin meçhul bulunduğunu unutdular. Müddet-i medideden (pek çok zaman) beri merhametli, vicdanlı bir insan yüzü görmiyen bu biçareler birbirleriyle kucaklaşub öpüşüyorlar, birbirini tanıyanları tanımıyanlara takdim ediyorlardı. Bizim büyük musafaha etdiğimizi, gülüp konuştuğumuzu, teessür ve kederden âri bulunduğumuzu gören Sakallı Mehmed ve avenesi tabii hiddet etmekde idiler. O sırada Sakallı Mehmed mahza bir lutf-ı padişahî olmak üzere Trablusgarb'a gönderileceğimizi tebşir ve istirahatimizde kusur edilmiyeceği vaad edildi. Saat üç buçuk raddelerinde onar kişilik kafilelerle sevkimize başlanıldı. Bize de sıra gelince kışladan çıkarıldık. On kişilik beher kafilenin etrafını yirmi nefer, bir çavuş, bir zâbit kuşattığı halde bu kâfi değilmiş gibi Taşkışla'dan Kabataş'a kadar yollarda iki sıra asker süngü takmış ve küçük bir işaretle silaha davranmağa müheyya bulunuyordu. Ayaklarımızdaki uygunsuz kunduraları sürükliyerek, Ağustos sıcağında bizi bunaltan siyah çuha kostüm ve kalın paltoların sıkleti altında çökerek Kabataş iskelesine vasıl olduk. İskelede liman idaresinin büyük iki istimbotu duruyordu. Yetmiş altı kişiyi iki istimbotun kamaralarına tıktılar. Muhafızlar da silah çekmiş bir halde gügertede dizildiler. Sakallı Mehmed ve rüfekası beraber olduğu halde hareket etdik. Karada olduğu vechile denizde de ihtiyatda kusur edilmemiş idi. Yani istimbotlarımızın etrafını da müteaddid istimbotlar kuşatmış idiler. Bu vechile karanlık gece Marmara açıklarına doğrulduk. İstikametimize nazaran bidayetde hatıra çok şeyler geldi. Fakat Kumkapı açıklarında (s.6) karanlık pek iyi seçilemeyen bir vapura teveccüh etdiğimizi görünce Trablus meselesine kani olur gibi olduk. Fi'l-hakika biraz sonra bir vapura yanaştık, birer birer ve yine muhafaza ve nezaret altında yukarı çıkarıldık. Gügertede asker dizilmiş, Kabasakal Mehmed ile yaverler ve memurlar anbarın kapağı yanında dikilmişler her yukarı çıkanı anbara indiriyorlardı. Eşyalarımız da bizden evvel gönderilmiş anbara gelişi güzel atılmış idi. (Yolcular)ın arkası alındığı gibi ihtiyaten bir defa daha yoklama edildi. O sırada Sakallı Mehmed anbarın kenarında kıbleye teveccüh etmiş namaza durmuş idi!

Bir saat sonunda sağ salim ve bilâ vukuat vapura yerleşdirildiğimizi Padişah'a arz için giden yaver ile üzerimize memur tayin edilen Miralay Mustafa Bey ve Yüzbaşı Dişlek Hasan da vapura geldiler. Saat altı buçukda anbarın kapağı kapandı. Vapur düdük çekdi. Biz de yetmiş altı kişi birden "Yaşasın vatan, mahv olsun istibdad" sayhasiyle üç defa vapurun düdüğünü alkışladık. "Her tarafda ah-u zâr-u rahm-u şefkat nâbedîd" şarkısını[38] yüksek sesle teganniye başladık. Bu sırada Sakallı Mehmed ve avenesi kimbilir ne olmuşlardı? Saat yediye doğru "Şeref" vapuru demirini aldı. Taşkışla'nın ilk menfilerini hamilen Marmara'ya doğru açıldı." ☆

Metnin orijinali Dr.Reşid Bey'in torunu Sayın Turan Muşkara'nın özel arşivinde bulunmaktadır. Yayını için verdikleri izinden dolayı teşekkür ediyorum. Ayrıca metinden beni ilk haberdar eden Dr.Reşid Bey'in kızı Muhterem Nimet Burak hanımefendiye de teşekkür ediyorum.

Tam adı Mehmed Reşid Şahingiray'dır. bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 181, s.411.

BOA, *SAD*, 181/411.

BOA, *SAD*, 181/411-412; İbrahim Alaeddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, s.321; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, s. 60; *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1978, XXVII, s. 293.

"Tevkiften İntihara Kadar", *Alemdar*, 25 Şubat, 1,28 Mart 1919 (Bu tefrika Reşid Bey'in notlarından oluşmaktadır).

Cevrî, *İnkılâb Niçün ve Nasıl Oldu*, Mısır 1909, s. 26 (Mükerrer). İttihad ve Terakki ile ilgili bir çok yayında bu kitabın yazarının Mehmed Reşid olduğu belirtilmektedir; *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, İstanbul 1987, s. 15; M.Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, I. İstanbul(t.y.), s. 173-174. Cemiyetin bu tarihte kurulmadığı, fakat kurulduğu yolunda bir haberin yayıldığı ve cemiyetin gerçekte 1895'te kurulduğu hakkında bir inceleme için bkz. Ali Birinci, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", *Tarih ve Toplum* IX/52, s. 209-215.

Birinci, s. 211; Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 181-193.

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Çev. Nuran Ülker, İstanbul 1972, s. 41; Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 184-185.

Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 186-187; Ramsaur, s. 41-42; Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956, s. 139; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul (t.y.), s. 30.

Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 187; Ahmed Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 32.

[10] Feridun Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, İstanbul 1975, s. 94; Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 187.

[11] Kandemir, s. 73; Kuran, *Osmanlı*, s. 141; Hanioğlu, *İttihad ve Terakki*, s. 188.

[12] Kuran, *Osmanlı*, s. 141; Kandemir, s. 73.

[13] Cevrî, s. 32; Rıza Tahsın, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, I-II, Eklerle yayınlayan Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991, I, s. 75.

[14] Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra Osmanlı eğitim düzenini yeniden kurmak amacıyla başlatılan çalışmaları genelleştirmeden önce numune mektepleri kurulması yoluna gidilmişti. Bunlardan ilki 1885 yılında Nadir Bey öncülüğünde açılan Numune-i Terakki İdadisi idi (bugün İstanbul Lisesi). Bkz. *Anabritannica*. İstanbul 1986-89, XVI, s. 618. Bu okul 1896'da İttihad ve Terakki İstanbul merkez şubesinin toplandığı yer idi. Bkz. Ali Fahri, "Şeref kurbanları", *Yakın Tarihimiz*, IV/50, s.333 (Bu tefrika Trablusgarb sürgünlerinden birisi olan Ali Fahri'nin *Emel Yolunda*, İstanbul 1910, kitabının yeni yazıya aktarılmış şeklidir.)

[15] Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İstanbul 1982, s.49; Ramsaur, s. 48-49; Cevrî, s. 32; Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, II, İstanbul 1976, s. 76.

[16] Ramsaur, s. 49-50; Cevrî, s. 32; Kuran, *Jön*, s. 34.

[17] Ramsaur, s. 51.

[18] Ramsaur, s. 61-63; Kuran, *Osmanlı*, s. 143.

[19] Kuran, *Jön*, s. 36; Özbay, s. 79'da Taşkışla'ya 150'den fazla kişinin doldurulduğu belirtiliyor.

[20] Cevrî, s. 32-33; Özbay, s. 78 (Reşid, *Taşkışla Divân-ı Harbi Mukarreratına Dair Hakaik-i Mühimme*, İstanbul 1324'den naklen)

[21] Kuran, *Osmanlı*, s. 143; Ali Fahri, III/29, s.119; Mustafa Hamdi, *Afv İle Mahkûm Yahud Şeref Kurbanları*, Mısır 1907, s. 13 (Sürgünlerden biri tarafından yazılan bu kitap, olayın konu edildiği bir tiyatro eseridir).

[22] Karabekir, s. 45, n.3. Özbay, s. 77'de toplam mahkûm sayısı 74 olarak veriliyor.

[23] Kuran, *Osmanlı*, s. 144; Rıza Tahsın, I, s. 75. Aslında verilen listelere göre sürgünlerin sayısı 78'dir. Fakat biri İstanbul'da alıkonulmuştur. Bkz. Ali Fahri, III/32, s. 184; Kandemir, s. 108. Ali Fahri'nin verdiği listenin başında 78. numaranın sahibinin İstanbul'da kaldığı belirtilirken, Kandemir'in verdiği 78 kişilik listedeki 77. numaranın karşısında "Bu numaranın sahibi İstanbul'da alakondu" ifadesi yer almaktadır. İstanbul'da kalanın kimliğini ve alıkonma sebebini Hüsamettin Ertürk'ün şu satırlarından öğreniyoruz: "Yüzlerce talebe (Şeref Kurbanları) namı altında Trablusgarb'a sürülmüştü. Benim için de karar bu idi. Fakat talih bu ya, büyük babamın saraya mensub olması sebebiyle... cezadan kurtarılmış ve İstanbul'da kalmıştım." Bkz. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Haz. S.N Tansu, İstanbul 1964, s. 17. Yayınladığımız metinde ve Cevrî, s. 33'te sürgün sayısı 76 olarak veriliyor. 23 Haziran 314 tarihli iradede de sayı 76'dır. Bkz. Hanioğlu, *Abdullah Cevdet*, s. 84-85. Fakat sürgünlerden biri olan Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960, s. 52'de bu sayıyı muhtemelen mahkûm sayısı ile karıştırarak 81 olarak veriyor. Kuran, sayıyı 78 olarak vermekle beraber listede 77 kişiye yer veriyor ki aralarında Hüsamettin Ertürk'ün adı bulunmamaktadır. Bkz. *Osmanlı*, s. 144-145. Rıza Tahsin de (I, s. 75) 78 sayısını veriyor. Biz doğruluğu kesin olmamakla beraber isim listesi veren kaynakların rakamını esas aldık.

[24] Bleda, s. 60; Kuran, *Osmanlı*, s. 145; Kandemir, s. 108; Rıza Tahsin, I, s. 75, II, s. 56.

[25] Bleda, s. 60. Aslında bu, Reşid Bey'in ilk tutuklanması değildir. 1893 yılında tevkif edilen 9 tıbbiye öğrencisi arasında Reşid Bey'de bulunuyordu. Divan-ı Harb'den tard ve kalebendlik cezaları almalarına rağmen, II. Abdülhamid, mektep çocuklarının bu hareketinin ciddî olacağına inanmadığı için olsa gerek bir kaç aylık hapisten sonra bu öğrencileri affetmiştir. Bkz. Cevrî, s. 29-30, Karabekir, s. 466; Özbay, s. 75.

[26] Kuran, *Osmanlı*, s. 144.

[27] Ali Fahri, III/32, s. 185.

[28] Ali Fahri, III/33, s. 206; Kuran, *Osmanlı*, s 145. Ali Fahri aynı yerde tahliye edilenlerin isimlerini de veriyor. Aynı isimler iki eksiği ile, Özbay, s. 77'de de verilmektedir. Emre, s. 54'te "tabib yüzbaşı Reşid'le dazlak Cevdet serbest bırakılmıştı" deniliyor.

[29] Emre, s. 54; Bleda, s.60.

[30] Kuran, *Osmanlı*, s. 145; Kuran, *Jön*, s. 38-39. Kuran'ın adı geçen eserlerinde Reşid Bey İttihad ve Terakki'nin Trablusgarb şubesinin kurucularından olduğu ifade edilmektedir. Halbuki bu şube, o tarihlerde Trablusgarb Kumandanı Recep Paşa'nın ser-yaveri bulunan Şevket Bey tarafından kurulmuştur. Bkz. Emel Esin, "Akçura-Oğlu Yusuf Bey'e Dâir Hâtıralar", *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara 1987, s. 36. Ayrıca Ali Fahri de, III/33, s. 206'da Trablusgarb'a vardıklarında cemiyetin Trablusgarb şubesinden yardım gördüklerini yazıyor.

[31] Hanioğlu, *Abdullah Cevdet*, s. 85; Emre, s. 60. Özbay, s. 78'de diğer mahkûmların affedilerek, 22 Haziran 1898'de yine Şeref vapuru ile İstanbul'a dönmelerine izin verildiği belirtilmektedir.

[32] "Tevkifden...", *Alemdar*, 27 Şubat 1919'da "Mekteb-i rüşdiyeye devam eylediği günden beri muntazaman hatıratını yazan müntehir Doktor Reşid Bey...". Bleda, s. 60'da, "Dr. Reşid Bey büyük bir titizlik içinde günlük notlarını küçük defterlere almıştır." s. 63'de ise, "Günü gününe tuttuğu not defterlerinin bir kısmı kaybolmuştur." denilmektedir. Söz konusu defterlerden bir kısmı Sayın Turan Muşkara'da bulunmakta ve yayına hazırlanmaktadır.

[33] Hapishane müdürü. Bkz. Emre, s. 47-48; Ali Fahri, III/30, s. 120.

[34] Padişah'ın tahta geçişinin yıldönümü dolayısı ile gündeme gelen genel af haberlerinin asıl sebebi, Jön Türkler'den Mizan gazetesi sahibi Murad Bey ile yapılan anlaşma idi. Bkz. Emre, s. 51; Karabekir, s 490-492.

[35] Kabasakal lâkabıyla da anılan ve o tarihlerde albay ve daha sonra paşa olan Mehmed Paşa'nın II. Meşrutiyet'in ilânının ardından idam edildiği hakkında Bkz. Ali Fahri, III/30, s. 120, intihar ettiği hakkında Bkz. Cevrî, s. 6.

[36] Trablusgarb sürgünlerinden ve Askerî idâdî öğretmeni, bkz. Ali Fahri, III/32, s. 184; Kandemir, s. 107; Karabekir, s. 44.

[37] Teselya bugünkü Yunanistan'da Makedonya'nın güneyindedir. 17 Nisan 1897'de başlayan ve Türkler'in galibiyeti ile sonuçlanan Türk-Yunan savaşı Teselya'da meydana gelmiştir. 19 Mayıs 1897'de mütareke yapılmış, fakat savaş halı 8 Eylül 1897'de imzalanan ön barış andlaşmasına kadar sürmüştür Bkz. M.Murat Hatipoğlu *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara 1988, s. 41.

[38] Şarkının tam metni için bkz. Ali Fahri, III/30, s. 121

Leskovik'li Mehmet Rauf ve Eseri: İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?

ALİ BİRİNCİ

İdare adamı, şair ve yakın tarihimize dair tek eserin yazarı[1] Mehmed Rauf 6 Eylül 1870 tarihinde Leskovik'te Galle köyünde doğdu. Babası kaza ahalisinden ve ashâb-ı emlâkten Osman Arslan Bey'dir. Aile lâkapları Kokalar'dır. Pederi tarafından İstarve ve Ketraniçe âyânı Ali beye, validesi tarafından Kara Muratas hanedanına mensubtu ve Arnavut asıllıydı.[2]

Leskovik'te ibtidaî tahsilinden sonra 1883'te tahsil için Selânik'e geldi ve hususî mekteplerden Terakki'de rüştiye tahsiline başladı ve bu sıralarda mülkiye idadisinin açılması üzerine 1887 senesinde buraya kaydını yaptırdı. 4 sene olan idadî tahsilini tamamlayarak 1891'de mezun olup Mülkiye'nin yüksek kısmına girmek için İstanbul'a gelen Mehmed Rauf o sıralarda taşra idadîlerinden mezun olanların Mülkiye'nin idadî kısmının son yâni üçüncü sınıfına kabul edildi ve 1891-92 devresinde burada okudu. Aynı sene idadînin dört seneye çıkarılması üzerine ertesi sene yâni 1892-93 devresinde bu defa son sınıfı okumak zorunda kaldı ve 1893-94'de Mülkiye'nin yüksek kısmında 1. ve 1894-95 ise 2. sınıfında tahsiline devam edebildi.

Mehmed Rauf'un tahsil hayatı bundan ibarettir. Çünkü 14 Eylül 1893 tarihinde Mülkiye'ye kaydolan ve üç seneye çıkarıldığı için 1895-96 devresinde de üçüncü sınıfın ilk talebelerinden olan Mehmed Rauf 1895 baharında İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşuna katılmasıyla hız kazanan siyasî faaliyetleri cümlesinden olarak "evrak-ı muzırra tertib ve neşrinde zî-medhal" görüldüğünden dolayı "münasip mahalde belediye ve ona mümasil işlerde istihdamıyla taht-ı nizamat-ı zabıtada bulundurulması lâzım geleceği mektebe tebliğ edilmesi üzerine" 30 Aralık 1895 tarihinde tard edilmiştir. Ancak O'nun tahsil hayatı siyasî hâdiselere karıştığı için sona ererken II. Meşrutiyetin İlânından sonra, öyle anlaşılıyor ki Meşrutiyet uğrunda katlandığı zahmetleri göz önünde bulundurulmuş ve Mülkiye'den mezun addedilmiştir. Bunun gerekçesi olarak idadîden sonra Mülkiye'nin yüksek kısmına kaydı lâzım geldiği hâlde idadisinin üçüncü sınıfa kaydedilmesi gösterilmiştir (6 Haziran 1909). Terakki Mektebinde Fransızca öğrenen Mehmed Rauf Türkçe kitabete, Fransızca, Rumca ve Arnavutca tekellüme muktedir bulunduğunu, Arapça, Farsça ve Bulgarca'ya aşina olduğunu belirtmektedir.

Selânik'te daha sonra kayınpederi olan akrabasından Selânik Merkez Düyun-u Umumiye Müdürü Salih Beyin himayesinde ve hanesinde kalan Mehmed Rauf bu sıralarda jöntürklük faaliyetlerine yurt dışından gelen gazete ve risâleleri dağıtarak katıldı. Millî Mücadelede Sivas Valisi olan ve o senelerde Selânik Maarif Müdürlüğünde bulunan Reşit Paşa'ya *Yeni Asır* sermuharriri Fazlı Necib tarafından takdim olunarak Mekteb-i Sanayi Muavinliğine tayin edildi. Bu vazifede bir sene kadar kaldı. Memuriyetinin lağvı üzerine babasının Karaferiye'de bulunan Alabori isimli çiftliğine çekildi ve üç sene müddetle burada kaldı. Avrupa'ya kaçma niyetinin duyulması üzerine Mülkiye'den tardından dört sene sonra 6 Kasım 1899 tarihinde ba-irade-i seniye-i hazret-i hilâfet penahi Selânik Vilâyeti Maiyet Memurluğuna tayin edildi. O'nun Cumhuriyet devrinde de devam eden memuriyeti bu tayinle başlamış oluyordu. Bu Memuriyetindeki hüsn-ü hâline Valisi Hasan Refik Paşa şahadet etmektedir.

Maiyet memurluğu esnasında ilk defa vekâleten (1 Haziran 1902) daha sonra da asaleten (9 Temmuz 1902) Menlik Kaymakamlığına getirilen Mehmed Rauf daha sonra Vodine Kaymakamlığı (3 Temmuz 1905) ile Rumeli'deki memuriyetine devam etmiştir. Ancak Rumeli Müfettişliğinin bu bölgede muvaffakiyet kazanamayacağını bildirmesi üzerine Anadolu'daki memuriyeti Aziziye (şimdi Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı) Kaymakamlığı ile başlamış oluyordu (1 Temmuz 1907). 20 Mayıs 1908'de Sivas'ın bir başka kazasına, Zara'ya (nam-ı diğer Koçgiri) tayin edilen Mehmed Rauf 30 Haziran'da ayrılarak mezunen İstanbul'a gelmiş; II. Meşrutiyetin ilânını (24 Temmuz) takiben bilemediğimiz sebeblerden dolayı halk tarafından, hakkında gösterilen hoşnutsuzluklara binaen Sivas Valiliğinin iş'arı üzerine azl edilmiştir (21 Ocak 1909). Ancak Vodine Kaymakamlığı esnasında "temin-i inzibat ve âsâyiş-i memlekete masruf olan gayret ve muvaffakiyeti cihetiyle umum kaza halkının nazar-ı hoşnudî ve itimadını ihraz ettiği gibi umur-u nafıa ve maarifçe pek çok asar-ı umran ve terakki vücuda getirdiği ve ez-cümle iare ile muntazam bir hükümet konağı inşasıyla tefrişi ve kışla-i hümayunun iare ile kâmilen tamiri ve bir rıhtım ve bir köprü inşa ve su yollarının tamiri ve daha iki köprü ve sıhhane Cami-i atik muhafaza duvarları inşa ve Taşköprünün tamiri ve mükemmel askeri karakolhanesi inşası" gibi icraatın yanısıra büyük bir ibtidaî mektebin inşaatını ikmâl ve yeniden bir belediye eczanesi açtıran ve "faal muktedir, afif memurinden ve hüsn-ü hülk ve sîret asbâbından olduğu" belirtilen Mehmed Rauf'un niçin ve nasıl hoşnutsuzluğa yol açtığı mese-

lesi araştırmağa değer görülmektedir. Nitekim Aziziye Kaymakamlığında belediyenin imarına, yolların ve köprülerin muhafaza ve bunlar için toplanan vergilerin tahsilâtına ve umumî asayişin devamına çalıştığı; ahalinin ianesiyle askerî dairenin inşaatını ikmâl ettiği; diğer taraftan ibtidaî mektebin ve rüştiyenin zarurî masraflarını karşılamak için kiraya verilmek üzere altı dükkanın inşaatına emir verdiği Sivas Valiliğince bildirilmiştir.

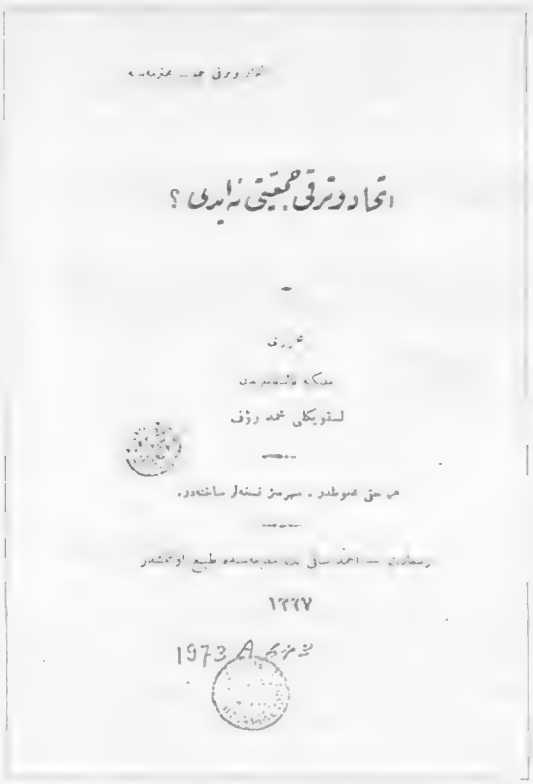
اتحاد و ترقی جمعیتی نه ایدی ؟

۱۳۲۷

1973

Daha önce de belirtildiği üzere 6 Haziran'da Mülkiyenin yüksek kısmından mezun kabûl edilmiş; 8 Temmuz'da Tarsus Kaymakamlığıyla yeniden mülkî vazifesine başlamış ve burada iken 28 Haziran-13 Ekim 1911 devresinde Mersin Mutasarrıflığına vakâlet etmiştir. 3 Ekim'de Menteşe Mutasarrıflığına nakli üzerine 23 Ekim 1911'de yeni görevine başlamış ve bu esnada fahrî olarak Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye şubesi başkanlığını Mersin mutasarrıflığına nakline (18 Haziran 1912) kadar yürütmüştür. 26 Ocak'ta iktidarının mühim mevkiler ile mütenasip olmadığı beyaniyle tebdilinin Adana vilâyetinden bildirilmesi üzerine azledilmiş ve 4 Mart 1913 tarihinde yine Adana'ya bağlı Cebel-i Bereket mutasarrıflığı vazifesine başlamış; ancak yine öncekine benzeyen mulâhazalar üzerine 24 Eylül 1914'de İç-il sancağı mutasarrıflığına naklolunmuştur.

28 Temmuz 1915 tarihinde Lâzkiye Sancağı Mutasarrıflığına nakledilen Mehmed Rauf'un Mülkiye'den tard ile başlayan ve ara sıra fâsıla vermekle beraber hiç bitmeyen talihsizlikleri bu yeni vazifesinde de devam etmiş ve Beyrut Valisi Cemal Azmi ile geçinememesi sebebiyle 10 Şubat 1917 tarihinde bu vazifesinden de azledilmiştir. O'nun Rumeli'de acı hâtıralarla başlayan; azillerle ve yıkılış devrinin fırtınalarıyla içiçe bir şekilde Anadolu'da devam eden memuriyet hayatı Milli Mücadele devrinde Damad Ferit Paşa Hükümeti tarafından tayin edildiği Ayıntab Mutasarrıflığıyla (11 Mayıs 1920) devam etmiş[3] ve nihayet kısa bir Mersin Mutasarrıflığıyla (18 Haziran - 12 Temmuz 1920) noktalanmıştır. Ayıntab Mutasarrıflığına gitmeyi reddeden Mehmed Rauf 1925 senesindeki üç aylık Taksimat-ı Mülkiye Tetkik Heyeti Memurluğundan başka bir vazife alamadı.[4] Bunun için verdiği istidalar neticesiz kaldı. 1928'de Mersin'de ikâmet eden Mehmed Rauf İbnülemin'in ifadesine göre ömrünün son demlerini İstanbul'da Yeşilköy'de geçirdi. Araştırmalarımıza rağmen ölüm tarihi ve soyadı şimdilik tesbit edilememiştir.[5]

Hâtıralarının Tarihi Kaynak Olarak Değeri:

M.Rauf'un *İttihad ve Terakki Cemiyeti ne idi?* (Ahmed Saki Matbaası, İstanbul, 1327 112 s.) isimli hâtıratının yakın tarihin kaynaklarından biri olarak pek az müracaat edilen bir kitap olması dikkate değer bir -hususdur. Doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla kataloglara girmiş olan kitabın bulunmamış olması pek zayıf bir ihtimaldi. Buna rağmen Tunaya'nın *Türkiyede Siyasi Partiler* (İstanbul, 1952) isimli eserinin ilk baskısında olduğu gibi genişletilmiş ikinci baskısında ismini bulmak mümkün değildir. Asıl şaşırtıcı olan bir başka husus ise ona araştırmalarında kaynak olarak atıfta bulunanların değerini ve ihtiva ettiği çok değişik muhtevasını farkedememiş bulunmaları ve sıradan bir kaynak gibi zikredip geçmeleridir. Halbuki bu küçük hâtırat İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluş safhasını aydınlatan ve yepyeni ve daha mâkûl yorumlara temel teşkil edebilecek yeni bilgiler ihtiva etmektedir. Kısaca çok kıymetli bir kaynak sıradan bir hâtırat gibi değerlendirilmiştir. Yeni harflerle yapılan neşrinde de aynı tavır görülmektedir.

Mehmed Rauf'un hâtıratı ilk defa Şerif Mardin'in *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* 1895-1908 (Ankara, 1964) isimli eserinin bibliyografya kısmında iki defa zikredilmesine (s. 235,244) rağmen metin kısmında adına rastlanmamaktadır. Kitabın sonraki baskılarında da (1983, 1989) aynı durum görülmektedir. Bu vesika kıymetindeki hâtıra ilk defa M.Şükrü Hanioğlu tarafından kaynak olarak çeşitli sayfalarda zikredilmiştir. (*Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*) (1889-1902, İstanbul, 1986, s. 173, 174, 176, 177, 178, 179, 197, 198). İlk bakışta kaynağın gereği gibi ilk defa değerlendirildiği yolunda bir intiba ortaya çıkmaktadır. Ancak araştırmanın metni ile kaynağın yâni Mehmed Rauf'un hâtıratının metni birbirini tekzip eder mahiyettedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında öteden beri devam eden kanaatler ve yorumlar bu yeni ve çok mühim kaynak muvacehesinde büyük ölçüde tâdil edilebilecek iken bu yapılmamıştır. Tek kazanç eski yorumların klasik dipnotlarına yeni bir kaynak ilâve etmekten ibaret kalmıştır. Meselâ bu hükmümüze bir örnek olarak Cemiyetin kuruluş yılına (1895) dair Mehmed Rauf'un satırlarında (s.21-25) ilk nizamnamenin tanzim çalışmalarının Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye talebeleri tarafından nasıl yürütüldüğü açıkça ve herhangi bir tahmine ihtiyaç göstermeyecek bir açıklıkla anlatılmasına rağmen Hanioğlu bu çalışmaların "1891 yılının ikinci yarısında yapıldığı tahmin edilebilir" hükmünü vermektedir. Halbuki bir araştırmacının kaynakların tanıdığı imkanları sonuna kadar zorlamaksızın bir tahminde bulunmak gibi bir hakkı olmamak gerekir. Hanioğlu bu yeni kaynağa dayanarak ilk nizamnamesinin hazırlandığını kabul etmiş (s.177) ancak gereken itinayı ve dikkati göstermediği için 1895 yılında, her halükarda Mülkiye'nin tatile girmesinden önce yâni en geç temmuz ayı içinde, Mülkiye 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin katıldığı çalışmalar için böyle bir yanlış tahminde bulunmuştur. Tabii yanlışı bu kadarla da kalmamış ilk nizâmnâme hakkındaki bilgiler 1895 sonbaharında (27 Kasım) İngiliz arşivlerine girince (s.395,398) bu ilk nizâmnâmeyi ikinci nizâmnâme olarak bir defa daha gündeme getirmek zorunda kalmış, kısaca meseleyi

çözümlemek mümkün iken büsbütün düğümlemiştir. Nihayet yurt dışında Bernard Lewis *Modern Türkiye'nin Doğuşu* isimli (Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara 1970, s.211, dipnot.4) eserinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Selânik Yahudilerinin münasebetini tartışırken eseri bu vesile ile sadece bir kere zikredip geçmiştir.

Lâyık olduğu alâkayı görmediğini belirttiğimiz hâtıratın son zamanlarda yeni harflerle ve kısmen sadeleştirmeğe tâbi tutularak neşredilmiş bulunması tarih adına bir kazanç olamamıştır. (*İttihat ve Terakki Ne İdi?* Yayına hazırlayan: Bülent Demirbaş, Kasım 1991, 119 s, Arba yayınları). Hazırlayanın, esas metinde bir tashih hatasından ötürü *Derbeta* şeklinde verilen (M.Rauf, s.12) Arnavutça gazetenin *Drita* (ışık) olduğunu anlamayacak (Demirbaş neşri, s.18), "Muharririn-i Osmaniye" (M.Rauf, s.83) terkibini ise Osmaniye yazarlarından" Demirbaş, s.89) şeklinde çözecek kadar yakın tarihe ve devrin Türkçesine uzak olduğu anlaşılıyor. Sunuş'ta (s.5) M.Rauf'un "farkında olmadan çok ilginç ip uçları" verdiği ve "biz de İttihat ve Terakki'nin kurucularındanız, işte görüyorsunuz, bu vatan için neler yaptık, ne sıkıntılara katlandık ve haksızlıklra uğradık" demek için bu hâtıratı kaleme aldığı ifade edilmiş, daha doğrusu âdeta suçlanmıştır. Bu arada hayatı hakkında birkaç satırlık bilgi bile verilmemiştir. Halbuki eserleri iyi tanımak ve değerlendirmek için müessirlerini yâni sahiplerini de belli ölçüde tanımak gerekir.

Netice itibariyle yakınçağ tarihi araştırmalarında hâtırat türü kaynakların kullanılmasında tarih metodu bakımından büyük açıklar verilmekte; bunların iç ve dış tenkide tâbi tutulmaları gereği yerine getirilmeksizin nakiller yapılmaktadır. Meselâ örneğimizde olduğu gibi bir Kitab-ı Mukaddes muamelesi yapılan iki kaynaktan: Mehmed Reşid[6] ile İbrahim Temo'nun[7] hâtıralarından hareketle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 2 Haziran 1889 tarihinde kurulduğu ifade edilmektedir. Halbuki bu cemiyet hakkında Osmanlı ve İngiliz arşivlerine ilk defa 1895 sonbaharında bilgi girmiş olması gerçeği üzerinde durmak gerekirdi. 1889-1895 yılları arasında varlığının işareti sayılabilecek tek satırlık bir vesika ne İnkılâb-ı Osmanî ve ne de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adına kayıtlıdır. Eğer 1889'da böyle bir cemiyetin kurulduğu kabul ediliyorsa hakkında arşivlere şu veya bu yolda herhangi bir bilgi girmemiş olmasının mâkûl bir izahı yapılmalıdır. Hiç bir hâtırat tarihin gerçeğini ifade etmez. Esasen hiçbir tarihi kaynağın böyle bir vazifesi yoktur. Hâtırat türü kaynaklar sahiplerinin gerçeklerini müdafaa ve ihtiva ederler. Tarihçi, ilminin usûllerini kullanarak bunları iç ve dış tenkide tâbi tutar; değerlendirir, muhtevalarını tartar ve onlardan aldığı malzeme ile tarihin gerçeğini inşa eder. Ancak ne yazık ki günümüzde bu bakımdan tarihçilerimiz büyük bir zaaf içindedirler. Mehmed Rauf'un küçük hacimli hâtıratının uğradığı muamele bu bakımdan çarpıcı bir örnek olarak zikre değer görülmüştür.

[1] Mehmed Rauf'un hayatına dair tek kaynak (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1969, s.1449) bu yazımızın ilham kaynağı ve hareket noktası olmuştur.

[2] M.Rauf'un hayatı için: İçişleri bakanlığı arşivi Sicil Dosyaları No:590

[3] *Takvim-i Vekayi*, No.3852 (13 Mayıs 1336)S.

[4] Bu sıralarda bir memuriyete tayin için verdiği istidaların metinleri yazıya ilâve edildi. Bkz.Ek. I ve II.

[5] İbnülemin (age.s.1449) M.Rauf'un ömrünün son senelerini Yeşilköy'de geçirdiğini bildirmektedir. Ölüm tarihini ve mutadı olduğu üzre soyadını vermemiştir. Bu hususları tespit için Emekli Sandığı'na müracaatımızdan bir netice alamadık. Gazete koleksiyonları üzerindeki araştırmalarımız devam ediyor.

[6] Cevri (Mehmed Reşid) *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu?* Mısır, Matbaa-i İçtihad, 1909, s.42

[7] İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılab-ı Milliye Dair Hatıralarım*, Mecidiye, 1939, s.303

Ek:1

İç-il Vilâyet-i aliyesi vasıtasıyla Dahiliye Vekâlet-i Celilesi huzur-u sâmisine Arz-ı âcizânemdir.

1336 senesi Mayıs'ında İç-il Müdafaa-i Milliyesi heyetinin inhayı telgrafîsi ve âcizlerinin müracaat-ı vâkıam üzerine birinci sınıf maaşla ve merkez ittihaz olunan Gözene yaylâsında ikâmet etmek üzere tayin buyurulduğum Mersin Mutasarrıflığından o zaman Pozantıda ârâm-sâz 41. fırka kumandanı olup bilâhare irtikâbat ve suî-istimâlâtından nisbet-i askeriyesi kat'olunan erkân-ı harp kaymakamlarından Konyalı Hayri Beyin mücerred murakabe-i âcizanemden havlen hakkımda icad ettiği ihmâlât-ı mütehayyilesi üzerine bilâ-sual ve bilâ-tahkikat işe mübaşeretimden onbeş gün sonra azledildiğim gibi liva dahi kazaya bit-tahvil kaymakamlığına mümaileyh ile gerek âşâr gerek sair hususatta tevhid-i menafi eden mâ-sebakı herkesce malûm biri tayin olunmuştu. Misli nâmesbuk surette duçar olduğum bu mağduriyet üzerine vâki olan müracaat ve şikâyat-ı âcizanem neticesinde icra buyurulan tahkikatta Hayri Bey'in mahiyet-i ahlâkiyesi ve işarat-ı vâkıasının ledünniyatı anlaşılarak hakk-ı âcizanemde cevaz-ı istihdam kararı ita ve 6000 kuruş maaş-ı aslî üzerine mazuliyet maaşı tahsisi ve mümaileyh Hayri Bey dahi silk-i askerîden ihraç olundu ise de o vakitten beri anlamadığım esbabtan dolayı daha doğrusu hiç bir sebebe müstenid olmayarak başka bir mahâlle tayin buyurulmadığımdan dörtbuçuk seneden beri duçar olduğum zaruret ve müzayaka arz ve tarif derecelerinden hariçtir. Yirmi seneye karip devam eden müddet-i memuriyet-i âcizanemde gösterdiğim sadakat ve istikamet ve fedakârlık ve fi 13 Mayıs 1336 tarihli ve 3852 numero ile *Takvim-i Vekayi* gazetesinin neşriyatıyla sabit olduğu üzere hükümet-i Feridiyenin teklif ettiği Gazi Ayıntab Mutasarrıflığını kemâl-i nefretle reddederek berveçh-i mâruz Kuvva-yı Milliyeye iştirak ve o hengâme-i hunîn içinde ma-aile dağ başına şitab etmekliğim ve mücerred hizmetine vakf-ı vücûd ettiğim âlî ve necib milletimden ayrılmamak için on seneden beri ecdad-ı mande emlâki Yunan hükümetinin taht-ı işgâlinde bırakmaklığım devr-i adalet demek olan devr-i celil-i Cumhuriyette şayan-ı taltif görülmek mukteziyat-ı ahvâlden ve an'anat-ı milliyemiz cümlesinden iken bilâ-mucib dörtbuçuk senedenberi açıkta ve izahı yürekler parçalayacak bir hâl-i sefalet ve perişanîde bırakılmaklığım nisfet ve adaletle ve Türklük şan ve şerefiyle kabil-i tevfik olmadığı gibi âcizleri gibi sadâkat ve istikameti rehber ittihaz eden emsâlime de bâdî-i yes ve nevmidi olarak metanet-i ahlâkiyelerini tehvin edeceğinden mağduriyet-i muhrik-i galaa-i âcizanemi tehvin ve tazmine medar olacak münasip bir vilâyet valiliğine bir an evvel tayin buyurulmaklığımı bu def'a da istirham ve istida eylerim efendim hazretleri.

19 Şubat sene 1341
Silifke'de mukim Mersin mutasarrıf-ı sâbıkı
Mehmed Rauf

Ek: II

Münci-i hakiki-i millet sevgili reis-i cumhurumuz gazi-i namdar Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

Riyaset-penah efendimiz hazretleri,

Yedi senedenberi bî-gayr-ı hakkın açıkta bulunmaklığım sebebiyle hâlim tahammül olunmaz dereceye gelmeseydi, huzur-u lâyemutunuza ref-i âvaz etmek cür'etinde bulunmazdım. Bu husus çektiğim ızdırabat-ı tahammül-fersaya, bedbaht pederleri gibi aşk-ı vatanla rahle-i tedrisde dirsek çürütmekte olan bî-günah evlâtlarımın da iştirake mecbur kalmaları âcizlerini tasaddiata bir kat daha muztar bırakıyor: Âcizleri 311 tarihinde Mekteb-i Mülkiyenin son sınıfında bulunduğum sırada ejder-i istibdadın ruh-ı millete suikasd ettiğini görerek zümre-i ahrara iltihak ile Meşrutiyet için açılan mücahedeye şitab ettiğimden, vatan-ı sânî ittihaz ettiğim Selânik'e nefy olunmuştum. Orada menfiyen kaldığım dört sene zarfında maksad-ı mukaddesenin husûlü emrinde sarf-ı fikr ve vücût etmekten hâli kalmadım. Hasan Fehmi Paşa merhumun delâlet-i vatan-perverânesiyle 1315 tarihinde Selânik Vali Maiyet Memurluğuna ve 318 senesinde Menlik Kaymakamlığına tayin olduğumda Türkleri Rumeli'nden ihraç etmeyi kararlaştıran Balkan milel-i muhtelifesine mensup eşkiya ile tam üç sene ve bilâhare terfien tayin olunduğum Vodine kazasında iki ki cem'an beş sene mütamadiyen uğraşarak vazife-i hamiyet ve memuriyeti hüsn-ü ifade ettiğim gibi bilâhare Anadolu'da tayin olunduğum kaza ve livalarda dahi lâzime-i hamiyet ve istikametten inhiraf etmeyerek her yerde min-gayr-ı haddin ihraz-ı muvaffakiyet eylediğim terceme-i hâlimle sabittir.

Harb-i Umumî esnasında Lâzkiye Mutasarrıflığında bulunduğum sırada o zaman Beyrut Valisi bulunan Azmi'nin ceberut-u mutehakkimanesine ser-fürü etmediğimden 333 tarihinde sekte-i azle uğradım. Mütarekeden sonra vaktiyle mutasarrıflığında bulunduğum Mersin'e geldiğimde ahali tarafından münhâl bulunan liva-i mezkûr mutasarrıflığına tayinime teşebbüs olundu ise de Fransızların idaresinde bulunmasından teşebbüsat-ı vâkıayı red ve iptâl eyledim. Daha sonra Kuvva-yi Milliye teşekkül edince Mersin Cephesi Grubu Kumandanlığında bulunan Emin Resa Beyle gizlice muhabereye girişerek Kuvva-yı Milliyeye iştirak etmek teşebbüsünde bulunduğum sırada Lâzkiye'de ber-veçh-i mâruz İttihatçıların duçar olduğum darbe-i hakaretinden hamiyet-i milliyemin haleldar olduğuna zâhib olan hükümet-i Feridiye tarafından fi 11 Mayıs sene 927 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinin mündericatıyla sabit olduğu üzre terfien Ayıntab mutasarrıflığına tayin olundum. Bu tevcih-i müstekrehi istihbar edince vaktiyle mutasarrıflığında bulunduğum Silifke'ye ticaret bahanesiyle azimetle aynı tarihiyle zât-ı sâmi-i riyaset-penahîlerine takdim eylediğim telgraf-nâme ve liva-i mezkûr Müdafaa-i Hukuk Heyetinin Dahiliye Vekâlet-i celilesine takdim eylediği inha-yı telgrafî üzerine bir hafta sonra birinci sınıf maaşla Mersin Mutasarrıflığına tayin olunduğumdan o zaman merkez-i liva ittihaz olunan Gözene yaylâsına ma-aile azimetle mücahede-i mukaddese-i milliyeye bilfiil iştirak eyledim. Âcizlerinin, namuslu ve hamiyetli her Türk memur için pek tabiî olan şu hareket-i vatanperverânemi dar havsalalarına sığdıramıyan ve aynı zamanda evvelki mutasarrıflığımda tecrübe etmiş oldukları meslek-i âcizanemi Harb-i Umumîdeki çapulculuğun tekrarına mâni gören iki-üç şahs-ı leîmin tesiratı altında kalan o zamanki 41. Fırka Kumandanı Hayri Bey tarafından güya Mersin'den çıkmaklığım ve an-asl Yanya ahalisinden bulunmaklığım celb-i nazar görüldüğünden bahisle başka mahâlle naklim hakkında Dahiliye Vekili Cami Beye vâki olan iş'ar üzerine bilâtahkikat işe mübaşeretimden onbeş gün sonra azl edilerek dağ başında ailemle beraber sefil ve perişan bırakıldım. Beşyüz sene bu millet-i necibenin selâmet ve saadeti uğrunda kanını isar etmiş bir aileye mensub ve yirmi sene bu milletin nan ü nimetiyle perverde olmuş bir müslüman ve Türk için tabiî'l-vuku olan böyle bir hareket-i vatanperverâneyi birtakım makasıd-ı şahsîyeye atf edecek kadar büyük bir fedakârlık addetmek bu millet-i necibenin ulûvv-ü secayasına adem-i vukufdan yahut bile bile erbab-ı hamiyeti çekememekten başka türlü tevil olunamaz. Saadetli günlerinde envai lûtf ve âtıfetine nail olduğum âlî ve necib bir milleti kara günlerinde bırakıp gitmeğe elbette vicdanım razı olamazdı. Nasıl ki azlimi müteakkib Dahiliye Vekâlet-i celilesince icra olunan tahkikatla işarat-ı vakıanın mahiyeti anlaşılarak derhal hakk-ı âcizanemde cevaz-ı istihdam kararı ita ve mazuliyet maaşı tahsis buyuruldu ise de iki sene mukaddem tayin olunduğum Taksimat-ı Mülkiye Tetkik Heyeti Memurluğundaki üç aylık bir memuriyetten başka memuriyet istihsal edemediğimden ve Dahiliye Vekâlet-i celilesine vâki olan muracaatlarımdan bir semere hâsıl olmadığından derece-i zaruret ve sefaletim tahammül olunamaz bir dereceye gelmiştir. Belâ-yı muhaceretle beraber zaman-ı memuriyetimde namuskârlığın ve hamiyet-i milliyenin mâni-i rızk olacağını hâtırıma bile getirmediğimden dünyada dikili bir ağacım bile mevcud değildir. Bunun için bütün efrad-ı ailemle beraber sefalet ve felâket içinde yuvarlanıyorum. Bu vatan düşmanlarına hizmet edenlerden birçok kimseler elân yine bu mukaddes vatanın nimetlerinden müstefid oldukları hâlde daha mekteb sıralarında ilân-ı husumet ettiğim çürük saltanatın teveccuhatını kemâl-i nefretle reddederek Kuvva-yı Milliyeye şitab ve neticenin meçhûl olduğu bir zamanda ma-aile dağ başında mücahidin gürûhuna intisab eden âcizlerinin ve hiç bir günahı olmayan evlâtlarımın mahv ü perişan olmasına idare-i mübeccele-i Cumhuriyet elbette razı ve kail olmayacaktır. Hele Hükümet-i Cumhuriyetimizin tealî-i vatan ve memlekete masruf olan mesaî-i meşkûresine bi'l-fiil iştirak edemiyerek uzaktan seyirci kalmaklığım hizmet-i milliyeye vakf-ı vücut etmiş âcizleri için cidden tahammül olunmaz manevî bir darbe-i felâkettir. Bütün Türkiye'yi ve Türkleri sahil-i selâmete çıkaran himmat-ı dâhiyane-i riyaset-penahilerinden âcizlerinin mahrum kalması ulûvv-ü secaya-yı hameset-perverileriyle kâbil-i tevfik olamıyacağından hakk-ı müktesebim olan bir valiliğe yahud muadil diğer bir memuriyete tayinimle hamiyet ve istikamet ve fedakârlık duçar olduğum zaruret ve felâketime nihayet verilmesini istirham ederek min-gayr-ı haddin arz-ı tâzimat ve tekrimata mücaseret eylerim ve dâhî-i âzamımız efendimiz hazretleri.

3 Mart sene 927
Mersin'de mâzulen mukim Mersin mutasarrıf-ı esbâkı
Mehmed Rauf

Kitabiyyat Vadisinde Unutulan Bir Halk Yazarımız:

Ecz. Bnb. Avanzade Mehmed Süleyman

HALİL BİNGÖL

Döneminin basın dünyasında, gerek çevirileri gerekse yazdığ eserler ve süreli yayınlarıyla adından çok bahsettirmiş olması gereken Avanzade'yi, Seyfeddin ÖZEGE'nin kataloğu dışında[1] bulabilmek için çalmadığımız kapı kalmadı. Turhan Baytop Hocamızın "Türk Eczacılık Tarihi"[2] nde bir fotoğrafını, Aykut Kazancıgil hocamızın "Tıp Fakültesi Tarihçesi"[3] adlı eserinde ise hayatı hakkında kısacık bir bilgi bulabildik. Halit ve Kemal Avan adında iki oğlu olduğunu tesbit ettik ise de bir türlü kendilerine ulaşamadık. Umut-

Eczacı binbaşısı büyük üniforması (yıl 1912). Harbiye nezareti Sıhhiye Dairesi, ecza müfettişlerinden Binbaşı Ecz. Mehmet Süleyman Bey.

Aile Eczanesi Alman Usulü (1919)

عائله اجزاخانه‌سی

[آلمان اصولی]

محرری :

احسان زاده م. سلیمان

صاحب وناشری

احسان کتبخانه‌سی صاحبی

سهیل طاهر

درسعادت ۵ قدره مطبعه‌سی — ۱۳۳۵

suzca aranırken, Server İskit'in 1948 yılında yayımladığı "Aylık Ansiklopedi"[4] nin dördüncü cildi imdadımıza yetişti. Bu esere oğlu Halit Avan'ın kaleme aldığı hal tercümesi ile yukarıda saydığımız kaynakları birleştirince "Avanzade Mehmed Süleyman" karşımıza çıkıverdi...

1871'de İstanbul-Beşiktaş'da, Abbas Ağa mahallesinde doğmuştur. Babası Karahisar Eşrafından Avanzade Süleyman Bey'dir. 1890'da Beşiktaş Askeri Rüştiyesini bitirdikten sonra, Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacılık bölümüne girmiştir. Burayı 1893 yılında bitiren Avanzade, (oğlu bitirme tarihini 1889 olarak bildiriyor) bir sene Haydarpaşa Hastahanesinde, bir senede Yıldız Hastahanesinde görev yapmıştır. (Oğlu Haydarpaşa Tatbikat okulunda Fransızca ve Fizik öğretmen vekilliği de yaptığını bildiriyor.)

Basın dünyasına öğrencilik yıllarında (1892) girer. Hastahanede görevli olduğu yıllarda "Musavver Terakki", "Malumat" gibi gazetelerde o zamanın deyimi ile "Fenni" ve "Sıhhî" konular üzerine halkın anlıyacağı dilde yazıları çıkmaya başlar. Yazı yazmak, çeviri yapmak, kitap yayımlamak hastalık derecesinde bir tutkudur onun için. Ahmet Mithat Efendi'nin başlatmış olduğu "Halk Yazarlığı" akımının o dönemdeki temsilciliğine soyunmuştur bir kez. Bıkmadan, usanmadan, yazacaktır. Halkı bilmediği konularda aydınlatarak onları okumaya teşvik edecektir.

Gazete, dergi, kitap, risale, nevsal, takvim olmak üzere toplam 132 adet eserini S.Özege'den tesbit ederek, bibliyografyasını yazımızın sonuna ilave ettik. Biz yine başa dönerek Avanzade'nin kitabiyyat dünyasına girelim:

Yıl 1892, Avanzade'nin ilk eseri herhalde "Musavver ve Mükemmel Yeni Osmanlı Takvimi" olmalı. Kitap olarak ilk eseri şudur diyemiyoruz. Çünkü o yıl iki kitabı yayımlanıyor: Biri Gustave Laven'den çevirdiği "Muhafaza-i Sihhat", diğeri ise Tom Tit'den çevirdiği "Musavver Fenni Eğlenceler" 1.ks.dir. 1893 yılı için hazırladığı takvim "Musavver ve Mükemmel Yeni Takvim-i Maarif" adını taşırken, üç çeviri kitabı daha basılır: "Muharrir Kadınlar", "Leke Risalesi", "Musavver Fennî Eğlenceler-2.kısım". 1894'de "Musavver Takvim-i Cihan" ceplerdeki yerini alırken, "Tasvir", "Musavver Fenni Eğlenceler 3.kısım" ve "Japonya" adlı kitaplar yayımlanır. Bu "Japonya" konusu Avanzade'nin başına ileride işler açacaktır ya neyse... Biz gelelim 1895 yılına. Bu yıl kitap yok. "Mütalâa Salonu" adında bir dergimiz var. 1896'da iki kitap: "Deniz Kızı Froe Adalarında", "Çocuklara Mahsus Hikaye Cüzdanı". 1897'de öyle bir iş yapar ki şimdiye kadar kimsenin aklına düşmemiştir bu fikir. "Sadece Hanımlara mahsus" "Nevsal-i Nisvan"ı çıkarıverir. Arka arkaya beş adet kitabı yayımlanır o sene: "Alicenap Kız", "Binbir Çeşit", "Karmen", "Mükemmel Hazine-i Letâif Cüzdanı", "Oyuncu Kız". 1898 yılının takvimi "Tertib-i Cedid Musavver Osmanlı Takvimi" adında şık bir takvimdir. Kitaplarımız hemen okunabilecek cinsinden: "Teyzenin Kurnazlığı", "Bayram gecesi", "Receb'in Nişanlısı", "Üç Güzeller" ve "Gizli oda". 1898'da "113 Numaralı Hane" ve "Letâif Cüzdanı" adlı kitapları çıkar. 1900 yılında "Şeytankaya Cinayeti", "Şeytan Mağaraları", "Şeytan Mağaraları Zeyli Ominibüs Cinayeti" serisini yayımlar. 1901 yılında hiç sesi soluğu çıkmaz. 1902'de "Japonya ve Japonya'lılar"ı yayımlıyabilir. Yıl sonuna doğru "Musavver Terakki"de Rusya ile arası açık olan Japonya'yı över mahiyette yazılarının çıkması Rusya büyükelçiliğini kızdırır. 1903'de Kudüs'e sürgün edilir. Sürgünde de boş durmaz. 1904'de "Fenni Eğlenceler"i, 1905'de ise "Kuvvet Yemekleri" adlı kitaplarını gizlice Kudüs'ten İstanbul'a gönderir ve yayımlatır. Bir yolunu bulur, 1907'de Kudüs'ten Kahire'ye kaçar. El-Ehram Eczanesinde çalışmaya başlar. Bu arada Arapçasını da ilerletir. Rütbesi yüzbaşı olan Avanzade 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile İstanbul'a döner. Görevi hazır: "Sıhhiye-i Askeriye Tercüme ve İstatistik kısmı" memuru. 1911 yılına gelinceye kadar sıkı bir çalışma temposuna girer. Victor Hugo'nun "Sefiller"[5] adlı eserini tam olarak çevirir. Sırada Alexsandre Dumas'nın "Monte Kristo"[6] su vardır. 1911 yılında ayrıca: "Kanlı İntikam", "Ahrar mı İttihad mı", "İskambil Falı", "Trablusgarp ve Devlet-i Aliyye-i İtalya Vakayi-i Harbiyesi", "Şark Sokağı Esrarı" adlı kitapları yayımlanır.

1912 yılında Rütbesi Binbaşı, yeni görevi ise: "Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Ecza Müfettişi" ve "Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye" dergisinin yayın kurulu üyeliğidir. Yayınlarımız tabiiki devam ediyor. Terrail'den çevirdiği "Rokanbol" çıkar piyasaya "Sefiller" ve "Monte Kristo'nun baskıları tamamlanır bu yıl. Piyasayı alt üst eden kitabı da bu yıl çıkar: "Gençlerde istimna ve Bi'l-yed". Hemen tükenir. İkinci baskısını yapar, o da kısa sürede tükenir.

1913 yılı Avanzade'nin rekorlar kırdığı yıldır. "Gençlerde İstimna ve Bi'l-yed" üçüncü baskısını yapar. "Bol resimli bir salon gazetesi" niteliğini taşıyan "Afiyet" 8.000 tiraj alırken, forma roman/dergi ni-

مصوّر
فنى اكلنجه لر
محررى ومترجمى
اعوانه زاده محمد سليمان
ايكنجى قسم
«معارف» جريدۀ فنيه سنه درج اولنديقدن صكره معارف نظارت جليله سنك مصدقيله آيرو بر كتاب شكلنده دخى طبع اولنمشدر.
«فنى اكلنجه لر» اون بر لسانه نقل و ترجمه اولنمشدر
درسعادت
(قصبار) مطبعه سى باب عالى جاده سنده نومرو ٢٥
صاحب وناشرى : كتابجى قصبار
١٣١٠

Musavver Fenni Eğlenceler 2. Kısım. (1893)

نومرو ٧٩
كوزل پرنس
رسملى عائله غزته سى

GUZEL PRINCESSE
Journal de la Famille, illustré, paraissant 3 fois par semaine
Tirage 12,000 Exemplaires
Directeur Propriétaire: SISSAG FERID
Imp. LOUSSINE- Galata.

عافيت
زنكينه قيزى
ازدواج انتريقه لرى
درسعادت ـ غلطه ـ لوسين مطبعه سى

Güzel Prenses'in yasaklanan sayısının kapağı. (1913)

teliğini taşıyan "Güzel Prenses"[7] ise 12.000 tiraja ulaşır. Okuyucunun yoğun ilgisini çeken şey "okuyucu Mektupları köşesi"ne gelen mektuplar ve bunlara verilen cevaplar olsa gerek. Aklınıza gelen herkonuda mektup yazmak serbest!.. Bu arada kantarın topuzu biraz fazla kaçırınca 79. sayısından itibaren kapatılır. Sebebi malum: "Ahlak-ı Umumiye ye mugayir ve şübban ve nisvan'ın ahlakını ihlal ve ifsad edecek mahiyette görüldüğünden..." Ne yapalım? İsmini değiştirelim. Otuzbeş gün sonra "Güzel Prenses", "Saray Entrikaları" adını alır. "Okuyucu Mektupları" yerine, daha önceki konularla hiç ilgisi olmayan "Atıcılık", "Avcılık", "Balık Tutmak" gibi konulara yer verilir. 133. sayıdan itibaren tekrar "Güzel prenses" adına kavuşur. Görebildiğimiz 152 sayı 2432+288 sahifedir. Bu yılın kitabiyyat bölümünde ise: "Muaabir Yahud Yeni ve Mükemmel Tabirname" "Lord Hop" ve "Eczacılara Mahsus Muhtıra" vardır.

Kitap adedimiz 14, yıl 1914. Hepside kapış, kapış sâtılacak cinsten. 1915'de beş kitap: "Aza Seğirmesi", "Gizli Tertibler", (Yanlış anlaşılmasın diye belirtelim, bu kitap bayanlara yönelik güzellik reçetelerini anlatır.) "İlm-i Ahval Ül-Kadem", "İlm-i Kehanet", "Kendi Kendine Sihirbazlık", "Zengin Kızı-İzdivaç Entrikaları". 1916 yılında yine yok. 1917'de iki kitapla karşımıza çıkar: "Masum Kız-Esrarengiz paket" ve "Dilber Kontes". 1918'de Mehmed Asaf ve iki arkadaşı ile birlikte "Hür Çocuk" dergisini çıkarır. Haftalık fennî, edebî, sıhhî ve resimli bir dergi olan "Malumat" da o yıl yayımlanır. Kitap bir adet: "İlm-i Serair".

1919'da zirvededir artık. Evet tamı tamına 48 adet kitap... Herkesin anlıyacağı dilde, her konuda , seç seç al! "Alman Usulü tütün İçmek"mi istiyorsunuz kitabı hazır. Yumurta pişirmesini bilmiyormusunuz, "100 Türlü Yumurta Pişirmek Usulü"nü alın öğrenin... 1920'de 1.baskısı 1914'de yapılan "Kızları Nasıl Evlendirmeli'nin ikinci baskısı dışında, dokuz kitabı daha yayımlanır. 1921'de çalışma hızı kesilir. Tek bir kitap çıkarabilir: "Meme Hıfzussıhhası". 1922'de "Aile Tabibi" adındaki dergiyi çıkarır. Son kitabı: "Yeni Mükemmel Son Rehber-i İzdivaç". O yıl 51 yaşında hayata gözlerini yumar. Mezarı Karacaahmet'dedir.

Geniş halk kitlelerine hitap eden, onları okumaya özendiren, uzmanlık alanındaki bilgileri anlaşılır bir dilde onlara aktaran Avanzade Mehmed Süleyman Bey'i ilgili tarihçilerimize emanet ediyoruz. ☆

1 Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu 1.c.2.Bölümünde (S.695-705) 80 adet eseri tesbit edilmiş ise de eksik ve bazı basım tarihleri yanlıştır. (Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu. 1c.2.Bl. T.C. Kültür Bakanlığı yayını. Ankara 1990)

2 Türkiye Eczacılık Tarihi Prof.Dr.Turhan Baytop. İst.Üniversitesi yayınları No:3358 İst.1985. s.234.

3 Tıp Fakültesi Tarihçesi. Bnb. Elhaç Rıza Tahsin. Eklerle yayınlayan, Prof.Dr.Aykut Kazancıgil. Özel Yayınlar İst.1991. s.53-54

4 Aylık Ansiklopedi. Çıkaran: Server İskit 5.c.İst. 1945-1949. (4.c. s.1388)

5 Sefiller'in ilk çevirisi Şemseddin Sami-Hasan Bedreddin ikilisi tarafından 1881 yılında 644 sayfa üzerine yapılır. Fakat bu tam çeviri değildir. Avanzade 1911 yılında 5 cilt 1528 sayfa üzerine tam çeviriyi yapınca, 1914 yılında Hasan Bedreddin kaldıkları yerden (645-902 s.) devamla çeviriyi devam ettirir.

6 Yeni harfle basımı için bkz. Monte Kristo, Avanzade Mehmed Süleyman - Yayına Haz. Halit Avan - 6.c. İst. 1945 Gün Basımevi.

7 Yeni harfle basımı için bkz. Güzel Prenses. Avanzade Mehmed Süleyman - Yayına Haz. Kemal Avan - Halit Avan - 1-53 sayı. İst. 1950. Arif Bolat Kitapevi

Avanzade Mehmed Süleyman Bibliyografyası

Seyfeddin Özege No

1892

1- Muhafaza-i Sıhhat. İst. Alem Mat. 35 s. 14055
2- Musavver Fenni Eğlenceler. 1. Ks. İst. Kasbar Mat. 96 s. 14447
3- Musavver ve Mükemmel Yeni Osmanlı Takvimi. İst. Kasbar Mat. 190+8 s. 14495
4- Muharrir Kadınlar. İst. Kasbar Mat. 160 s. 14127
5- Leke Risalesi. İst. Kasbar Mat. 78 s. 16687
6- Musavver Fenni Eğlenceler. 2.ks. 111+1 s. 14447
7- Musavver ve Mükemmel Yeni Takvim-i Maarif. İst. Kasbar matbaası. 190+8 s. 14496

1894

8- Japonya. İst. Kasbar Mat. 10 s. 9761
9- Tasvir. İst. Kasbar Mat. 50 s. 20037
10- Musavver Fenni Eğlenceler. 3.Ks. İst. Kasbar Mat. 128 s. 14447
11- Musavver Takvim-i Cihan. İst. Kasbar Mat. 190+2 s. 14481

1895

12- Mütalâa Salonu. 1-8 sayı. İst. H.T.U. D.8/1 (1-8)

1896

13- Deniz Kızı Froe Adalarında İst. Mahmud Bey Mat. 92 s. 3777
14- Çocuklara Mahsus Hikaye Cüzdanı. İst. Y.Panayotidis Mat. 157 s. 24279

1897

15- Binbir çeşid. İst. Y.Panayotidis Mat. 16 s. 2033
16- Oyuncu Kız. İst. Y.Panayotidis Mat 15 s. 16059
17- Alicenap Kız. İst. Kasbar Mat. 15 s. 429
18- Mükemmel Hazine-i Letaif. İst. Kasbar Mat. 220+1 s. 14714
19- Karmen İst. Asır Mat. 10283
20- Nevsal-i Nisvan İst. Y.Panayotidis Mat. 80 s. 15424

1898

21- Teyzenin Kurnazlığı. İst. Y.Panayotidis Mat. 15 s. (Ata.Ü.K. 27065)
22- Bayram Gecesi İst. Y.Panayotidis mat. 13 s. 24112
23- Recebin Nişanlısı. İst. Y.Panayotidis Mat. 14 s. 16548
24- Üç güzeller. İst. Y.Panayotidis Mat. 12 s. 23553
25- Gizli Oda. İst. Tarik Mat. 144 s. 6261
26- Tertib-i Cedid Musavver Osmanlı Takvimi. İst. Kader Matbaası. 176+13 s. 15 planş. 20741

1899

27- Letaif Cüzdanı. İst. Reşid Ef. Hanında 36 no'lu Mat. 32 s. 11611
28- 113 Numaralı Hane. İst. Kasbar Mat. 362 s. 23553

1900

29- Şeytankaya Cinayeti. İst. Tarik Mat. 104 s. 18927
30- Şeytan Mağaraları. İst. Kasbar Mat. 335 s. 18930
31- Ominibüs Cinayeti. Şey.Mağaraları Zeyli. İst. Kasbar Mat. 173+2 s. 15664

1902

32- Japonya ve Japonyalılar. İst. Asır Mat. 64 s 9765

1904

33- Fenni-i Eğlenceler. İst. Artin Asaduryan mat. 144 s. 5604

1905

34- Kuvvet Yemekleri ve Kuvvet İlaçları. İst. Kader Mat. 46+2 s. 11371-

1911

35- Şark Sokağı Esrarı. İst. 16 s. (Ata.Ü.K. 26329)
36- Ahrar mı İttihad mı. İst. Karabet Mat. 16 s. 275
37- İskambil Falı. İst. Matbaa-i Kader, 79+1 s. 9340
38- Trablusgarp ve Devlet-i Aliyye İtalya Vakayi-i Harbiyesi. İst. Cihan Mat. 176 s. 21178
39- Kanlı İntikam. İst. Kader Mat. 44 s. 10043
40- Sefiller. İst. J.Keteon Mat. 5 c. 1528 s. (Basımı 1912'de bitti.) 17861
41- Monte Kristo. İst. J.Keteon Mat. 6 c. 1309 s. (Basımı 1912'de bitti). 13489

1912

42- Rokanbol. İst. Kader Mat. 396+2 s. 17139
43- Gençlerde İstimna Bil-yed. İst. K.Bedrosyan Matbaası. 80 s. (3 baskı yapmıştır.) 6179

1913

44- Muabbir Yahud yeni ve Mükemmel Tabirname İst. Matbaa-i Kader. 301 s. 13867
45- Lord Hop. İst. Matbaa-i Cihan. 438 s. 11748
46- Eczacılara Mahsus Muhtıra. İst. Kader Mat. 224 s. 4559
47- Güzel Prenses/Saray Entrikaları. Lüsiyen Mat. 2432+288 s. 6507
48- Afiyet. İst. Lüsiyen Mat. 1-62 sayı (1914'de yayınına son verdi.) (H.T.U. 420, BOK. 0.4207)

1914

49- Ayna ile Keşf-i İstikbal. İst. Keteon Mat. 16 s. 1399
50- Gizli Lisan. İst. Hukuk Mat. 40 s. 6257
51- İdrar Tahlili. İst. Kader Mat. 64 s. 8502
52- Kadın Esrarı. İst. A.Asaduryan Mat. 160 s. 9828
53- Kısır Kadınlar. İst. A.Asaduryan mat. 32 s. 10726
54- Kızlara ve Hanımlara Jimnastik. İst. Araks Mat. 47 s. 10835
55- Kızları Nasıl Evlendirmeli. İst. Necm-i İstikbal Mat. 16 s. 10837
56- Kız mı Oğlan mı. İst. Araks Mat. 56 s. 10840
57- Musavver ve Mükemmel Kıyafetname. İst. A.Asaduryan Mat. 192 s. 14494
58- Rehber-i muamelat-ı Zevciye. İst. Hukuk Mat. 64 s. 16637
59- Tılsım, Sihir, Büyü. İst. A.Asaduryan Mat. 80 s. 20991
60- Yanlız Erkeklere Mahsus Adem-i İktidar (İsmail Hakkı ve Ömer Feyzi Beylerin yardımıyla) İst. Kasbar Mat. 224 s. 22835
61- Altın Gölü-Sisag Ferit ile. İst. Lüsiyen mat. 960 s. 548
62- Yıldızname-Ulûm-u Hafiyeden. İst. A.Asaduryan Mat. 79 s. 23440

1915

63- Aza Seğirmesi. İst. Lüsiyen Mat. 15 s. 1413
64- Gizli Tertibler. İst. Araks Mat. 288 s. 6263
65- İlm-i Ahval Ül-Kadem. İst. Lüsiyen Mat. 15 s. 8822
66- İlm-i kehanet-Kendi Kendine Sihirbazlık. İst. Araks Mat. 47 s. 8955
67- Zengin Kızı-İzdivaç Entrikaları. İst. Lüsiyen Mat. 751 s. 23699

1917

68- Dilber Kontes. İst. ikdam Mat. 799 s. 4034
69- Masum Kız-Esrarengiz Paket. İst. Kader Mat. 175 s. 12288

1918

70- İlm-i Serair. İst. Kader Mat. 21+2 s. 9010
71- Hür Çocuk. 1-3 sayı. İst. (M.K. 1956 SB. 244)
72- Malumat. 1-9 sayı. İst. (H.T.U. p. 62)

1919

73- Aile Ahçısı, 100 türlü Çorba Pişirmek Usulü. İst. Orhaniye Mat. 48 s. 304
74- Aile Ahçısı, 100 Türlü Sebze Pişirmek Usulü. İst. Orhaniye Mat. 48 s. 305
75- Aile Ahçısı, 100 Türlü Yumurta Pişirmek Usulü. İst. Orhaniye Mat. 32 s. 306
76- Aile Eczanesi, Alman Usulü. İst. Kader Mat. 31 s. 307
77- Alman Askeri ve Almanya'da Hayat-ı Askeriye. İst. Orhaniye Mat. 23 s. 437
78- Alman Durub-ı Emsali. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 439
79- Alman Letaifi. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 451
80- Alman Terbiyesi. ist. Orhaniye Mat. 24 s. 467
81- Alman Usulü Ticaret ve Servet Usülleri. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 469
82- Almanlar gibi Kuvvetli ve Uzun boylu nasıl olmalı. İst. Orhaniye Mat. 23 s. 501
83- Almanya Devleti. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 510
84- Almanya Tarihi. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 523
85- Alman Muharrirleri. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 23969
86- Alman Usulü ile Çocuk yetiştirmek. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 23972
87- Alman Usulü Tütün içmek. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 23973
88- Alman Kadınları. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 23968
89- Baha ile Şefika. İst. Kader Mat. 16 s. 1514
90- Bir Aktrist'in Akibeti. İst. Matbaa-i Orhaniye 28+4 s. 2242
91- Doktorun Esrarı. İst. Evkaf Mat. 24 s. 4328
92- Ergenlik-Gençlere Mahsus Hastalıklardan. İst. Kader Matbaası. 16 s. 24474
93- Eski İnsanlar ve Keşf-i İstikbal. İst. Matbaa-Orhaniye 24 s. 5114
94- Dilber Kız Yahud Bir Genç Kızın Serencamı. İst. Kadınlar Dünyası Mat. 160 s. 4033
95- Gözlerdeki Esrar ve Göz Hıfzussıhhası. İst. Kader Mat. 40 s. 6919
96- Uyuz Hastalığı ve Kolayca Tedavi Çareleri. İst. Kader Mat. 14 s. 22331
97- Yankesiciler Muallimi. İst. Evkaf Mat. 20 s. 22854
98- Yemek Hıfzussıhhası. İst. Kütüphane-i Sudi. 47 s. (M.K./A. 485)
99- Yeşil Maske. İst. Orhaniye Mat. 32 s. 23403
100- Zehirli ilaç. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 23673
101- Zehirli Yüzük. İst. Orhaniye Mat. 24 s. 23675
102- Güzel Hemşire Yahud Bir Mahkumun kızları. İst. Kadınlar Dünyası Mat. 215+5 6489
103- Hamam ve Melahat. İst. Kader Mat. 23+1 s. 6749
104- İki Dost deli mi Akıllı mı. ist. Matbaa-i Orhaniye 24 s. 8586
105- İki Hemşire. İst. Matbaa-i Orhaniye 32 s. 8598
106- İki Rakip. İst. Kadınlar Dünyası Mat. 64 s. 8622
107- İlm-i Kıyafet. Ulum-u Hafiyeden. İst. Kader Mat. 36 s. 8559
108- Kadın Hastalıklarından Seylan'ı Ebyaz. İst. Kader Mat. 24 s. 9830
109- Kadın Saçları. İst. Kader Mat. 55 s. 9851
110- Katil Kadın Yahud Müthiş Bir Cinayet. İst. Evkaf Mat. 20 s. 10377
111- Kuvvet İlaçları. İst. Kader Mat. 32 s. 11371
112- Mavi Parmaklar Yahud Kanlı Hayal. İst. Evkaf Mat. 16 s. 12328
113- Mide Hastalıkları. İst. Orhaniye mat. 45+3 s. 13482
114- Musavver ve Mükemmel İlm-i Sima. Ahlak ve Tebayi-i Beşerin Simadan Keşfi. İst. Matbaa-i Orhaniye 88 s. 14493
115- Polislerin Katili. İst. Matbaa-i Orhaniye. 32 s. 16936
116- Semirmek Usulleri ve Zayıflamak Çareleri. İst. Kader matbaası. 36 s. 17757
117- Sevdalı Kız ve Polis Hafiyesi Bernar. İst. Kader Mat. 23 s. 17866
118- Sıhhat Kuvvet ve Melahat Nokta-i Nazarından ne Yemeli ve Nasıl Yaşamalı. İst. Kader Mat. 32 s. 17966
119- Sıhhat Mutfağı. İst. Kader Mat. 32 s. 17967
120- Sinir Hastalıkları. İst. Kadınlar Dünyası Mat. 48 s. 18089

1920

121- Adem-i İktidarın ilacı. İst. Müdafaa Mat. 101/c
122- Bel Soğukluğu. İst. Kader Mat. 61 s. 1799
123- Çalgıcı Kız. İst. Evkaf Mat. 32 s. 3221
124- Gençlere Sıhhî ve Tıbbî Gizli Nasihatler. İst. Kader Mat. 36 s. 6186
125- Dilenci Sevdalı Kız. İst. Kader Mat. 52 s. 4038
126- İngiliz Kadınları. İst. Kader Mat. 16 s. 9150
127- İspanyol Nezlesi. İst. Evkaf Mat. 16 s. 9148
128- İzdivaçta Büyücülük. İst. Kader Mat. 15 s.
129- Titüs Yahud Lekeli Humma. İst. Kadırılar Dünyası Mat. 14 s. 21051

1921

130- Meme Hıfzussıhhası. İst. Necm-i İstikbal Mat. 16 s. 13046

1922

131- Aile Tabibi. İst. 1-4 sayı (M.K. 1970/SB-746)
132- Yeni Mükemmel Son Rehber-i İzdivaç. İst. El-Adl Mat. 200 s. 23185

Birinci Dünya Savaşı'ndan 20'şer Paralık İki Askerî Posta Pulu

1) Bilâd-ı Meftuhanın (fethedilmiş beldelerin) Halâskarı (kurtarıcısı) Mısır Orduy-u İslâmiyesi Posta Pulu
[Yeşil bayraktaki hilâlin içinde: "Cihad-ı Mukaddes" yazıyor.]

2) Bilâd-ı Meftuhanın Müstahlâs (kurtarılmış?) Kafkas Orduy-u Hümayun Posta Pulu
[Herhalde, Osmanlı rozetinin iki yanında Alman ve Avusturya bayrakları olduğu için, bu kere Cihad'dan bahis yok! Aslında, Kafkasya'da savaşın sonlarında oluşturulan, Nuri (Killigil) Paşa komutasındaki ordu, "İslâm Ordusu" adını taşıyordu ve bu ordunun giriştiği fetih harekâtına, müttefiklerimiz karşı çıkmışlardı.]

Salih Kuyaş Koleksiyonu

Kurtuluş Savaşı'ndan Dinsel Bir Sancak

Önde solda İsmail Hakkı Bey, sağda kardeşi Yüzbaşı Süreyya Bey, arkada solda Şefik (Bakay), sağda Yunus Bey

Sakarya Meydan Muharebesi günlerinin anılarını taşıyan bu bayrak, İstiklâl Savaşı boyunca, Türk halkının hem toprağa bağlılıklarını hem din duygularını sıcak tutma yaklaşımının delillerinden. Rengini "şühedâ kanı"ndan alan, üzerinde birbirini bütünleyen duâ, âyet ve hadis yazılı bayrağı, sayın F. Zehra Akın (Doğ. 1907), babası Mabeynci Hacı Halid Bey-zâde İsmail Hakkı Bey'in bir anısı olarak yetmiş yıldır sandığında saklamış.

80x100 cm boyutundaki kırmızı kumaşın üzerinde:

1. satırda "Elhamdülillahi teâlâ" (Yüce Allaha hamdolsun) duâsı;

2. satırda "İnne'd-dine i'ndallahi'l-islâm" (Allah katında din, islâmdır. Kur'an'ı Kerîm. Âl-i İmran Sûresi 18.) âyeti;

3. Satırda "Hubb'ül-vatan min'el-imân" (Vatan sevgisi imandandır) hadisi okunuyor. Üçüncü satırın bitimindeki "Reşad" herhalde hatları yazanın imzasıdır.

4. Satırda, sağda "Hicri 13 zilka'de 1339 (Milâdi 19 Ağustos 1921), solda "ve Hicrî 19 Muharremü'l-haram 1340 (23 Eylül 1921)

Tarihleri okunmakta. Bu iki tarih, 3 Ağustos - 13 Eylül 1921 tarihleri arasındaki Sakarya Muharebesini kapsamaktadır. Yunan Ordusunun Eskişehir-Seyidgazi hattının doğusunda harekete geçmesi 14 Ağustos'ta başladığına ve muharebenin bitmesinden sonraki çekilişinin de bir haftadan fazla sürdüğüne göre bayraktaki tarihler, muharebenin öncesini ve sonrasını da gösteriyor demektir. Zehra Akın, babası İsmail Hakkı Bey'in, "Albayrak Müfreze Komutanı" iken, 30 lira aylıkla gönüllü asker toplamak için bu bayrağı yazdırdığını söylemektedir. Sakarya Muharebesi boyunca verilen kayıplar ve piyadelerin çoğunun yaralanması, Türk ordusunun ivedilikle takviyesini gerektirdiğinden, nüfuzlu ve halkla ilişki kurmada deneyimli birtakım zevat, böyle bayraklarla köylere kasabalara gidip yaşlı genç demeden boşalan kadrolar için asker toplamışlardı.[1]

Necdet Sakaoğlu

[1] Bu vesileyle adları geçenleri de kısaca tanıtalım:

Hacı Halid Bey, Sultan Abdülaziz'in (1861-76) mâbeyincilerindendi. (Bknz. B.S. Baykal, *İbretnümâ*, T.T.K. Yayını Ank. 1968, sayfa 5,8) Beşiktaş'ta Köyiçi'nde, Fulya'nın arkasındaki bir sokak "Hacı Halid Bey" adını taşımaktadır.

Oğlu İsmail Hakkı Bey (1865-1922) İstanbul Şehreminliği'nde başkâtiplik, Beylerbeyi'nde Belediye Şube Müdürlüğü görevlerinde bulunduktan sonra, Mütareke'nin ilk günlerinde ailesini alarak Eskişehir'e göçtü. Kendisi, oğlu Mehmet'le birlikte Ankara'ya giderek Kuva-yı Milliye'ye katıldılar. Diğer oğlu Yunus, İstiklâl Savaşı şehitlerindendir. 2 Eylül 1922'de Eskişehir'in kurtuluşundan bir hafta sonra ailesinin yanına dönen İsmail Hakkı Bey birkaç günlük bir hastalıktan sonra vefat etti. Kardeşi Yüzbaşı Süreyya Bey ile yeğeni Şefik (Bakay) da İstiklâl Savaşına katılmışlardır. (Şefik Bakay, Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü ve Demokrat Parti Kırklareli Milletvekilliği yapmıştır)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN İKİ ASKERİ POSTA PU
VE KURTULUŞ SAVAŞINDAN DİNSEL BİR SANCA